

Univerzitet u Sarajevu
Arhitektonski fakultet

URBANA TRANSFORMACIJA

Redizajn urbanog partera

JASENKA ČAKARIĆ

Naslov:
URBANA TRANSFORMACIJA 2
Redizajn urbanog partera

Prvo digitalno izdanje

Autor:
Jasenka Čakarić

Recenzenti:
Prof. dr Muhamed Hamidović, dipl. ing. arh.
Doc. dr Nasiha Pozder, dipl. ing. arh.

DTP:
Miroslav Dado Banovšek

Dizajn korica:
Jasenka Čakarić

Izdavač:
Univerzitet u Sarajevu – Arhitektonski fakultet
Patriotske lige 30, 71 000 Sarajevo
www.af.unsa.ba

Za Izdavača:
Prof. dr Erdin Salihović, dipl. ing. arh.

Sjedište Izdavača i godina izdanja:
Sarajevo, 2024.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

711.41

ČAKARIĆ, Jasenka
Urbana transformacija. 2 [Elektronski izvor] : redizajn urbanog partera / Jasenka Čakarić. -
El. knjiga. - Sarajevo : Arhitektonski fakultet Univerziteta, 2024

Način pristupa (URL):
<https://af.unsa.ba/pdf/publikacije/Urbana.transformacija.2.Redizajn.urbanog.partera.pdf>
- Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvora dana: 28. 05. 2024.

ISBN 978-9926-490-22-5

COBISS.BH-ID 60172038

Univerzitet u Sarajevu
Arhitektonski fakultet

URBANA TRANSFORMACIJA 2

Redizajn urbanog partera

Jasenka Čakarić

Sarajevo, 2024.

PREDGOVOR

*Grad se mijenja brže od čovjekovog srca,
ne predstavlja više utješnu zaštitu od prolaznosti ljudskih iskustava.
Sjećanja jednog čovjeka su ono što daje smisao fizičkom scenariju,
nestalnom i privremenom, izmijenjenom tokom jednog ljudskog vijeka.*

Charles Baudelaire, Cvijeće zla

Grad je kompleksan, impresivan, ispunjen specifičnim historijskim i stoga promjenljivim značenjima, a načini na koje mijenja svoj izgled i strukturu u vremenu transformiše i njegove javne prostore, njihove namjene, formira ih ili gasi, ukažujući na slojevitost forme u kojoj se emituje karakteristična energija kontakta i razmjene, kulture i sjećanja, iskustva i tradicije, ali i tragova poruka koje su u njih upisale ideologije, politike, socio-ekonomske sile, karakteristike podneblja i osobine društvenog uređenja. Drugim riječima, javni prostori grada su mesta sa značenjem, fizički okvir scenografijama u kojima se uspostavljaju društvene veze i identitet, ali i ogledaju snage koje oslikavaju pravce urbanog razvoja. Uobličeni u elemente urbanog partera – ulicu, trg i blok, ovi funkcionalno-strukturalni dijelovi grada nose vrijednosti kolektivnog, odmјerenog, sistematičnog i ne uvijek sasvim svjesnog procesa ljudske kooperacije u stvaranju kulturnog pejzaža.

Ali, njihovom se redizajnu pristupa na različite načine, jer kao tip transformacije grada on predstavlja stručni i emocionalni izazov, samim tim što akcija uglavnom prevaziđa fizičke aktivnosti građenja i zadire u uspostavljanje novih kontekstualnih značenja u zatečenom urbanom ambijentu, uz uslov da su ona uskladena s tradicijama koje je stvaralo društvo.

A upravo je posljednje bazična istraživačka preokupacija, predložena u ovoj knjizi pod naslovom *Urbana transformacija 2. Redizajn urbanog partera*, koja, suštinski oslonjena na temat knjige *Urbana transformacija 1. Od arhetipa i simbola do savremenog grada*, tek mijenja mjerilo unutar kojeg se proces sagledava, pa se s globalnog nivoa transformacije urbane forme spušta na nivo lokacijskih promjena, insistirajući na njihovoj sveobuhvatnoj kontekstualnosti.

To, u najširem smislu, podrazumijeva poštovanje prava pojedinca i zajednice na očuvanje mentalne slike u modelima dizajn-projekta, koji uskladjuje odnose čovjeka i njegovog materijalnog okruženja, posebno u vremenu u kojem se karakter tog odnosa značajno mijenja i u fokus stavlja ugroženost ljudi od civilizacije koja nadire i tehnologije koja uništava. Tako duboko u čovjeka usađena ideja o znače-

nju strukturalnog sklopa urbanog partera sve više dolazi u konflikt s procesima transformacije, recirkulacije i redizajna, kao nužnih procesa urbanog razvoja, pa on ne želi izgubiti stečenu i usvojenu sliku mjesta i pokazuje sklonost ka snažnom otporu, negira promjene ili je beskrajno sumnjičav, pozivajući se na pravo vlasništva nad svojom memorijom.

Tako dodavanje ili oduzimanje prostornih atributa zatečenim morfološko-strukturalnim elementima urbanog partera upućuje na promišljanje o tome šta stvara to pridruživanje ili disjunkcija u vremenu, koliko ih međusobni uticaj mijenja – šta se u novoj cjelini otkriva, pa razumijevanje tog sadejstva postaje premla razmatranju alternativnih pristupa odabiru jedne ili više metoda redizajna, ali i transformaciji čovjekovog odnosa prema stvarnosti.

Da bi taj odabir bio usješan, svaka intervencija u prostornim okvirima iščitavanja konteksta partera zapravo treba biti nastojanje za uspostavljanjem nepomučenog sklada svih dijelova u cjelini, za identifikacijom i prihvatanjem značenja pojedinačnih prostornih elemenata i cjeline ulice, trga ili bloka u domeni dodavanja ili oduzimanja, jačanja ili slabljenja njihovih pojedinačnih i združenih svojstava. Pa ako se ista svojstva cjeline tek obogačuju pridruženim prostornim atributima, njeno značenje ostaje nepromijenjeno i obrnuto, transformiše se ukoliko dodani atributi učestvuju u stvaranju nečega što nadilazi stvorenu memoriju o sklopu fizičke strukture i obilježja identiteta čovjeka u vremenu i mjestu.

Međutim, tu se krije opasnost od formiranja i percepcije novih javnih prostora grada samo kao estetskog fenomena, bez sadržaja i veze s naslijedenim (arhetskim) prostornim kodovima, što je rezultat vrijednosnog obrtaja ponašanja društva u vremenu, a koje obara stečenu i prihvaćenu memoriju o mjestu i vodi ka idejama o redizajnu suprotnim razmišljanjima autentičnog čovjeka, arogantne su prema gradu i često otrgnute od konteksta neposrednog urbanog okruženja. A kada se te ideje nađu u zatvorenom sistemu i postanu stalno važeća i nepromjenljiva istina, tada nastaje pomenuti obrtaj i suprotstavljanje stvarnosti, zbog čega se ni redizajn urbanog partera više ne može vrednovati etičkim, već samo estetskim kriterijima.

Pritom se ne smije izgubiti iz vida ni onaj koji redizajnira, kao ni onaj za koga to radi, njihovo življeno iskustvo, moć pamćenja i snaga mašte, a koji razotkrivaju skriveni smisao u doživljaju ulice, trga i bloka, gdje njihova polazišta ne moraju biti (i najčešće nisu) ista, jer prvog pokreće ideja stvaranja, transformacije, kretanja, a drugog ideja čuvanja, nepromjenljivosti, memorije mesta, pa uspostavljanje balansa između ovih opositnih principa dviju koegzistentnih realnosti, etike i estetike, stvarnosti materijalizovanih morfološko-strukturalnih elemenata partera i življenog vremena, smjer je kojem treba težiti. Ovo utoliko više, jer se kontekstualnost ne može ukrotiti trajno važećom, apsolutnom i vječnom istinom o nepromjenljivosti značenja fizičkih struktura kao jedinoj etičkoj vrijednosti, a koja ne dozvoljava promjene i postaje prividno etički, dominantno estetski, zatvoren obrazac, protivan mogućnostima dodavanja ili oduzimanja prostornih atributa – uspostavljanja novih značenja ulice, trga ili bloka, koja neminovno sobom nosi vrijeme.

Upravo takav način vrednovanja kontekstualnosti tokom procesa redizajna morfološko-strukturalnih, oblikovnih i vizuelno-estetsko-perceptivnih karakteristika ulice, trga i bloka temat je ove knjige pod naslovom *Urbana transformacija 2. Redizajn urbanog partera*. A da li je valjan doprinos nauci o gradu, prosudiće načnici, istraživači, studenti, magistranti, doktoranti i inni orijentisani na izučavanje fenomena kontekstualnosti urbane transformacije, kojima je i namijenjena.

Jasenka Čakarić

Sarajevo, maja 2024.

SADRŽAJ

05 PREDGOVOR

13 UVOD

17 REDIZAJN URBANOG PARTERA TEORIJSKI OKVIR

- 17 Urbani kontekst
- 20 Tipovi urbane transformacije
- 23 Prostorno-planski nivoi transformacije urbanog konteksta
- 23 Nivo arhitektonskog objekta
- 24 Nivo susjedstva – urbo-arhitektonskog ansambla
- 26 Nivo grada
- 26 Kontekstualnost urbane transformacije
- 28 Urbani parter
- 28 Ulica
- 35 Trg
- 38 Blok (susjedstvo, urbo-arhitektonski ansambl)
- 42 Silueta (grada)
- 43 Vizuelna percepcija urbanog partera
- 44 Nodalne mentalne tačke
- 47 Sociološke dimenzije javnosti urbanog partera
- 52 Teorijski kontekst optimalne lokalizacije funkcija – (re)dizajn kapaciteta lokacije
- 55 Tipizacija manifestnih oblika lokacije
- 60 (Re)dizajn funkcionalnih kapaciteta lokacije
- 64 Potrebe, stavovi, afiniteti i želje korisnika u optimalnoj lokalizaciji funkcija
- 66 Program (re)dizajna funkcionalnih kapaciteta lokacije
- 67 Uzorak i način izbora ispitanika, metode, tehnike i modeli istraživanja

73 REDIZAJN URBANOG PARTERA METODOLOŠKI POSTUPAK

- 74 Faze kreiranja dizajn-projekta transformacije urbanog partera
- 74 Faza I: Analiza – identifikacija postojećeg urbanog karaktera mjesta
- 80 Faza II: Analiza – percepcija mjesta u kontekstu društveno-komunikacijskih odnosa

- 81 Faza III: Analiza – prostorno-planska dokumentacija i referentni primjeri praksisa
84 Faza IV: Sinteza – konceptualizacija, metode redizajna, projektovanje
84 Koncept – shematsko alternativno rješenje redizajna urbanog partera
85 Metode redizajna urbanog partera
90 Dizajn-projekat transformacije urbanog partera
94 Faza V: Usvajanje i provođenje dizajn-projekta transformacije urbanog partera

**97 POGOVOR
POUKE O REDIZAJNU URBANOG PARTERA**

105 IZVORI I LITERATURA

- 105 Knjige i monografije
109 Radovi ili poglavlja u knjigama, monografijama, enciklopedijama, zbornicima
111 Radovi u periodičnim publikacijama
113 Doktorske disertacije, magistarski i diplomske radovi, nezavisna izdanja, studije, skripte, predavanja
114 Internetski izvori

115 POPIS I IZVORI SLIKA

119 SAŽETAK

121 INDEKS IMENA I POJMOVA

UVOD

Supstancom mase, urbana morfološka struktura prizori sadržinu (arhetipske) artefakt-matrice, čineći suprastrukturni materijalitet i kulturološki kod memorije urbanog prostora, simbol dinamične i slojevite društvene zajednice s kojom se kontinuirano mijenja, razvija i raste, živi i doživljava, formira prostorne sekvence, kodifikovane simbole prilagođene društvenom kontekstu u kontrastu između pojedinačnog i opšteg, individualnog i kolektivnog. Ona je kompleksan sistem, po svim mjerilima promjenljiv fenomenološki oblik, ali koji, u artikulisanom odnosu arhitektonskog koncepta i urbanog konteksta, dozvoljava pronalaženje narativa za prepoznavanje poruka koje sadrži građena sredina i koje svoj izraz pronalaze u prostornoj organizaciji makro i mikro ambijenata. Njihova je najistaknutija funkcija akulturacija i humanizacija pojedinca i zajednice, kojoj je primarna ekspresija javni prostor, urbani parter funkcionalno uobličen u arhitekturu grada – elemente urbane morfološke strukture, fizičko okruženje ulice, trga i bloka (susjedstva, urbo-arhitektonskog ansambla) kao odraza kulture, historije, tradicije, *genius loci*, uvjerenja, učenja, vaspitanja, ideologije, te stečenih, relativno trajnih i stabilnih struktura pozitivnih ili negativnih emocija, vrednovanja i ponašanja društva.

Slojevitost i isprepletenost uticajnih sila, koje, dakle, definišu kontekst urbanog partera, jasna je i neporeciva veza njegovih prostornih i društvenih atributa – otvorenosti i dostupnosti fizički kodirane esencije forme urbanog naslijeda, podesne za funkcionalni, socijalni i simbolički aspekt javnog života, ali i njegovih promjena u vremenu. Tako komparativno-analitički kriteriji vrednovanja temporalne uloge fizičke strukture i indikatora njene namjene postaju osnov definisanju bihevioralno aglomeriranog funkcionalnog modela teorijsko-metodološkog pristupa reartikulaciji prostornih kapaciteta u pogledu potreba društva i, posljedično, transformacije urbo-arhitektonskog konteksta partera u procesu (re)dizajna koji integriše razvoj s funkcijom memorije mjesta.

I tu postaju vidljiva dva različita pristupa u jeziku struke – metodološko iščitavanje značenja ideje u urbo-arhitektonskom dizajn-procesu, od programa do materializacije, i urbo-planersko uvezivanje modela funkcionalne organizacije prostora s njegovim perceptivnim i simboličkim implikacijama. Ali jedan bez drugog ne idu, jer je, artefakt-matricom prepoznatljiv, dizajn konteksta urbanog partera integriran u kulturni pejzaž kao personifikacija slijeda plošnih i prostornih sekvenci, dok plan služi *mjerenju* društvene participacije u artikulaciji sadržaja, odnosa fizičkih struktura, ekspresiji diskursa izgrađeno-neizgrađeno-razgrađeno, te u konstituciji nodalno-mentalno-perceptivnog i fenomena privatno-javno. Ili drugačije, morfološka strukturalizacija konteksta urbanog partera u sebi sublimira prostorni, sociološki i psihološki iskaz organizacije javnog života grada i memorije mjesta,

a koji u analizi postaje podesan korištenju od strane planera i dizajnera, pa ako, u konačnoj realizaciji (re)dizajna, korisnik ne osjeti univerzalnu, već određujuću i individualnu emociju u doživljaju ulice, trga ili bloka, tada je rezultat strukovnih nastojanja (i jednih i drugih) ustvari uobičajeno, monotono sjećanje.

Navedene premise su polazište naučnoj eksplikaciji koja slijedi i koja je usmjerena ka sagledavanju fenomena supstance konteksta urbanog partera u postupku raščlanjivanja konstitutivnosti njegove forme na artefakt-reference, reprezentativne derive – ulicu, trg, blok, na način kako bi ih trebale promatrati i koristiti urbanologija i humana ekologija. Ta *polimorfija* inicira pitanje stvaranja i emisije značenja i funkcionalnosti iskaza u odnosu fizička struktura-urbano okruženje, opredmećenih dizajn-projektom transformacije partera u svrhu prepoznavanja sličnosti ili razlikovanja poruka koje nosi njegova morfološko-strukturalna i vizuelno-estetsko-perceptivna dimenzija. Tu je važno razotkrivanje polova – najprisutnijeg i najneutralnijeg svojstva konteksta arhitekture i njene okoline (prostornog, kulturno-historijskog, socio-društvenog, oblikovno-estetskog, mentalno-perceptivnog), što postaje temeljni kriterij za utvrđivanje indikatora prioriteta kod formiranja modela transformacije i odabira metode redizajna, gdje konačna integracija izvorišne funkcije u strukturu plana artikuliše i derive i cjelinu konteksta partera, promovišući time artefakt-reference u kreaciji fizičkog smisla doživljaja ulice, trga ili bloka u vremenu.

I tu se ispoljava *jezik* redizajna – prisutnost smisla empirije u kontekstualno kodiranom dizajn-projektu promjene funkcionalno-oblikovnih i socio-društvenih kapaciteta promatranog prostora, predstavlja karakter i značenje amalgama tih dimenzija konteksta partera, vezu postupka redizajna s iskustvom stvarnog teritorija u obogaćivanju sadržaja grada. Metodološki, obuhvata proces ili tip transformacije oslonjen na arhetipske kodove građenja i oblikovanja urbo-arhitektonskih struktura u prostornom obuhvatu u kojem se očituje simbolika konteksta svrhe i duh naslijeda, ali i njihovo suptilno, potentno dograđivanje u duhu aktuelnog trenutka. Njime se iščitavaju indikatori ili vrste potreba za promjenama, formira skala kriterija (urbaniteta, kompozicije, funkcija, oblikovanja, ekoloških vrijednosti, socijalnih komunikacija) za optimalan redizajn horizontalnog prostiranja strukturalno-funkcionalnih elemenata urbanog partera, kao i njihove vertikalne ekstenzije u gabarit ili siluetu, te biva *korigovan* dizajn-projektom, svješću društva ili stavom aktuelne urbane politike.

Suština *jezika* transformacije urbanog partera je, dakle, u usmjerenom, suptilnom procesu redizajna zateženog stanja javnog prostora, u rekonstrukciji ili neofunkcionalno-planerskoj izmjeni i razvoju, interpretaciji mentalne mape, regulaciji *ad hoc* interventno usmjerenе potrebe grada ili koncepta plana (iako su takve akcije nedopustive civilizovanom društvu), unapređenju svrhe arhitekture grada. Ali i značenja, ukoliko je vremenskom odrednicom ograničen njegov kapacitet da artikuliše potentne kvantitativne i kvalitativne mijene u izrazu kontekstualnosti kodova redizajniranog (novog) stanja i karaktera strukturalno-funkcionalnih elemenata. A sve to implicira da poštovanje sistema vrijednosti jednog društva i grada stoji nasuprot zanemarivanju konteksta i predstavlja antiurbanu aktivnost

koja poništava zatečene, kodifikovane simbole prostornih sekvenci i tradicionalne modele življenja, egzistenciju kontinuiranog razvoja.

Posljednje ujedno objašnjava i cilj cijelog istraživanja, a koji se sastoji u pokušaju razotkrivanja relevantne naučne istine o fenomenu kontekstualnosti redizajna urbanog partera, pa su okviri elaboracije strukturirani po segmentima i u logičnom slijedu tumačenja teorijskog i praktičnog aspekta njegove pojavnosti.

Tako prva faza istraživanja prikazuje teorijski okvir u koji se umiješta redizajn urbanog partera i obuhvata naučno, terminološko opredjeljenje i utemeljenje pojava i procesa – urbanog konteksta, manifestnih oblika transformacije koji mijenaju izgled i značenje njegovih prostornih nivoa, a koji vode ka kontekstualnosti samog procesa, te urbanog partera kao dominantne prostorne odrednice cjeline (tematske, terminološke, strukturalno-funkcionalne, psihološke, sociološke, kulturološke, lokacijske i komunikacijske).

Na ovakav način ustanovljen teorijski okvir osnov je drugoj fazi istraživanja, koja obuhvata formiranje kriterijalnih premsa metodološkog postupka redizajna urbanog partera i donosi tumačenja pet faza izrade dizajn-projekta transformacije, kvalitativno utemeljenih na kontekstualnom pristupu promjenama, uobičenom ovdje u nastojanje da se razjasni stvarnost morfološko-strukturalnih elemenata partera u svjetlu vrijednosti koje su neophodne kako bi se prostorne, ekonomski, društvene, socijalne, ideološke, perceptivno-vizuelno-estetske činjenice dovele u sklad s potrebama pojedinca, zajednice i grada u cjelini.

Konačno, ovako koncipirana struktura istraživanja u postupku definisanja jednog viđenja fenomena redizajna urbanog partera je prilog mišljenju o potrebnoj društvenoj svjesnosti značaja i značenja kontekstualnog pristupa promjenama čovjekovog neposrednog okruženja i, u tom pogledu, može postati vrijedan naučno-teorijski doprinos urbanologiji i humanoj ekologiji.

REDIZAJN URBANOGL PARTERA

Teorijski okvir

Pristup tumačenju teorijskog okvira eksplikacije fenomena redizajna urbanog partera, da bi bio kvalitetno uobličen kao platforma na kojoj počiva koncept metodološkog postupka u izradi dizajn-projekta njegove transformacije, podrazumijeva skup identifikacija pojave i procesa, morfološko-strukturalnih, oblikovnih i vizuelno-estetsko-perceptivnih, a koje upućuju na to da je redizajn, sam po sebi, i uzrok i posljedica promjena. Širina (ili bolje reći sloboda) ove tvrdnje obavezuje, stoga, na naučno utemeljenje ili teorijsko viđenje konteksta u kojem se te pojave i procesi mogu adekvatno iščitati i potom objasniti redizajn urbanog partera kao individualan postupak, ali s univerzalnim ili opštedruštvenim ciljevima, jer jedino takvim shvatanjem on može biti i svevremenski.

Polazimo od tumačenja urbanog konteksta kao logičnog okvira sagledavanja različitih prostornih nivoa unutar teritorije grada, referentnih u određivanju stepena homogenosti morfološko-strukturalnih, oblikovnih i vizuelno-estetsko-perceptivnih cjelina, a koje dalje dopuštaju identifikaciju uzroka i posljedica promjena, kao i potencijalnih pristupa transformaciji, utemeljenoj posebno na teorijskim postavkama klasifikacije njenih pojavnih oblika i radiusa obuhvata u odnosu na prostorne nivoe urbanog konteksta, ovdje s posebnim fokusom na elemente urbanog partera – ulice, trga i bloka (susjedstva-urbo-arhitektonskog ansambla).

Kompleksnost nakane, dakle, implicira formiranje i tumačenje teorijskog okvira redizajna konteksta urbanog partera, strukturiranog na način kako slijedi.

Urbani kontekst

Etimologija pojma kontekst upućuje na latinski pojam *contextus*, koji označava vezu misli u govoru, sadržinu akta u cjelini, povezanost, suvislost – ukupnost koja tačno određuje smisao razmatranja u okviru određenih okolnosti ili međusobno povezanih uslova, relevantnih za razumijevanje nečeg što postoji ili se događa.¹

Pobjliže protumačen, pojam kontekst označava istovjetne elemente iskaza, koji stoje uz ili u bliskom okruženju onog promatranog, pa, u relaciji s ukupnošću prirodnih, društvenih i kulturnih uslova u koje se iskaz smješta, svojom prisutnošću određuju njegov oblik, formu i funkciju, što implicira da je normativni kontekst

¹ Kontekst je, dakle, više značan, jer terminološki tretira životne stilove, kulturne obrasce i kulturne posljedice, temeljem kojih je moguće prepoznavanje elemenata sličnosti (u urbanom prostoru).

onaj u kojem se elementi razlikuju i razvrstavaju u ovisnosti o tome da li su generisani i artikulisani pod uticajima tog specifičnog okruženja ili neovisno o njemu.

Za razliku od stvarnosti, svijeta ili ideje, koji egzistiraju neovisno o iskazu kojeg osmišljavaju, kontekst je i sam sistem odnosa, oblikovan uklapanjem u njega nekog drugoga iskaza, što dalje upućuje na potencijalno dvojak karakter konačno artikulisanog modela – kao samostalnog, sposobnog da sam kreira vlastiti kontekst ili kao potpuno ovisnog o generativnom kontekstu, jer je s njim u retroakciji.

I konačno, ako se kontekstu i prizna prednost nad iskazom, on ipak može biti rekonstruisan samo na osnovu tog istog iskaza, jer je izgubljen u svom početnom, predkontekstualnom obliku, što implicira njihovu međusobnu uslovjenost i sasvim jasnu logiku da je teorijsko i praktično razdvajanje iskaza od konteksta neodrživo (vidi Metik, 2004).

Proizlazi, dakle, da se pod kontekstom podrazumijeva raspon događanja neke pojave ili širina njenog učinka, gdje način na koji ta pojava oblikuje konkretni sistem odnosa označava organizaciju čiji sastavni dijelovi ostvaruju funkcionalnu retroakciju (Lampard, 1977: 20).

U smislu grada, kontekst se tako može poistovjetiti s uslovima koji okružuju konkretno mjesto i utiču na raspoznavanje sličnosti koje ih međusobno povezuju, a koje mogu obuhvatiti: geomorfološke, mikroklimatske i ekološke karakteristike lokacije, historijski aspekt njene prostorno-vremenske geneze, kulturu, tradiciju, *genius loci*, obrasce kretanja, prostorno oblikovanje struktura i funkcija (aktivnosti i sadržaja), arhitektonske stilove, lokalne materijale i tehnike građenja, infrastrukturu, društveno-političko-ekonomski odnose i, konačno, ideje zajednice, stručnih tijela i pojedinaca o željenoj budućoj artikulaciji forme mjesta. A njihovo prepoznavanje, analiza, usklađivanje i usvajanje vode do konceptualizacije kontekstualnog (re)dizajna, koje ima za cilj oblikovanje struktura i funkcija u skladu sa specifičnim urbanim i prirodnim okruženjem.² Slijedi da je transformaciju³ moguće tumačiti kao teorijsko-analitičko i praktično utvrđivanje elemenata koji vode ka sistematizaciji metoda urbo-arhitektonskog (re)dizajna, očuvanju ovih vrijednosti i poštovanju ljudskih potreba, te ka kvalitetnom praktičnom korištenju novih, transformisanih urbanih prostora.

Znači, identifikacija prostornih okvira čitanja urbanog kontesta, promatrano s aspekta kriterijalnih premisa⁴ navedenih mogućih sličnosti mjesta i okruženja,

² U prvom redu, ovdje je riječ o razumijevanju i pozicioniranju razvoja, koji će osnažiti identitet lokalne zajednice i to kreiranjem mjesta *izniklog* iz autohtonog karaktera ambijenta, prirodnog ili artificijelnog, jer (re)dizajn izvan konteksta vodi do stvaranja nemjesta (vidi Čakarić, 2024: 106). A upravo je identitet pojedinca ili zajednice određen svijetom koji je dostupan, funkcijom prepoznavanja mjesta, pa „kada jednom zavlada ideologija izjednačenja – bez obzira na to je li riječ o ideologiji konzumizma ili političkog dirigizma – ujednačenje se širi na račun razjednačenja. Kad nastane nesrazmjer između općenitoga, općevažećega i jednakoga i, s druge strane, posebnoga, osobnoga i različitoga, onda nastaje i kriza identiteta“ (Horvat-Pintarić, 2013: 214).

³ Urbana morfološka struktura, uz socijalnu i funkcionalnu, čini trijedni uzročno-posljedični kod konstrukcije prostora, što je važno polazište, jer adekvatno praćenje procesa transformacije urbanog konteksta zahtijeva usklađivanje postojećeg stanja i budućih potreba s elementima urbane morfologije.

⁴ Analiza elemenata urbane morfološke strukture (vidi Čakarić, 2024: 46-48) osnovni je →

vezuje se uz definisanje morfološko-strukturalnih cjelina⁵ grada, kompaktnih ili homogenih, manje ili više neovisnih, a koje se mogu posmatrati kao sukus segmenata, specifičnih po sopstvenim geometrijskim kodovima horizontalnog rasprostiranja i zakonitostima vertikalne ekstenzije u gabarit ili siluetu.

Temeljem toga i prethodno uspostavljene korelacije između urbanog konteksta i transformacije, uviđamo da je moguće formirati definiciju konteksta na osnovu analize (istorijskog) razvoja urbanih struktura, a koje sagledavamo analizom urbane morfologije protomodela, jer čine tipološki osnov konteksta kojeg je moguće identifikovati, zbog čega je ovaj fenomen neodvojiv od elementarnih indikatora koji ga i determinišu – mesta, vremena i strukture. Dakle, kontekst (bilo da je riječ o empiriji kao projekciji životnog stila ili o refleksiji društvenih teorija pretočenih u urbani prostor) daje upute za detekciju svojih razvojnih faza i kulturnih posljedica tog razvoja, pa urbana morfologija prizori vizuelne aspekte čitanja modela artikulacija fizičkih struktura (na nivou urbanizma, manje na nivou arhitektonskog objekta).

Iz svega navedenog proizlazi da se suština prostornih okvira ili nivoa promatranja urbanog konteksta detektuje unutar teritorije grada, gdje je moguće prepoznati tri prostorne reference (Čakarić, 2024: 26-27) dovoljne za njegovo definisanje:

- nivo arhitektonskog objekta – prepostavlja objekat, njegovu neposrednu okolinu i pristupni put (manju ambijentalnu cjelinu), gdje moraju biti zadovoljeni kriteriji kvalitete vizuelno-estetskog oblikovanja u domeni aktuelnog poimanja arhitekture umještene u naslijedene prostorne odnose, te artikulacije aktivnosti (sadržaja i funkcije) koji moraju primjereno egzistirati u urbanom okruženju,
 - nivo susjedstva – urbo-arhitektonskog ansambla – grupacija objekata s elementima urbanog partera, saobraćajnice i okolni prostor, promatrani u kontekstu uklapanja u postojeći urbani ambijent i
-
- putokaz u identifikaciji prostornih okvira čitanja urbanog konteksta i zahtjeva uspostavljanje određenih kriterijalnih premsa vrednovanja, kao što su: a) hronološko jedinstvo – dijelovi grada prepoznaju se po sličnosti vezanoj uz vrijeme nastanka (npr. srednjovjekovne tvrdave, savremene artikulacije gradskih prostornih cjelina), b) funkcionalno jedinstvo – dijelovi grada prepoznaju se i u matričnoj kompoziciji i u morfološkoj strukturalizaciji (npr. centralne i stambene zone), c) prostorno jedinstvo – direktno utiče na određivanje veličine obuhvata, jer nerijetko slične prostorne cjeline nisu istovremeno i kontaktnе, d) socijalna struktura – nastanjeni određenom populacijom, dijelovi grada poprimaju karakteristike oblikovanja vezane za način života te konkretnе zajednice, pa se sličnosti prepoznaju u fenomenima fragmentacije i gentrifikacije (vidi Ibid: 103-104), e) izolovanost – dijelovi grada predstavljaju zasebne prostorno-funkcionalne cjeline (npr. satelitski gradovi, nova unutargradska naselja), f) vizuelno-estetske karakteristike (npr. stil, dekoracija). Pobrojane kriterijalne premsse mogu biti primjenjivane pojedinačno, ali njihova kombinacija daje pouzdanije rezultate u određivanju nivoa prostornih okvira urbanog konteksta.

⁵ Ove morfološko-strukturalne cjeline ili modele čitanja prostornih okvira urbanog konteksta možda najbolje prizore evropski i azijski modeli urbane forme (vidi Čakarić, 2024: 66-89), gdje je, do prije nekoliko vijekova i pronalaska vatreng oružja, zid oslikavao zatvorenost i prostornu ograničenost, te istovremeno otvarao i pitanje morfoloških granica – vidljivih ili nevidljivih. Kroz kapije grada se komuniciralo, usmjeravale su glavne saobraćajne tokove ka nodalnim tačkama – centru i gradskom trgu, pa je upravo s prestankom njihove utilitarne funkcije, na vidljiv način došlo i do promjene u urbomorfološkim strukturalizacijama i njihovim planskim osnovama. Dakle, s nestankom značaja fortifikacijskog zida, koji je davao sigurnost stanovnicima grada, nestala je i podjela na vanjski i unutrašnji prostor, pa su fizičke ograde zamijenjene administrativnim, a danas sve češće i tehnološkim štitovima (Čakarić, 2012a: 2).

- nivo grada – gradski ambijent, prirodni pejzaž, naseobinski sistem, regionalno okruženje, gdje neka od artikulacija na nižim prostornim nivoima urbanog konteksta upotpunjava *sliku* grada i čiji se identitet prepoznae unutar naslijedenih prostornih odnosa.

Konačno, ovako uspostavljena podjela nivoa prostornih okvira čitanja urbanog konteksta može biti od pomoći pri izradi adekvatnih programa promjena, pri elaboraciji sekundarnih posljedica urbane transformacije, kao i u traganju za elementima unutar planske dokumentacije koji odražavaju potreban okolišni kontekst i tokove mijena kao odraza našeg vremena i potreba.

Tipovi urbane transformacije

Prema ranijoj eksplikaciji konteksta konstrukcije značenja pojma, ovdje preuzetoj u svom konačnom iskazu (Ibid: 23-28), „urbana transformacija je svjesno usmjeravanje i integracija aktivnosti koje su zasnovane na upotrebi gradskog prostora kao podloge, resursa, strukture i scene, a na temelju poznatih činjenica o gradu, njegovim prostornim cjelinama i načinu življenja. Podrazumijeva modifikaciju, relociranje i izgradnju različitih urbanih morfoloških elemenata u cilju povećanja svrshodnosti prostornih okvira podesnih za koncentraciju ljudi i složene manifestacije njihove egzistencije, na relativno koncentrisanom području grada, tehnički specifično opremljenom. Stoga je urbana transformacija vezana ne samo za strukturalno-morfološka, nego i za socio-društvena pitanja, jer je način koncentracije ljudi i fizičkih struktura posljedica društvenih odnosa, relacije čitljive u domenu fenomena kontinuiteta promjena i diskontinuiteta kao faze tog procesa, sadržanog u dinamici prostorno-vremenskih sukcesija i naravi duha društvene memorije. To znači da se svaka promjena urbanog prostora mora predvidjeti na osnovu postojećeg stanja morfološke strukture i socio-društvene sfere, pri čemu treba imati dovoljno veliku, ali i relativno sagledivu, vremensku distancu upotrebe funkcionalnog koncepta prepostavljenog za buduće, ne samo za postojeće potrebe. Ovakav pristup transformaciji doprinosi očuvanju kvalitete urbaniteta, kompozicionih i funkcionalnih cjelina, što utiče na uspostavljanje ravnoteže između svih elemenata urbo-morfološke i socio-društvene strukture, a urbanistima omogućava pravilne prostorne artikulacije njihovih ideja – planova i dizajn-projekata“ (Ibid: 28).

Tragom definicije, postaje razvidno da je urbana transformacija kompleksan i višeiznačan model intervencije u urbanom prostoru, jer u sebi sublimira aktivnosti bazirane na planiranju i upravljanju gradom – promjenama na svim prostornim referencama (nivoima) sagledavanja urbanog konteksta, a u domeni urbanističkog, društvenog, okolišnog i ekonomskog aspekta promatranja pojva. Tu je ključna analiza uzroka, procesa i mogućih pristupa transformaciji nivoa urbanog konteksta, s ciljem unapređenja opštih egzistencijalnih uslova i očuvanja prostorno-vremenskih iskaza slojevitosti fizičkih struktura i ambijenata, ali i kreiranja platforme za saradnju i jedinstveno djelovanje urbanista, stanovnika i korisnika, participaciju građana u donošenju odluka u skladu sa zakonskim okvirima i principima održivosti, te definisanja organizacionih i modela finansiranja same njene provedbe.

U teorijskom i praktičnom smislu, urbana transformacija je krovni pojam za sve procese, promjene i intervencije u urbanom prostoru, a koje se mogu klasifikovati kao:

- nova izgradnja umjesto devastiranih površina, ranije prostorno artikulisanih,
- nova izgradnja na slobodnim površinama – njihovo popunjavanje na teritoriji grada ili širenje na neizgrađene prostore i
- obnova dijelova grada koji su (u protoku vremena, razvojem društva i promjenama u politici upravljanja gradom) izgubili strukturni, sadržajni, saobraćajni ili socijalni potencijal, a koji je potrebno vratiti i dodatno unaprijediti, kako bi se podigao kvalitet života njihovih korisnika.

Svi ovi procesi strukturalnog i/ili funkcionalnog preobražaja (dijelova) grada, kao skup planskih mjera kojima se bitno mijenja karakter izgrađenog dijela građevinskog zemljišta i to transformacijom mreže javnih prostora, namjene i oblikovanja fizičkih struktura, rasporeda, oblika i veličine građevinskih parcela, a u cilju prilagodavanja novim potrebama grada, polaze od nekoliko eksplicitnih i implicitnih pretpostavki, temeljem kojih je moguće prepoznati i klasifikovati pojedine tipove ili metode urbane transformacije (Hamidović, 1986; Čaldarović, 2010; Jukić et al., 2020: 16-17, 18-19; Kenović, 1985: 11-25; Vaništa Lazarević, 2003: 60-62), rastumačene kako slijedi.

Urbana obnova⁶ obuhvata procese urbane rekonstrukcije ili redizajna⁷ (op. a.), revitalizacije i regeneracije, sanacije i restauracije i vezuje se uz socijalnu, strukturalnu i funkcionalnu transformaciju jednog ili više prostornih nivoa (okvira) urbanog konteksta, generisanu individualnom (korporativnom) i/ili državnom inicijativom u cilju vraćanja tih izgubljenih vrijednosti. Tako je program vlade dominantno usmjerjen na obnovu devastiranih urbanih područja vezanih za stanovanje, usluge, saobraćajni sistem, rekreativne zone, zatim na preuređenje gradskih centara⁸, te korištenje javnih finansijskih sredstava za zamjenu ekonomski manje isplativih sadržaja profitabilnijim.

Urbana rekonstrukcija ili redizajn odnosi se na obnovu samo jednog prostornog obuhvata urbanog konteksta, pa je stoga označena kao postupak nove izgradnje, ali i redizajna postojećih elemenata urbane morfologije, posebnih⁹ ambijenata ili

⁶ Savremeni procesi urbane započinju 70-ih i 80-ih godina prošlog vijeka, kada se, u skladu s trendovima demografske stagnacije gradova, s politike njihovog širenja prelazi na konцепцијe skupljanja, što je direktna implikacija na podizanje kvalitete ili obnovu zapuštenih gradskih površina, jer upravo zapuštenost uzrokuje širenje grada na nove prostore. Urbana obnova razumjeva se još i kao program promjene upotrebe urbanog zemljišta u područjima umjerene do visoke gustine, pa može uključivati rušenje stare i dotrajale fizičke strukture u korist gradnje novih javnih sadržaja koji će privući imućnije stanovnike da se tu dosele, što je i jedan od ciljeva procesa gentrifikacije (Jukić et al., 2020: 12-14; vidi Čakarić, 2024: 103-104).

⁷ U kontekstu glavnog naslovnog određenja, odnosno ovog istraživanja u cjelini, dominantno je sagledavanje fenomena urbanog rekonstruiranja, koju nazivamo urbanim redizajnom, dok su ostali ovdje dati u svojoj bazičnoj eksplikaciji i u svrhu cijelovite elaboracije tipova urbane transformacije.

⁸ Transformacija gradskog centra je postupak koji se više vezuje za mjesto na kojem se provodi, a ne toliko za postupak.

⁹ U ovom slučaju, obnova se u najvećoj mjeri provodi vraćanjem struktura i/ili funkcija u izvorno stanje, a kao metoda urbane transformacije potvrđena je tek Atinskom poveljom, do kada je zaštita ansambla praktikovana u većoj mjeri pojedinačno, objekat po objekat.

objekata, uz zadržavanje izvornih fizičkih struktura i historijskog karaktera lokacije, dok sa stanovišta efikasnosti, predstavlja niz aktivnosti koje se kao kombinovane operacije provode simultano¹⁰ u različitim dijelovima grada. Od svih tipova urbane transformacije, predstavlja najkarakterističniji model promjene socijalnih, ekonomskih, političkih i urbo-arhitektonskih okolnosti, jer je evolucija individualnih i kolektivnih potreba, mijene unutar ekonomske i administrativne strukture, te orientacije okolišne i urbane politike, kao i slabljenje kvalitete fizičkih struktura čine upravo neophodnom. U tom pogledu, motivi koju pokreću urbani redizajn specifični su za svako područje i za svako vrijeme, bilo da je riječ o periodu revolucionarnog urbanizma, romantičnih shvatanja grada ili umjerene struje koja polazi od potreba datog trenutka i subjekta transformacije, pa je moguće razlikovati ekološke (zbog npr. zauzimanja slobodnih površina u svrhu nove izgradnje kojoj je posljedica izmjena mikroklimatskih prilika na teritoriji cijelog grada), socijalne (zbog širenja grada na periferiju, a koje uzrokuje propadanje *unutrašnjih* zona, fizički i socijalno) i kulturno-ekonomske (ne samo u svrhu zaštite naslijeda, već i zbog ekonomičnosti korištenja postojećih infrastrukturnih kapaciteta) pokretače promjena. Iako su motivi koji ga oblikuju različiti, ipak se mogu utvrditi neki opšti ciljevi urbanog redizajna: a) unapređenje stanja na lokaciji u svim fazama realizacije i za sve korisnike, b) zaštita kulturne baštine, revitalizacija ambijentalnih i historijskih cjelina i utvrđivanje ambijentalnih kategorija, c) ekonomska stabilizacija racionalizacijom korištenja zemljišta i infrastrukture, d) ujednačavanje uslova života i rada u odnosu centar-periferija, gdje je centar s ugrozenim socijalnim i ekološkim miljeom, a periferija s nedostajućim elementima urbanog standarda, e) funkcije i funkcionalnost – u kontekstu prostorno-vremenskog kontinuiteta razvoja, krajnje je nedijalektički *fiksirati* ih kao trajni izraz potreba, jer se transformabilnost kreće u pravcu izmjena sadržaja prostora, a oni su ovisni o datom trenutku, f) unapređenje uslova saobraćaja i za pješake i za vozila, g) poboljšanje socijalnih odnosa, h) uspostavljanje ekološke ravnoteže, i) uključivanje javnosti u proces odlučivanja o transformaciji. I na kraju, ako se razgrađuje kao pojam, urbani redizajn se može definisati kao zbir akcija koje treba da se sinhrone provedu u detekciji konkretnih problema (dijelova) gradskog prostora, iznalaženju rješenja za sve njihove manifestne faze i u uspostavljanju odnosa između socijalne i stručne zajednice, te time korigovati vrijednosne odnose društvenog sistema.

Urbana revitalizacija je postupak koji je širi od rekonstrukcije, jer obuhvata kompleksno sagledavanje uzroka degradacije fizičkog i socijalnog tkiva (dijela) grada, pa s tim u vezi razvija i posebne programe u njih ponovnog *unošenja* privrednog i društvenog života, a koji mogu obuhvatati različite postupke transformacije fizičkih struktura (rekonstrukciju), kao i promjene socijalnog karaktera konkretnog prostornog obuhvata i to stimulisanjem doseljavanja novog profila stanovništva implementacijom posebnih ekonomskih i političkih dimenzija intervencija. Riječ je, dakle, o cjelovitom, organizovanom, dobro osmišljenom, opsežnom i dugo-trajnom procesu prihvatanja novih okolnosti (uspostavljanja nove ekonomske i socijalne vitalnosti konkretnog prostornog obuhvata, npr. poreskim olakšicama

¹⁰ Međutim, takva vrsta efikasnosti u sebi krije i opasnosti, jer rekonstrukcija odvojenih (funkcionalnih) urbanih zona ili redizajn zasebnih lokacija mogu rezultovati neusaglašenim modifikacijama morfološko-strukturalnih elemenata i stanjem *laissez faire* – odsustvom jedinstva i afirmacijom antikontekstualnih kodova transformacije.

ili komercijalnim razvojem) i zatečenih specifičnosti ambijenta (zadržavanja izvornog gradevinskog fonda i historijskog karaktera lokaliteta, te operacionalizacije prethodnih ulaganja u infrastrukturu) s dugoročnim ciljem smanjenja negativnih uticaja od širenja urbanog područja.

Urbana regeneracija je postupak transformacije sličan rekonstrukciji i uključuje niz konstruktivnih mjera – izgradnju novih i obnovu zatečenih fizičkih struktura, zatim promjenu orijentacije u stavu (iz negativnog u pozitivan) prema urbanom okruženju i životu u gradu, reinvesticiju u ekonomsku, socijalnu i fizičku infrastrukturu, te pozitivan pristup upravljanju gradom. Cilj urbane regeneracije je, dakle, transformacija zastarjele socijalno-privredne osnove konkretnih urbanih područja u održivu i to modernizacijom urbanog okruženja, privlačenjem novih aktivnosti (sadržaja i funkcija) i diverzifikacijom socijalne strukture.

Urbana sanacija i restauracija su postupci transformacije koji imaju za cilj očuvanje graditeljske baštine ili ambijentalnih cjelina, uključujući i ekosisteme, gdje, osim obnove historijskih objekata i kulturnih pejzaža, ove aktivnosti obuhvataju i modernizaciju tehničke infrastrukture, uz provođenje okolišnih sigurnosnih normi i standarda. Takođe, urbana sanacija prepostavlja i skup planskih mjera kojima se unapređuje funkcionalni i estetsko-vizuelni karakter područja degradiranih bespravnom i neregulisanom gradnjom.

Zaključujemo na kraju da je uloga fenomena urbane transformacije (opisana ovdje tipizacijom njenih manifestnih oblika) izuzetno kompleksna, jer se *upisuje* u opšti mehanizam funkcionalisanja grada, *upliće* u njegovo živo tkivo, socijalni, politički, historijski i ekonomski kontekst, pa je insistiranje na traganju za adekvatnim kontekstualizmom i njegovim fenomenskim značenjem u vremenu u kojem živimo zapravo insistiranje na uvidu u morfološko-strukturalne promjene bazirane na adekvatno odabranim kriterijima artikulacije humanih ambijenata.

Prostorno-planski nivoi transformacije urbanog konteksta

Kako je ranije naglašeno, radijus obuhvata urbane transformacije ovisi o mjestu i vrsti potreba za promjenama, pa je na teritoriji grada moguće prepoznati tri prostorna nivoa promatranja urbanog konteksta u kojima se ovaj proces odvija: a) nivo arhitektonskog objekta, b) nivo susjedstva – urbo-arhitektonskog ansambla i c) nivo grada.

Dizajn-projektima i planovima transformacije prostornih okvira urbanog konteksta usmjeravaju se tako aktivnosti unutar njih samih i u odnosu prema gradu u cjelini, a koje, vođene vrednovanjem zatečenog stanja, trebaju biti orijentisane ka ublažavanju ili potpunom uklanjanju posljedica degradacije kulturnog pejzaža i ka socio-društvenim transformacijama stalnih i povremenih korisničkih grupa, na načine date u opisima kako slijedi (Hamidović, 1986; Bećić, 2010; Čakarić et al., 2016; Kenović, 1985: 50-62).

Nivo arhitektonskog objekta

Arhitektonski objekat i njegovo neposredno okruženje predstavljaju primarni nivo sagledavanja transformacije konteksta kulturnog pejzaža i tu se urbo-arhitekton-ske modifikacije odvijaju najbrže, pa su, sa stanovišta individualnog korisnika, i

najočitije, a mogu biti svedene na izmjenu ritma ili oblika otvora, plašta-fasade, krovnih ravni, te horizontalne i vertikalne ekstenzije.

Budući da se prostorni okvir transformacije urbanog konteksta na ovom nivou očitava u neposrednom okruženju individualnog objekta, proizlazi da se i samo okruženje (spontano) mijenja pod tim uticajem. To je posebno važno naglasiti, jer je u aktuelnoj urbo-arkitektonskoj praksi uočljiva tendencija projektovanja (mega) objekata ili (mikro)urbanih poteza s novim urbanitetom čitljivim na nivou parcele, koji nastaju kao oblikovani predmeti, s utilitarnošću dobivenom na nivou produkt-dizajna, a ne na nivou urbane cjeline. Tako nastaje *slika grada* sastavljena iz disharmoničnih *sličica*, u kojoj se gubi identitet urbo-arkitektonskog kontinuiteta šireg prostornog obuhvata. I funkcija je temporalna, svedena na pomodarstvo, *fashion*, a diskontinuitet se ogleda i u tehnološkim izazovima koje uvode novi građevinski materijali i njihove karakteristike (vidi Čakarić, 2024: 102-106).

Ovdje se, dakle, radi o dva modela transformacije, prvog koji se odnosi na izbor i drugog koji definiše postupak ili značenje, što implicira da o načinu prostorne artikulacije dizajn-projekta ili oblika stvaralačke intervencije u izvedbi ovisi njen karakter. A upravo iz toga potiče i raznolikost redizajna na nivou objekta, pa je on portret onoga ko ga provodi i primjer je „autorske, identitetske arhitekture“ (Horvat-Pintarić, 2013: 193), jer „kako ko živi, tako i stvara“ (Ibid: 257).

Projektantska aktivnost, kojom se materijalizuje tip transformacije urbanog konteksta na ovom prostornom nivou, iskazana je idejnim i izvedbenim projektom individualnog objekata i projektom pejzažne arhitekture koji odgovara njegovoj vlasničkoj parceli.

Nivo susjedstva – urbo-arkitektonskog ansambla

Urbo-arkitektonski ansambl je kulturno-istički jasno uokvirena prostorna cjelina – grupacija objekata s elementima urbanog partera – u kojoj je moguće pronaći i okarakterisati zajedničke indikatore (funkcionalna, oblikovna, historijska ili vizuelno-estetska obilježja fizičkih struktura, ulice, trga ili bloka, kulturne navike korisnika, kao i ukupnost morfološko-strukturalnih odrednica prostora) kojima se očitavaju kontekst i potencijali urbane sredine. To implicira da redizajn ansambla mora biti uskladen s prepoznatim elementima sličnosti u prostoru i tretirati susjedstvo kao integralni dio neposrednog urbanog okruženja, ali i grada u cjelini. Ovo utoliko više, jer se kod transformacije na nivou ansambla, uz očigledne promjene urbo-arkitektonskih elemenata kulturnog pejzaža, uočavaju i socio-društvene mijene stalnih ili povremenih korisničkih grupa.

Projektno-planska regulativa iskazana je ovdje urbanističkim projektom i dijelom regulacionog plana. U tom smislu, programski nivo dokumentacije predstavlja osnov urbanom redizajnu, pa takav mora obuhvatiti istraživanja koja se odnose na konkretan prostorni obuhvat, funkcije, stanovništvo i fizičku strukturu i to u obimu posmatranja, istraživanja i analize: a) postojećeg stanja elemenata urbane morfologije i objekata, kao i kriterija za valorizaciju njihovih oblikovnih karakteristika, b) historijskog i urbanog kontinuiteta razvoja, c) dokumentacione osnove, urbanističko-tehničkih pokazatelja, d) funkcionalno-strukturalne namjene prostora, e) saobraćaja i infrastrukture u svim njihovim iskazima, f) ekoloških vrijednosti

lokaliteta, g) prijedloga novog nivoa dokumentacije i faza realizacije redizajna. Odnosno, programski nivo dokumentacije predstavlja osnov izradi regulacionog plana, urbanističkog projekta, pa i obrade lokacije.

Regulacioni plan je potrebno izraditi za onaj urbo-arkitektonski ansambl za koji posmatranja, istraživanja i analize ne pokažu visok stepen valorizacije ili gdje je historijski i urbani kontinuitet razvoja manje relevantan, te ako se na tom prostornom obuhvatu planiraju opsežniji saobraćajni i infrastrukturni zahvati, ali koji je neophodno okarakterisan kao homogena, urbano, stilski ili prirodno zaokružena cjelina. Pored toga, utvrđivanje faza realizacije redizajna ovdje je od posebne važnosti, jer ukoliko postoji interes, ali i stanovita ograničenja u provođenju aktivnosti u istom vremenskom periodu za cijeli obuhvat, tada ih je potrebno pobliže definisati regulacionim planom, kako bi se dalje, urbanističkim projektima, kontinuirano implementirao zacrtani plan i izbjeglo *ad hoc* lociranje.

Regulacioni plan bi se trebao sastojati iz dvije faze – gore opisanog programa i razrade (programske) varijanti, definisanih s kulturno-historijskog, ekonomskog, društvenog i finansijskog aspekta kao baze opredjeljenju redizajna. Tako druga faza, u skladu s društveno verifikovanom varijantom programa, treba da sadrži egzaktne podatke o: a) izvornoj i aktuelnoj funkciji objekata, stepenu intervencija na njima, prijedlogu njihovih budućih namjena i dispozicija partera u skladu s kriterijima valorizacije i prezentovanim kartonima objekata s podacima o materijalnim, kulturno-historijskim, ekološkim, funkcionalnim i demografskim analizama, b) tipološkoj kategorizaciji prostora i fizičkih struktura, c) situacioni prikaz i karakteristične presjeke, d) fasade karakterističnih urbanih poteza – veduta, e) funkcionalno-strukturalnoj namjeni površina, f) karakteru neizgrađenih i ozelenjenih prostora, g) konceptu rješenja saobraćaja, kolskog i pješačkog, te infrastrukturnih sistema, h) urbanističko-oblikovnim i uslovima zaštite prirodnih vrijednosti, i) tehničko-ekonomskim i finansijskim pokazateljima realizacije redizajna.

Regulacioni plan, dakle, daje osnovne elemente za konkretna opredjeljenja djelovanja u prostoru – za plansko usmjeravanje urbanog redizajna u kulturno-historijskom i funkcionalnom kontekstu.

Urbanistički projekat redizajna radi se ili nakon regulacionog plana ili nakon programske projekta. U drugom slučaju, društveno verifikovana varijanta sastoji se iz dvije faze: a) studije postojećeg stanja (planova, fotodokumentacije, intervencije područja) i b) analiza – objekata (kulturno-historijske, stanja očuvanosti, opremljenosti, tehničkih i vizuelno-estetsko-oblikovnih karakteristika, funkcija po etazama), infrastrukture, demografskih pokazatelja i ankete stanovništva, te ekonomskih. Naredna faza uključuje: a) prijedlog funkcionalno-strukturalne namjene prostora, b) idejne projekte zatečenih objekata (prijedlog namjene, smjera redizajna, stepena intervencija), novih objekata ili blokova, neizgrađenih ili ozelenjenih površina, saobraćaja, infrastrukturnih sistema, c) detaljne urbanističko-oblikovne, tipološke i stilске uslove za objekte i fasade, d) uslove za zaštitu prirodnih vrijednosti, e) tehničko-ekonomiske i finansijske pokazatelje realizacije redizajna.

Urbanistički projekat, dakle, daje detaljna opredjeljenja o smjeru transformacije – realizacije redizajna urbo-arkitektonskog ansambla, a koji je moguć tek nakon

detaljne analize svih elemenata postojećeg stanja svakog objekta i prostornog obuhvata u cjelini, dokumentacione osnove i percepcije društveno-komunikacijskih odnosa – potreba, stavova, afiniteta i želja korisnika prostora, putem analize socijalnih pokazatelia, navika i tradicije i njihovih uočenih transformacija.

Nivo grada

Elementi urbo-morfoloških struktura, u prostorno-vremenskom kontinuitetu razvoja, formiraju veće prostorne jedinice i time mijenjaju izgled kulturnog pejzaža i načine njegovog funkcionisanja, što je istovremeno i izvoriste poticaja transformacije konteksta na nivou grada, uobličene u strateške razvojne planove i zakonodavnu praksu grada, regije i države kao odraza potreba za izmjenama programa korištenja prostora ili za tehnološkim inovacijama u izrazima savremene arhitekture. Nivo grada, stoga, može predstavljati i zbir procesa redizajna na nižim prostornim nivoima, pa svoju plansku transformaciju iskazuje regulacionim, urbanističkim (i prostornim) planom.

Ovdje je potrebno naglasiti da se urbanistički plan odnosi na globalni nivo – grad i regiju u cjelini, pa su smjernice koje iz njega proističu opšte i ne mogu se odnositi na konkretne akcije redizajna, već predstavljaju osnov opredjeljenjima i izradi programskog nivoa dokumentacije za veće prostorne cjeline i to: a) u kontekstu definisanja urbane rekonstrukcije kao razvojne strategije na osnovu globalne procjene troškova i očekivanih efekata njenog provođenja, b) kod određivanja zona (okvira ili nivoa) prostornih obuhvata redizajna u odnosu na planske namjene površina, c) vrednovanja postojećeg stanja u istraživanju i analizi usmjerenja dugoročnog urbanog razvoja u kontekstu prirodnih bogatstava, kulturnih i društvenih vrijednosti (ambijentalnih cjelina, zaštićenih objekata i urbanih poteza – veduta, siluete grada, fokusa društvenosti, specifičnosti struktura i socijalnih zajednica), infra i suprastrukture, d) kod analize zemljišne, stambene i komunalne politike od značaja za provođenje redizajna. Proizlazi da ova opredjeljenja trebaju obezbijediti nephodan minimum reda koji će omogućiti neometan razvoj i funkcionalisanje grada.

Da rezimiramo: Istraživanje opisanih prostorno-planskih nivoa transformacije urbanog konteksta od pomoći je pri izradi adekvatnih programa promjena koje teže uskladivanju s aktuelnim trenutkom i potrebama grada, posebno s naslijednim kodovima geneze elemenata njegove morfološke strukture i života ljudi.

Kontekstualnost urbane transformacije

Prethodna elaboracija ovdje upućuje na zaključak da se fenomeni urbanog konteksta i transformacije promatraju u odnosu na grad i tokove poimanja razvoja i rasta njegovih fizičkih struktura, pa je fenomen arhitektonskog konteksta neodvojiv od urbanog (re)dizajna, jer je povezujući faktor s transformacijom, gdje se svaka vrsta konteksta može determinisati u mjestu, vremenu i strukturi. Ili drugačije, prostorni okviri urbanog konteksta neodvojivi su od urbane transformacije, jer je kontekstualizam stanovište prema kojem se neka (fizička) pojava jedino ispravno može percipirati unutar svojih historijskih, kulturnih i prostornih okolnosti, a u okviru arhetipskih kodova ili tradicije života ljudi.

Međutim, kao kreativna naučna i stručna disciplina, koja na umjetničkom i funkcionalnom nivou artikuliše urbanu formu, urbanizam danas više nema ekskluzivitet kontinuiteta, niti težnju za vječno nepromjenljivom vrijednošću i postaje predmetom reinterpretacije, redizajna. Razlog tome je da razvoj novih informacionih i komunikacionih tehnologija predstavlja jednog od osnovnih pokretača urbane transformacije i novih socioloških trendova, a čije je strateško mjesto globalni grad, umrežen u transnacionalni sistem centara finansiranja i korporativnog upravljanja. Time se podriva uvriježena percepcija regionalne, fizičke, administrativne, ekonomске i političke pripadnosti grada lokalnom kontekstu, pri čemu je globalni grad urbani sistem bolje povezan s aglomeracijama tog istog nivoa, neovisno o njihovoj udaljenosti, nego sa svojim neposrednim okruženjem (vidi *Ibid*).

S druge strane, primjetno je i da arhitekti i urbanisti povremeno napuštaju polazišta o ispravnosti ili vrijednosnim premissama transformacije urbanog konteksta i jednostavno prelaze u avangardu, u aktuelnu sferu projektovanja i (re) dizajna objekata, poteza i cjelina, pa njihov model ponašanja u prostoru postaje svojstven masovnim medijima – prilagođavanje, a koje sasvim jasno rezultuje gubitkom onoga što je za ličnost projektanta najdragocjenije – vlastiti identitet. To direktno vodi do prekida komunikacije između arhitekture i urbanizma na jednoj i korisnika prostora na drugoj strani, odnosno do urušavanja etabliranog poretku – nove paradigmе o kojoj savremeni arhitekti i urbanisti sve manje, ili čak iznimno, razmišljaju, pa se samim tim dobrovoljno marginalizuju (Horvat-Pintarić, 2013: 221-224). A ključna je činjenica da upravo pozicija da se o suštini problema govori iz same srži otvara mogućnost kreiranja iznimno široke strategije u okviru koje će se relevantno i kritički misliti o prošlosti kako bi se mogle živjeti sadašnjost i budućnost (*Ibid*: 257, 260).

A suština je da je kontekstualizam fenomen koji se protivi samodovoljnosti arhitektonskih objekata i mikropoteza i to nastojanjem za uspostavljanjem njihove veze s neposrednim okruženjem, pa je, u pogledu redizajna urbanog konteksta, moguće razlikovati nekoliko pristupa koji predstavljaju modele čitanja prostornih veduta i daju golem doprinos razvoju urbanističke teorije i prakse (Čakarić, 2012):

- pristup arhitekata i urbanista koji se zalažu za poštovanje mjerila osnovne oblikovnosti zatečenog stanja urbo-morfološke i fizičke strukture u nastojanju da proklamuju *smiren* izraz koji će uvesti red u *nemirno* urbano okruženje i vrijeme u kojem stvaraju, odnosno, koji će se oduvrijeti naletu komercijalizacije i njenih posljedica u društvu, održati nivo vrijednosti u kulturi i postići kvalitet življenja;
- urbo-arhitektonski izraz kao izazov koji provokira inovativnošću, senzacionalnošću većom od vremena u kojem nastaje;
- pristup urbanista koji kreiraju sociološki kvalitetan urbani prostor uskladijanjem principa *slaganja* poznatih slika, linija, oblika i modula

Iz svega navedenog proizlazi da očuvanje identiteta urbanog kontinuiteta u procesu razvoja grada treba biti obaveza svakog planera, urbaniste ili arhitekte i to vrednovanjem postojećih elemenata urbanog konteksta i dodavanjem njima novih kontekstualnih vizija.

Urbani parter

Teorijski i praktično gledano, urbani parter predstavlja strukturirani, semiot-sko-umjetnički stilizovan, derivat¹¹ stadija razvoja arhitekture grada, koji funkcionalno *ubicira* arefakt-kod – supstrat sinergije urbane matrične kompozicije i eksterne, prostorno-likovne scene gradiva kulturnog pejzaža. Riječ je, dakle, o poliformnom utemeljenju artefakt-matrice – morfološko-funkcionalnog i estetskog doživljaja polivalentne koncepcije urbanog konteksta, gdje se poliformija razumijeva kao rezultat prostorno-funkcionalnih međuodnosa elemenata urbane morfološke strukture (vidi Čakarić, 2024: 46-48), a artefakt-matrica kao amalgam frakta suštine procesa njihovog (re)dizajna, specifično referisanih u artikulacijama artificijelnog pejzaža i interurbane topografske jedinice – partera.

Tako je artificijelni pejzaž konceptualno morfološki objedinjen trodimenzionalnom interurbanom ekstenzijom u gabarit ili siluetu (grada), a koja kulturološki oslikava način života i običaje građana, te ekspanzivnu fizionomiju artefakt-matrice u značenju kreativnog apstraktnog dostignuća (re)dizajna koji, takav, teži očuvanju *genius loci*-kodova i kontekstualnosti nakon procesa transformacije.

Na drugoj strani, urbani parter, hodološki nivisan, sadržajno penetriran u artificijelni pejzaž i transformabilan, čini kontrast funkciji svoje makrourbane osnove, dizajnom procesuiraju dijalektiku supstance urbanog konteksta i iskaziv je tipovima ili manifestnim oblicima elemenata urbane morfološke strukture. Izgovoreno jezikom urbanologije, urbani parter, dakle, čine ulica, trg i blok (susjedstvo, urbo-arhitektonski ansambl), analizirani i vrednovani na način kako slijedi.

Ulica

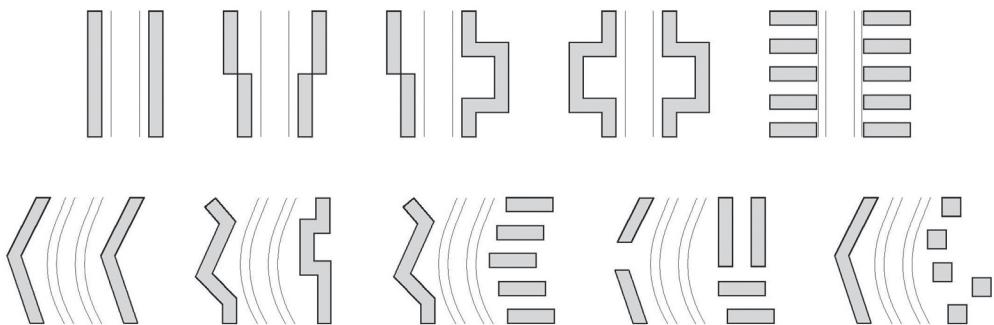
Ulica, prvi oblik čitanja modela artikulacije urbanog partera ili konteksta artefakt-matrice, je element urbane matrične kompozicije i urbane morfološke strukture, kulturni artefakt, vizuelno-estetski izraz društva, mjesto susreta, komunikacije, socijalnog izraza, granica privatnog i javnog, metafora i simbol – kompleksan fenomen, višefunkcionalan i mnogočlan, saglediv u više ravni i sa različitim aspekata svoje pojavnosti, od kojih se posebno izdvaja karakter njenih prostornih kvaliteta, čitljiv u izrazima morfološke strukturalizacije i vizuelno-estetskog oblikovanja.

Morfološko-strukturalne dimenzije¹² ulice objedinjene su geometrijskim kodom linjskog prostiranja u poziciji čitanja konteksta artefakt-matrice (vidi Čakarić,

¹¹ Ovdje se misli na prenošenje tradicijom arhetipskih kodova razvoja protoplanskih osnova struktura, odnosno na duh transformacije od prototipa do tipa u generacijskom nasljeđu svrhe.

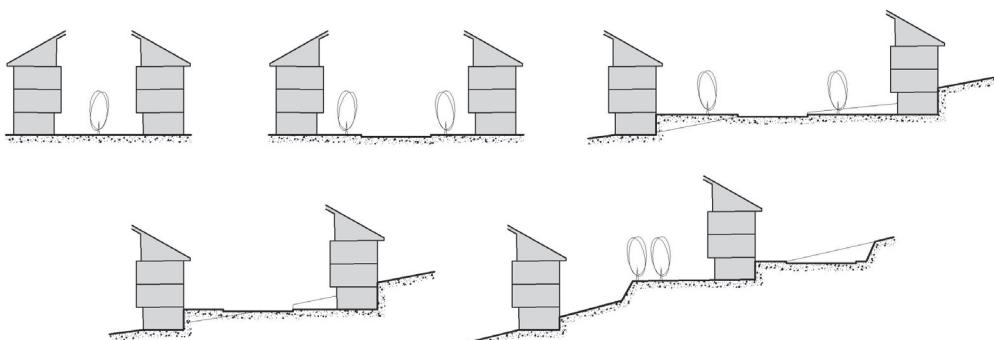
¹² Ove dimenzije predstavljene su relativnim odnosima (proporcijama) – širinom ulice u odnosu na njenu visinu (za pojedine sekvene – morfološki ujednačene, između dva skretanja, razdvojene), te dužinom (izraženom pravolinijskim ili krivolinijskim prostiranjem ili onim koji mijenja pravac) u odnosu na poprečni presjek, pri čemu je širina određena strukturalnim elementima (brojem kolovoznih traka, relativnom širinom pješačke komunikacije – modulom), a visina brojem etaža objekata koji tvore ulično platno. Osim proporcijama, ove mjeru izražavaju se i absolutnim vrijednostima (metrima, stopama). Nadalje, morfološko-strukturalne dimenzije ulice osnov su za utvrđivanje kriterija podesnih za njihovu klasifikaciju, gdje je moguće razlikovati dva tipa (Mirković, 1978: 185) – ulice višeg reda (magistralne, glavne saobraćajnice i saobraćajnice) i ulice nižeg reda (sabirne, poslovne i stambene), gdje oba tipa, u skladu s funkcijom i ulogom u gradu, imaju odgovarajući prostorni oblik određen brojem kolovoznih traka, širinom pješačkih komunikacija, ozelenjenih izolacionih traka, funkcionalnim i oblikovnim karakteristikama fizičke strukture i urba-

2024: 35-46) i zakonitostima oblikovanja proisteklim iz njene trodimenzionalne ekstenzije u gabarit ili siluetu. Ovo implicira da horizontalno¹³ prostiranje ulice prizori atribute linije – prava, kriva (Slika 1), dok vertikalno¹⁴ koegzistira s karakteristikama terena i uličnim platnom kojeg formira fizička struktura (Slika 2).

Slika 1: Geometrijski kodovi horizontalnog linijskog prostiranja ulice – prava, kriva – čitanje artefakt-matrice u konstrukciji morfološko-strukturalne dimenzije konteksta

Slika je dvodimenzionalna predstava mogućih varijanti veza pravolinijskog i krivolinijskog prostiranja ulice i pozicije fizičke strukture u odnosu na njenu trasu: koridorska simetrična i asimetrična izgradnja ulice, njen simetrično proširenje, fizička struktura okomita na trasu ulice, slobodna asimetrična obostrana izgradnja ulice.

Slika 2: Modeli oblikovanja ulice u konstrukciji morfološko-strukturalne dimenzije konteksta, prositekli iz trodimenzionalne ekstenzije geometrijskih kodova

njenog linijskog prostiranja u gabarit ili siluetu

Slika je trodimenzionalna predstava mogućih varijanti prostornih iskaza pozicije ulice (pješačke ili kolske) na ravnom i kosom terenu i u odnosu na fizičku strukturu, te moguće orientacije objekata u odnosu na vizure.

- nog mobilijara. Konačno, u ovisnosti o namjeni ili vrsti saobraćaja, ulica može biti rezervisana za motorni i za pješački saobraćaj, a u ovisnosti o namjeni objekata koji tvore ulično platno, može biti stambena, trgovačka, poslovna, zanatska.

¹³ U svom horizontalnom linijskom prostiranju, ulica nije jednostavan element urbanog partera, jer se može sastojati iz više dijelova – kolovoza, pješačkih komunikacija, drvoreda, ozelenjenih površina, proširenja, parking-prostora i može biti poduzna, poprečna, radikalna, koncentrična, dijagonalna, tranzitna i slijepa (Ibid: 185).

¹⁴ Cijelom svojom dužinom ulica nužno ne zadržava kontinuitet morfološke strukturalizacije, pa se takva njena složenost prikazuje karakterističnim poprečnim presjecima, a koji obuhvataju sve njene sastavne dijelove. U odnosu na treću dimenziju ili na poduzni presjek trase, ulica može biti horizontalna (na ravnom terenu), kosa ili strma (sa smjerom uz ili niz padinu), konveksna ili konkavna (Ibid: 185).

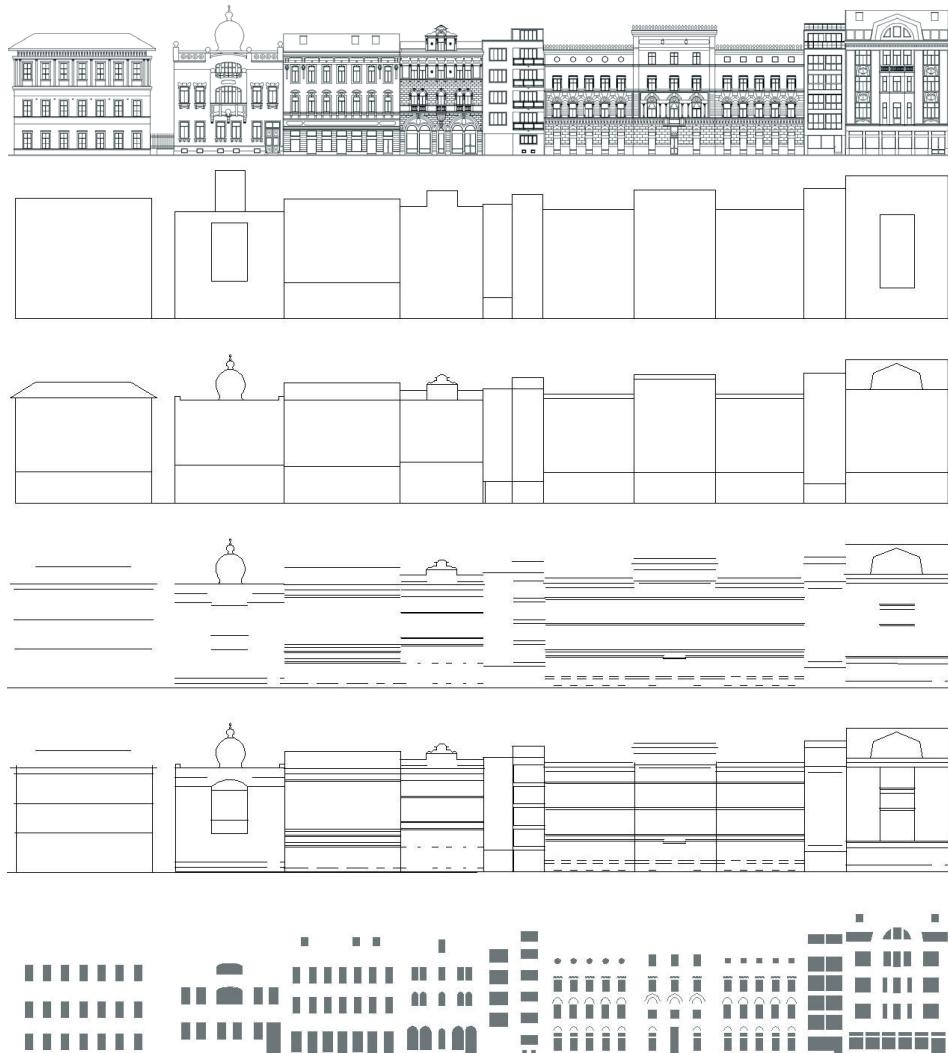
Vizuelno-estetsku sliku ulice uokviruje upravo ulično platno, koje predodređuje njen primarni kvalitet – kontinuitet, gdje je morfološka strukturalizacija ulice ovisna o načinima pozicioniranja¹⁵ objekata koji je formiraju, kao i o njihovom međusobnom odnosu – u nizu duž ulice ili jednih nasuprot drugih. Taj je odnos izražen regulacionom i građevinskom linijom, pa, ukoliko se one preklapaju, tada ulica ima strogu regulaciju ulice-koridora (pod uslovom da je kontinuirano izgrađena) ili suprotno, ukoliko se ne podudaraju, tada ključnu ulogu u percepciji kvalitete njenog estetsko-vizuelnog doživljaja igra veličina i način oblikovanja tih slobodnih prostora (Slika 3) iz čega proizlazi da način gradnje, ispoljen kontinuitetom i ritmom u konceptu artikulacije niza objekata duž ulice, formira njene fasade (platna ili frontove).

Slika 3: Ulična platna (fasade ili frontovi) – konstrukt vizuelno-estetskog identiteta ulice
Načini pozicioniranja objekata u formirajući uličnog platna: jedan do drugog i jednaki – ulica-koridor s naglašenim oblikovnim kontinuitetom (Great Pulteney Street, Bath); jedan do drugog i različiti – ulica-koridor s nodalnim tačkama (The High Street, Oxford); jedan preko puta drugog – zakrivljenje ulice nagovještava nastavak kretanja (Via di Gracciano, Montepulciano); jedan preko puta drugog i različiti – kontekstualnost u artikulaciji morfološke strukture ulice (Chipping Campden, Gloucestershire);

¹⁵ U odnosu na ulicu, objekat može biti pozicioniran na dva načina – čeonom fasadom (oblik morfološke strukturalizacije znatno zastupljen u evropskim srednjovjekovnim gradovima) ili dužom stranom (u kasnijim fazama razvoja). Takođe, način gradnje duž ulice ima dva pojavna oblika – zatvoreni (objekti se međusobno dodiruju, zastupljen u centralnim i historijskim zonama) i otvoreni (postaje otvoreniji s udaljavanjem od centra, pa su u rubnim i prigradskim zonama objekti potpuno odvojeni jedni od drugih). Nadalje, visina objekata dozvoljava čitanje grada kao cjeline izdijeljene na zone jednake visine, što je u uzročno-posljedičnoj vezi sa starošću objekata, njihovim rasporedom i funkcijom i važan je kriterij kod odabira smjera transformacije ulice, kao i zastupljeni građevinski materijali, konstruktivne karakteristike i oblici krovnih površina (Čakarić, 2012a: 2-3).

Ulične fasade (ili poduzni presjeci) odlikuju se, dakle, oblikovnim karakteristikama objekata koji je tvore i uključuju identifikaciju njihovih materijalnih vrijednosti (bonifikaciju i kategorizaciju), zatim arhitektonskih stilskih odrednica, korištenih građevinskih materijala, kolorita, visina (vijenaca), oblika i ritma krovnih površina (siluete) i fasadnih otvora, funkcionalnih međusobnih i odnosa prema *slobodnim*

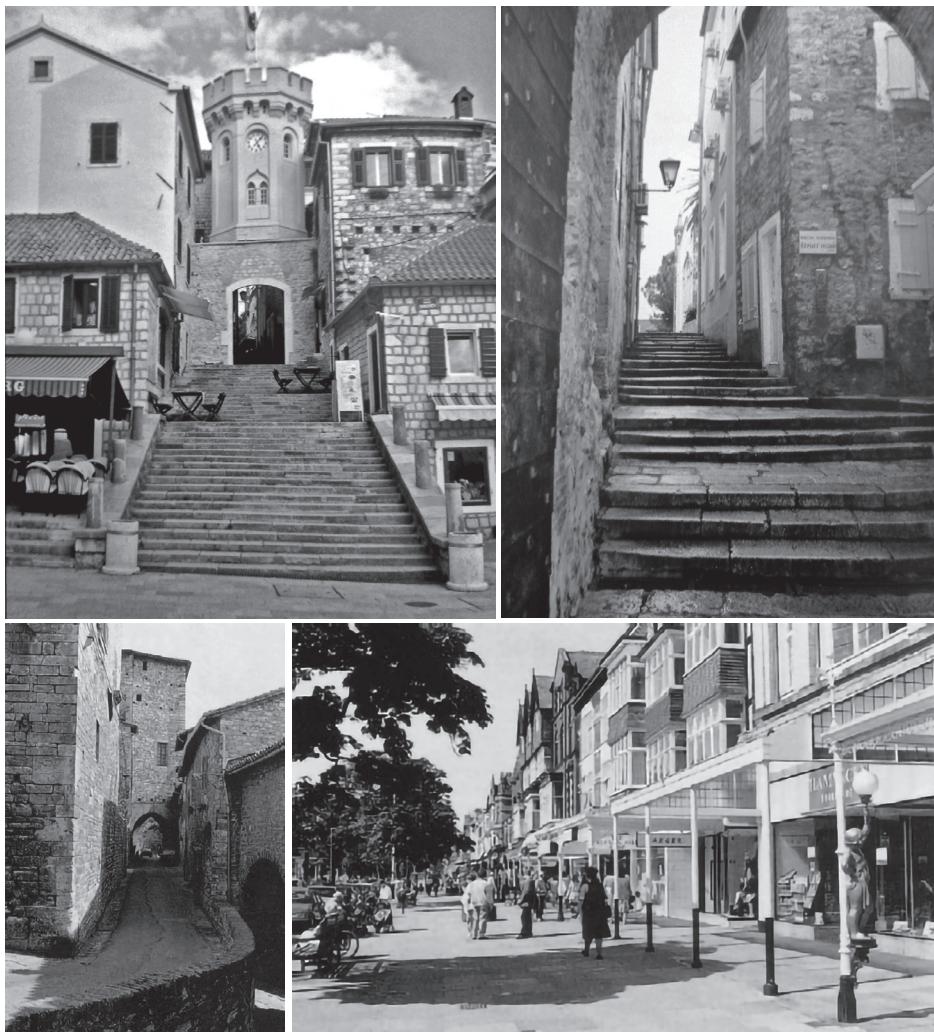
Slika 4: Oblikovne karakteristike objekata – konstrukt vizuelno-estetskog identiteta
uličnog platna (fasade ili fronta)

Ujednačene oblikovne karakteristike i arhitektonске stilske odrednice objekata izražavaju kontekstualnost uličnog platna, gdje je kontinuitet njegove prostorno-vremenske geneze potvrđen interpolacijom objekata s drugačijim vizuelno-estetskim identitetom, svojstvenim kasnjem historijskom periodu, ali s visinama (vijenaca) koji ne narušavaju tu kontekstualnost, pa zajedno tvore jedinstven ambijentalni izraz
(Obala Kulina bana, Sarajevo).

Slika prikazuje analizu horizontalnih (usaglašenosti pravaca) i vertikalnih (raščlanjivanjem niza objekata na zasebne jedinice) komponenti uličnog platna (fasade ili fronta), izuzetno važnu kod postupka redizajna, jer pomaže pri određivanju odnosa visinskog i ritma otvora, vijenaca promatranog i susjednih objekata, kompozicije, primarnih i sekundarnih fasadnih platna, te time usmjerava vizuelno-estetsko (do)oblikovanje postojećih ili planiranih novih (dodanih) objekata u niz ili u njegovo neposredno okruženje.

prostorima (javno-privatno, otvorenost/zatvorenost, (dis)kontinualnost, puno-prazno, komunikacije, mjerila, namjene i sadržaji, kontrasti površina, smicanja, vizure, transparentnost, položaj – dominantnost, uočljivost, usamljenost, prepoznatljivost) (Slika 4). Usaglašenost ili kontekstualnost ovih entiteta ulici dodjeljuje karakter ambijentalnosti, koju je moguće prepoznati i jasno definisati, dok, suprotno, njihova neusaglašenost, raznorodnost identiteta i kombinacija vodi do percepcije ulice koje kvalitet može varirati u intervalu od slikovite do haotične.

Međutim, cjelovitost *slike* ulice, kao elementa urbanog partera, postiže se samo integracijom njenog plošnog prostiranja i prostorne artikulacije u jedinstven vizuelno-estetski i likovni motiv – urbanu vedutu, a koje je kvalitet percepcije vezan

Slika 5: Integracija plošnog prostiranja i prostorne artikulacije u jedinstven vizuelno-estetski identitet ulice

Kretanje uz stepenice je usporeno, pažnja je usmjerena na kulu, ali kapija potiče radoznašlost i motiviše istraživanje (Sahat-kula, Herceg-Novi). Kapija je okvir slići ulice, a usporeno kretanje usmjerava pažnju na detalje (Stepenice Kralja Tvrtka I, Herceg-Novi). Zakrivljenost ulice nagovještava neizvjesnost u doživljaju prostora pri kretanju (Assisi). Aktivnosti, sadržaji i funkcije, locirani u urbanom parteru, odvlače pažnju od prostorne artikulacije ulice (Lord Street, Southport).

za hodološko iskustvo – kretanje motrioca, pri kojem svi postirani segmenti ili sekvence ulice mijenjaju položaj, kako međusobno, tako i prema pozadini, što implicira nužnost ostvarivanja harmonije njihovih odnosa u sve četiri dimenzije. Tu treba računati i na ugao vidnog polja, horizontalni i vertikalni, ali i na moć čovjekovog vizuelnog pamćenja, jer prostor (ulice) on uvijek doživljava kao cjelinu s nodalnim tačkama koje impliciraju prekide vizura, gdje uspjeh prostorne slike kao doživljaja ovisi o mogućnosti da se taj doživljaj slijedi i izvan polja vida ili izolovanog momenta kretanja. To znači da kvalitet percepcije ulice ne može biti shvaćen samo kao puka suma gledanog i zapamćenog, već se osjeća kao memorijska koja se mjeri distancama u sva tri međusobno okomita smjera i u konjunkturi vremena, pa površine koje dijeli vanjski i unutrašnji prostor ne bi trebale biti neutralne, jer takve smanjuju intenzitet doživljaja strukturalnog i vizuelno-estetskog određenja ulice (Slika 5).

Morfološko-strukturalne dimenzije ulice ne iscrpljuju se proučavanjem samo njenih geometrijskih kodova, koji prizore „izgrađenu formu granica“ (Norberg-Schulz, 1990: 55) – prostornu sinergiju linijskog prostiranja urbanog partera i uličnog platna, već i simbioza njihove materijalizacije, ispoljena strukturom, dekoracijom, bojom, igra značajnu ulogu u percepciji ulice kao elementa s karakterom kontinuiteta, ambijentalnosti, optičkog jedinstva – slike koju nerijetko obogaćuju drvoredi i ozelenjene površine (na samoj ulici, *slobodnim* prostorima ili na fasadama). Takođe, dizajn urbanog mobilijara, statičnog ili mobilnog, bez obzira na oblikovne specifičnosti pojedinačnih elemenata (rasvjetnih tijela, saobraćajnih znakova, panoa za oglašavanje, kioska, ograda, klupa, posuda za odlaganje otpadaka) utiče na vizuelno-estetski kvalitet doživljaja ulice (Slika 6).

Da rezimiramo: *Sliku* ulice čine fasade objekata i primarni su elementi u doživljaju urbanog partera, jer prizore sadržaj susreta koji se na njemu zbivaju. Međutim, uslijed promjena funkcija prizemlja ili objekata u cjelini, i sama *slika* doživljava preobražaj, čitljiv u redizajnu frontova orijentisanih na ulicu, njihovih površina i utilitarno-estetskih karakteristika.

S druge strane, uloga partera ulice je drugačija od one *slike*, jer je pod neutralan prostor, ali ipak u ulozi da uobliči i poveže mjesto susreta i dodijeli mu karakter vizuelne uočljivosti.

Dakle, ulica, prvi oblik čitanja modela artikulacije urbanog partera ili konteksta artefakt-matrice, predstavlja javni prostor društveno-socijalne i urbomorfološke strukture grada, pa njena višežnačna uloga obavezuje na promišljenu analizu aktuelnog statusa i budućeg učešća u kvaliteti (urbanog) života ljudi i njihovoј želji za komuniciranjem. Ovo utoliko više, jer je u urbanoj teoriji, a posebno praksi, ulica poprimila simbolička estetska značenja koja teže formalizmu, zanemarujući funkciju, a u maniru afirmacije aktuelnih arhitektonskih trendova, promatranih posebno s aspekta oblika, formi, kolorita, materijalizacije objekata i urbanih veduta. Svjedoci smo da se time često negira kontekst neposrednog urbanog okruženja i običaji lokalnog stanovništva.

Ulica je izgubila identitet!

Slika 6: Morfološko-strukturalna dimenzija ulice naglašena materijalizacijom dekorativno-utilitarnih elemenata

Materijalizacija uličnog partera i fronta, iskazana strukturom, dekoracijom, bojom, pored estetsko-vizuelnih karakteristika, manifestuje i utilitarna svojstva, kreirajući tako specifične atmosfere ulica (Lisabona).

A upravo ovo posljednje poziva i obavezuje na suptilan redizajn, poštovanje običaja lokalnog stanovništva i strukovnih težnji ka afirmaciji kvalitetnog ambijenta urbanog partera u afirmisanju doprinosa na putu ka ostvarenju zadovoljstva u recepciji svakog konkretnog lokaliteta ulice.

Trg

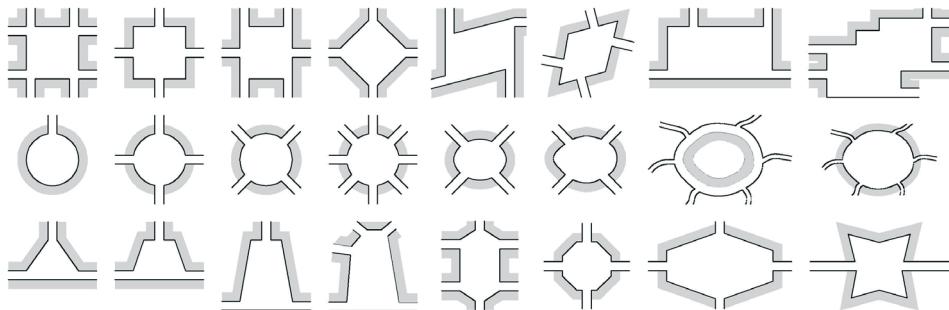
Trg, drugi oblik čitanja modela artikulacije urbanog partera ili konteksta artefakt-matrice, je element urbane matrične kompozicije i urbane morfološke strukture¹⁶, mjesto na kojem se preklapaju *urbs* – izgrađeni grad, njegov strukturiran i artikulisan plan, koji sadrži do dva centralna trga, susjedna ili povezana ulicom, s kombinacijom glavnih i sporednih funkcija koje se međusobno nadopunjaju i čine ga mjestom zajedništva, i *civitas* – grad građana, teritorijalne društvene zajednice koja zauzima javni prostor, u prvom redu trg (Levi, 2010: 93-94; vidi Čakarić, 2024: 61-108).

Trg je, dakle, javni gradski prostor, potpuno ili dijelom opcrtan arhitektonskim objektima, višestruko funkcionalna nodalna tačka – cilj kretanja, kojeg je, kako navodi Carl E. Schorske (1997: 80), još Camillo Sitte smatrao ugodnim i zaokruženim prostorom, vizuelnim izrazom idealne zajednice u prošlosti, i video ga kao rješenje za spas grada od *matematičkog stoljeća* i vladavine ulice. Tvrđio je da bi prava vrsta trga mogla s duše modernog čovjeka dići kletvu gradske usamljenosti i straha od goleme, aktivne praznine, pa obuzdan njegovim stranama, bezimeni bi se prostor pretvorio u ljudski prizor, u beskrajno urbano bogatstvo na maloj površini, jer, kaže Sitte, trg nije samo puki komad neizgrađenog zemljišta, nego prostorija omeđena zidovima, koja je, pod otvorenim nebom, pozorište zajedničkog života.

Kao i kod ulice, morfološko-strukturalne dimenzije trga objedinjene su geometrijskim kodovima osnovnih oblika – kvadrata, kruga i trougla (Krier, 1999: 8-15) u čitanju konteksta artefakt-matrice, a čijim transformacijama (prelamanjem, dijeljenjem, sabiranjem, prodorom, preklapanjem, izobličenjem) nastaju pravilni i nepravilni morfološki oblici, i zakonitostima konstruisanja proisteklim iz njegove trodimenzionalne ekstenzije u gabarit ili siluetu. Ili drugačije, iz tri osnovna tipa geometrijskog oblika prostora deriviraju brojni novi oblici trga (Slika 7), čiju vizuelno-estetsku *sliku*¹⁷ zajednički uokviruju mjerilo, funkcija, konstrukcija, fizička struktura, arhitektonsko oblikovanje i fenomeni otvorenosti/zatvorenosti, (dis)kontinualnosti i odnosa privatno-javno (Slika 8).

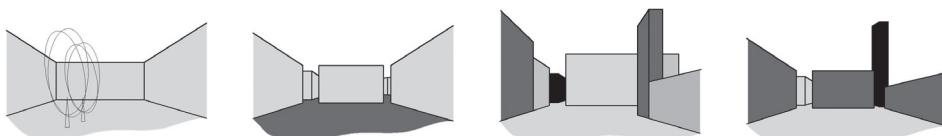
¹⁶ U kontekstu ukupne urbane morfološke strukture, Vladan Đokić (2004: 058-080) trg posmatra na dva načina, kao pojedinačni i kao sistem, gdje pozicija prvog tipa može biti u centru grada, na periferiji i između njih, a drugi tip može biti formiran u obliku aksijalnog (linearnog), mrežnog (površinskog) ili centričnog (tačkastog) sistema. Takođe navodi i klasifikaciju trgov na osnovu položaja u odnosu na neposredno okruženje i to kao trga na raskrsnici puteva ili ulica, uz značajan objekat (crkvu, palatu, vijećnicu, pozorište), uz vodnu površinu i na užvišenom platou (s vizurama usmjerenim ka urbanom prostoru ili ka prirodnom okruženju).

¹⁷ Kodovima dvodimenzionalne geometrije izražava se osnova trga i mjeri dužinom i širinom ili njihovim međusobnim odnosima, a iz čega derivira njegov trodimenzionalni karakter. Ne postoji univerzalne smjernice za određivanje *idealne* površine trga, jer je njegova *prava mjeru* uslovljena geomorfološkim, socio-prostornim, ekonomskim, historijskim, političkim, kulturno-istorijskim i demografskim faktorima, pa je mjerodavan metod za utvrđivanje površine trga zapravo odnos prema visini objekata koji ga okružuju, jer je baziran na prostorno-vizuelnim kriterijima konteksta percepcije korisnika prostora (Bajić Šestović, 2022: 125; vidi Ibid: 126-130).

Slika 7: Geometrijski kodovi artikulacije trga iz osnovnih oblika – kvadrata, kruga, trougla – čitanje artefakt-matrice u konstrukciji morfološko-strukturalne dimenzije konteksta

Slika je dvodimenzionalna predstava mogućih varijanti tipova trga u odnosu na pozicije fizičke strukture, koja ga u potpunosti ili dijelom uokviruje, pa transformacijom, na taj način formiranih osnovnih oblika partera (poda) trga, nastaju njegovi pravilni i nepravilni morfološki oblici.

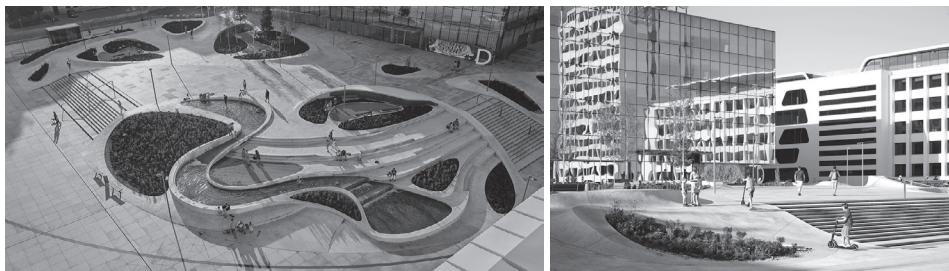

Slika 8: Modeli oblikovanja trga u konstrukciji morfološko-strukturalne dimenzije konteksta, prositekli iz trodimenzionalne ekstenzije geometrijskih kodova njegove artikulacije iz oblika u garbit ili siluetu

Slika je trodimenzionalna predstava mogućih varijanti prostornih iskaza trga u odnosu na fizičku strukturu, gdje njegov vizuelno-estetski identitet zajedno oblikuju parter (pod) i arhitektonski objekti svojim mjerilom, dizajnom, bojom, funkcijama, pa on postaje višezačan i moguće percipiran kao otvoren, zatvoren, (dis) kontinualan, neutralan, naglašen, vertikalno ili horizontalno akcentiran.

Morfološka strukturalizacija trga definisana je, dakle, granicama koje predstavljaju njegov oblik (pod ili parter) i ulična platna (fasade ili frontovi), ali te površine nisu uvijek idealno ravne, pa horizontalne mogu sadržavati denivelacije u vidu kosina, rampi, stepeništa, podzida, dodatno istaknutih ili vješto skrivenih artikulacijom popločanja, dok su vertikalne najnaglašenije kada su kontinuirane, ali se i kod njih mogu javiti određena odstupanja kao odnos puno-prazno, zatim različite materializacije fizičkih struktura ili oblikovanje fasadnih rastera, kao i umetanje objekata (fontana, stubova, spomenika, statua, obeliska, vegetacije) u njegov slobodan prostor (Slika 9).

Najistaknutija karakteristika trga svakako je funkcija koju nosi, jer je ona generator njegovog nastanka, usmjerivač faza razvoja i, u skladu s potrebama historijskog i društvenog konteksta, katalizator transformacije. Tako etimologija trgovišta upućuje na termin trg, čije značenje obilježava njegovu prvobitnu namjenu – trgovanje na otvorenom, kao i pozicioniranje uz ili na presjecištu glavnih trgovачkih puteva, kako bi se omogućila jednostavna dostupnost i okupljanje većeg broja korisnika, cijelodnevno ili u određenom vremenskom periodu. Pored ove prvobitne, značajna je funkcija okupljanja građana, formiranje društvenog centra

Slika 9: Morfološka strukturalizacija trga definisana horizontalnim i vertikalnim koloraturama

Ozelenjene površine u nagibu, vodni elementi, stepenište, zakrivljene pješačke komunikacije i urbani mobilijar povezuju denivelisane dijelove trga u jedinstven javni prostor, dizajniran za različite namjene (V-plaza; Kaunas, Litvanija; 3deluxe, 2020).

i demokratskog prostora grada, kao i odbrambena, a nerijetko se javlja i preklapanje više njih, zatim periodične manifestacije (tokom dana, mjeseca, godine, što implicira rješenja po modelu transformabilnih trgova), dok su vremenom neke od funkcija u potpunosti isčezle.

Tragom toga, moguće je prepoznati nekoliko tipova trgova (Đokić, 2009: 41; vidi Ibid: 35; Đokić: 2004: 179-193): a) saobraćajni (nastaje na raskrsnicama, kružnog je ili poligonalnog oblika), b) javni (prostor za javna okupljanja, festivali, parade, pijace), c) parkovski¹⁸ (s dominantnom pejzažnom dimenzijom oblikovanja) i d) arhitektonski (posvećen jednom monumentalnom objektu, ugrađenom u obod ili centralno pozicioniranom; podređen historijski značajnom obodu s više monumentalnih objekata; u funkciji scenografije spomeniku) (Slika 10).

Da rezimiramo: Trg, generalno njegova strukturalna i perceptivna obilježja, reprezent su načina života i stečenih navika pripadnika određene (društveno-ekonomsko-socijalne) zajednice, pa direktno vezan uz pojam (otvoreni) javni prostor i kao drugi oblik čitanja modela artikulacije urbanog partera, implicira identifikaciju karaktera mjesta kao prostora jednostavne dostupnosti, otvorenosti, pripadnosti, povezivanja i sastajanja, urbanih javnih i privatnih interakcija, identiteta, okupljanja, kretanja, igre, rekreativnosti – kvalitetne urbane scene. Takav karakter trga i njegova uloga u životu grada, podložna kontinuiranoj transformaciji, kao i ulice, obavezuje na promišljenu analizu njegovog aktuelnog statusa i budućeg učešća u kvaliteti (urbanog) života ljudi i u njihovoј želji za komuniciranjem.

Upravo na tragu te identifikacije, treba tražiti doprinos na putu ka ostvarenju zadovoljstva u recepciji svakog konkretnog lokaliteta i to redizajnom koji dozvoljava nivo intervencija od minimalnih do sveobuhvatnih građevinskih radova, kao i estetsko-funkcionalni redizajn omotača trga – fasada i partera, uz obavezno uvažavanje običaja njegovih korisnika.

¹⁸ Zelenilo na trgu obezbjeduje ugodnije korištenje prostora za boravak, odmor i rekreatiju, ublažava osjećaj prevelike izgrađenosti okruženja, doprinosi efektu reprezentativnosti trga, trasira pješačke komunikacije, humanizuje i oblikovno obogaćuje ekstenzivno korištenje trga, ublažava temperaturne razlike i posporješuje provjetravanje prostora. Međutim, pretjerana upotreba elemenata pejzažne arhitekture ovdje može izazvati pojavu shematsizma, monotonosti koncepta, prenaglašenog odvajanja prostora trga od ivične izgradnje, kao i poteškoće kod dizajna kompozicije zbog velikog broja odabralih biljnih vrsta (Ibid: 141-142).

Slika 10: Tipovi trgova u odnosu na dominantnu funkciju

Saobraćajni trg – radikalna transformacija postojećeg trga uvođenjem ozelenjene površine iznad kružnog toka i formiranjem novog javnog prostora u više nivoa: trgom u parteru – na nivou ulice i s funkcijom saobraćajnog toka, konkavnim visećim vrtom iznad njega i podzemnom etažom za stanicu metroa – podzemnim trgom okruženim trgovinama i barovima, lociranim u parterima objekata (Piazzale Loreto, Milano; LAD i Hypnos, 2018). Javni trg – urbana obnova satelitskog grada i redizajn njegovog centralnog trga – povezivanje neiskorištenog, neopremljenog, predimenzioniranog prostora s neposrednim okruženjem u formiranju nove, vibrantne nodalne tačke (Centralni trg u Antingu, Kina; Kokaistudios, 2019). Parkovski trg – redizajniran parter univerzitetskog kampusa, inovativan višenamjenski prostor prilagodljiv i afirmativan u odnosu na zeleni prevoz, bioraznolikost i ublažavanje posljedica klimatskih promjena (Trg Karen Blixens Plads, Kopenhagen; COBE, 2019). Arhitektonski trg – redizajn fokusiran na poštovanje odnosa staro-novo (Trg Chamberlain, Birmingham; GHA, 2021).

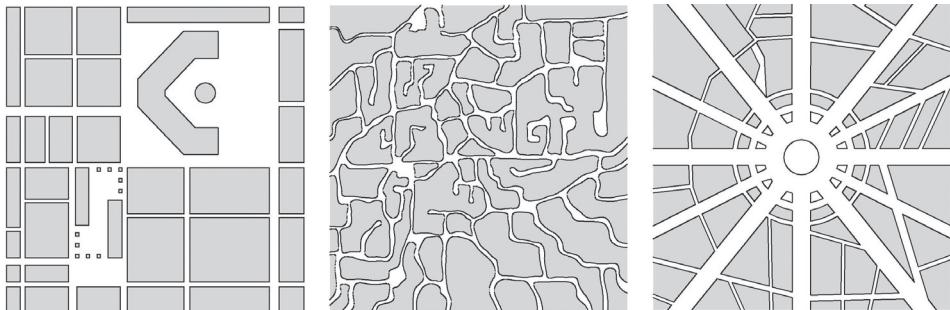
Očekivano uspešan način dostizanja ovog cilja je rješavanje konflikata iznutra, dakle, od generatora transformacije prema susjednim urbanim strukturama i logičnostima naspram ambijenta.

Blok (susjedstvo, urbo-arhitektonski ansambl)

Blok (susjedstvo, urbo-arhitektonski ansambl), treći oblik čitanja modela artikulacije urbanog partera ili artefakt-matrice, sastavni element urbane matrične kompozicije i urbane morfološke strukture, predstavlja kulturološki uokvirenu prostornu cjelinu, najčešće oivičenu sistemom komunikacija (ulica) i sa određenom namjenom i funkcijom, a u kojoj se očitavaju kontekst i potencijali urbane sredine.

Tako Spiro Kostof (2001: 147) blok (susjedstvo, urbo-arhitektonski ansambl) vezuje uz ortogonalni tip oblika plana grada (vidi Čakarić, 2024: 44-45, 76) i kaže da, kao njegova gradivna jedinica, u osnovi i u trodimenzionalnoj projekciji, upravo

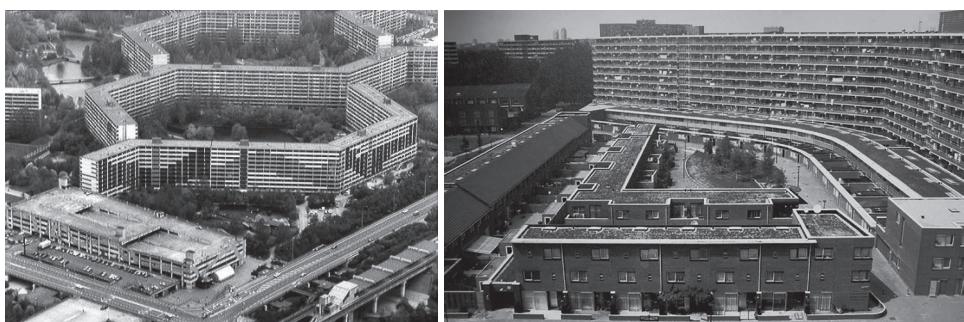
određuje karakter ovog oblika i da se, na tom tragu, uobičajena historijska terminologija odnosi na ostrva (*insulae*). Međutim, elementi urbane matrice (vidi Ibid: 35-46), kao kriterijalne premise kontekstualizacije ovog prostornog okvira čitanja urbanog konteksta, okupljene oko fundamentalnih atributa – pored ortogonalnog, još i geomorfološkog i koncentričnog, ipak zajedno određuju nivoe praćenja teorijskog sagledavanja fenomena bloka (Slika 11).

Slika 11: Geometrijski kodovi artikulacije bloka (susjedstva, urbo-arkitektonskog ansambla) iz osnovnih pojavnih oblika artefakt-matrice – ortogonalnog, geomorfološkog i koncentričnog u konstrukciji morfološko-strukturalne dimenzije konteksta

Slika je dvodimenzionalna predstava mogućih varijanti tipova kulturološki-prostorno uokvirene cjeline bloka (susjedstva, urbo-arkitektonskog ansambla) sistemom komunikacija.

I najzad, ovičenost sistemom komunikacija nije uvijek njegova osnovna prostorna odrednica, pa blok (susjedstvo, urbo-arkitektonski ansambl) može biti shvaćen kao element urbane morfološke strukture, sačinjen iz skupa objekata organizovanih po određenoj logici, a koji svakom prostoru određuje status priznat korištenjem (Castex et al., 1989: 201), jer se u njemu, kao u svakoj pravoj strukturalnoj jedinici, jasno ogleda cjelina (Predgovor Živojina Kara-Pešića. U: Ibid: 13) (Slika 12).

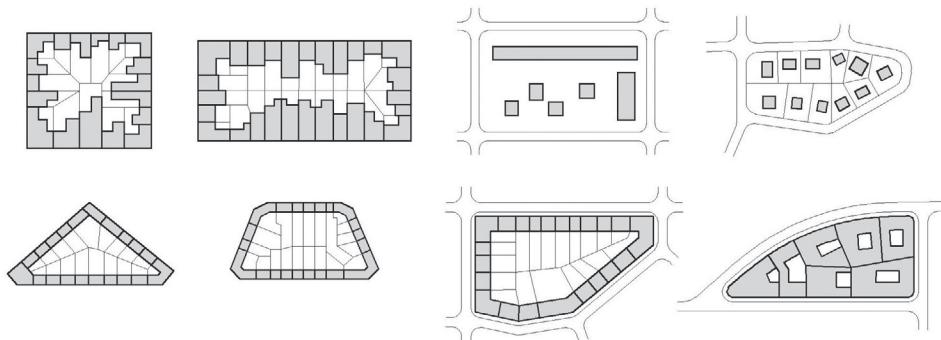

Slika 12: Morfološko-strukturalna dimenzija bloka određena konceptom prostornog razmještaja fizičke strukture

Prostorne odrednice bloka (susjedstva, urbo-arkitektonskog ansambla) ne određuje koncept trodimenzionalne ekstenzije artefakt-matrice u gabarit i specifičan vizuelno-estetski identitet, pa sistem komunikacija, kao njegova premla, izostaje i povlači se pred kontekstom definisanim (modernističkom) ideologijom, koja ga zatvara svojom logikom načina korištenja prostora i konstrukcije socijalne strukture u zasebnu cjelinu (Bijlmermeer, Amsterdam, 1966).

Kao i kod ulice i trga, morfološko-strukturalne dimenzije bloka (susjedstva, urbo-arhitektonskog ansambla) objedinjene su geometrijskim kodovima oblika osnove (poda ili partera) u čitanju konteksta artefakt-matrice i zakonitostima konstruisanja proisteklim iz njegove trodimenzionalne ekstenzije u gabarit ili siluetu, na osnovu čega se prepoznaje kao geometrijski lik u odnosu na okolne ulice. Tako oblik bloka, kao izraz njegove geometrije u osnovi, može biti pravilan (kvadrat, pravougaonik, trougao, trapez, poligon) ili nepravilan (s pravolinijskim ili krivolinijskim konturama), veličine izražene dužinom i širinom (ili apsolutnim mjerama i proporcijama, radijusima) osnove i biti artikulisan kao kompaktan (s minimalnom razlikom između dužine i širine) ili kao izdužen (s njihovom višestrukom razlikom).

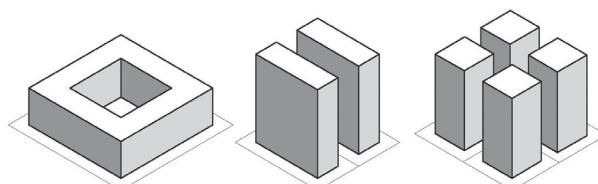
Nadalje, osnovu bloka čine parcele (različitih oblika i veličina, u ovisnosti o obliku i veličini ansambla), gdje je svaka povezana s ulicom, što kod nepravilnih blokova implicira modifikaciju parcela u skladu s geometrijskim kodovima njegovog poda ili partera (Slika 13).

Slika 13: Tipovi bloka (susjedstva, urbo-arhitektonskog ansambla) ilustrovani na osnovu pojavnih oblika ili geometrijskih kodova njegove osnove (poda ili partera)

Slika prikazuje geometrijski pravilne i nepravilne oblike bloka, te varijacije rasporeda parcela u odnosu na njegovu ukupnu površinu, kao i razmještaj i tipove objekata koji ga određuju.

Konačno, fizička struktura ansambla ili objekti kao geometrijska tijela, svojim oblikom, lokacijom i rasporedom, reprezentuju njegove trodimenzionalne karakteristike kao cjeline, pa je moguće razlikovati tri tipa izgrađenosti bloka: a) potpunu, s unutrašnjim slobodnim prostorima minimalne površine (svjetlarnicima), b) ivičnu, s jasno definisanim unutrašnjim dvorištem i c) slobodnu, s unutrašnjim dvorištem koje se smjenjuje s fasadama objekata ili se u potpunosti gubi (Slika 14).

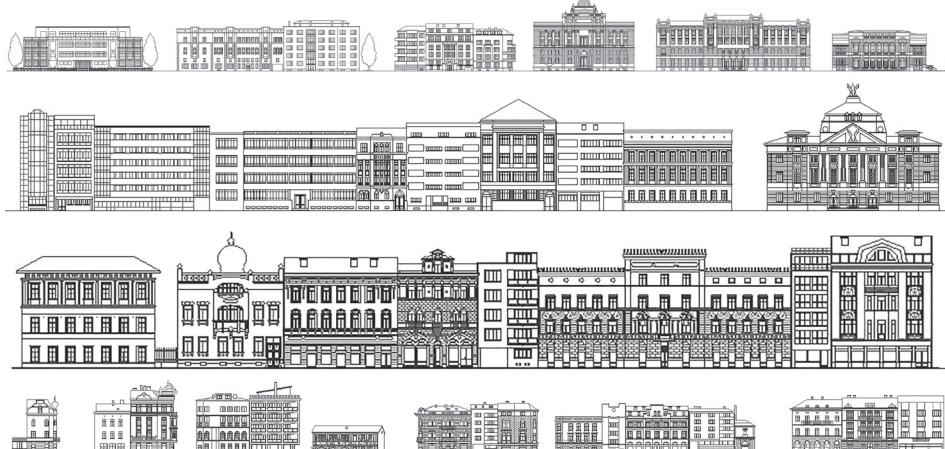
Slika 14: Tipovi bloka (susjedstva, urbo-arhitektonskog ansambla) ilustrovani na osnovu njegovih trodimenzionalnih karakteristika

Slika prikazuje tri modela bloka – zatvoreni, poluotvoreni i otvoreni.

Proizlazi da morfološku strukturalizaciju bloka određuju tri komponente – ulica ili javni prostor, tip izgrađenosti lokacije i unutrašnje dvorište. Čitljiva je u modelu oblikovanja fasadnih platna objekata orijentisanih prema ulici, a koja, u ovisnosti o tipu izgradnje, mogu biti kontinuirana ili s prekidima i naglasiti još jednu karakteristiku bloka – njegovu zatvorenost, odnosno otvorenost, kao i varijacije između ovih dviju krajnosti (Slika 14). Odnos objekata prema ulici definisan je građevinskom linijom u odnosu na regulacionu liniju ulice, dok je unutrašnje dvorište ograničeno regulacionom linijom u odnosu na građevinsku liniju objekata orijentisanih prema unutra.

Pored toga, sadržaj bloka definisan je pretežnom namjenom objekata u njemu, pa razlikujemo monofunkcionalne (stambene, industrijske, zanatske, infrastrukturne – komunalne i društvene) i polifunkcionalne (s objektima i prostorima različite namjene i sadržaja) ansamble.

Vizuelno-estetsku *sliku* bloka tvore njegove fasade, koje su istovremeno i frontovi graničnih ulica, gdje se kontinualnost postiže povezivanjem objekata u neprekinute nizove ili upotreboom različitih veznih elemenata (zidova, ograda, zelenila), dok se kontakti s unutrašnjim dvorištem uspostavljaju kapijama, prolazima, pasažima ili jednostavno diskontinualnošću. Dakle, vizuelno-estetski karakter fasada objekata reflektuje oblikovne karakteristike ansambla u cijelini i podrazumijeva kriterijalne premise vrednovanje istovjetne onim za ulicu i trg, te, u tom smislu, uključuje identifikaciju materijalnih vrijednosti pojedinačnih objekata (bonifikaciju i kategorizaciju), zatim arhitektonskih stilskih odrednica, korištenih građevinskih materijala, kolorita, visina (vijenaca), oblika i ritma krovnih površina (siluete) i fasadnih otvora, funkcionalnih međusobnih i odnosa prema ulicama i javnim prostorima (javno-privatno, otvorenost/zatvorenost, (dis)kontinualnost, puno-prazno, komunikacije, mjerila, namjene i sadržaji, kontrasti površina, smicanja, vizure, transparentnost, položaj – dominantnost, uočljivost, usamljenost, prepoznatljivost) i oblikovanje bloka na njegovim ugaonim pozicijama (zasijecanjem, povlačenjem, isturanjem, zaobljavanjem, talasanjem fasade ili dodavanjem erkera, balkona, kula, tornjića) (Slika 15).

Slika 15: Ulična platna (fasade ili frontovi) – konstrukt vizuelno-estetskog identiteta bloka (susjedstva, urbo-arhitektonskog ansambla)

Vizuelno-estetski karakter fasada objekata reflektuje oblikovne karakteristike ansambla u cijelini (Obala Kulina bana, Sarajevo).

Da rezimiramo: Kao treći oblik čitanja modela artikulacije urbanog partera, blok (susjedstvo, urbo-arkitektonski ansambl) predstavlja nivo sagledavanja transformacije koji ne izostavlja prostorne nivoe ulice i trga i gdje se, uz preoblikovanje urbo-arkitektonskih elemenata artificijelnog pejzaža, mogu posljedično javiti i one socio-društvenog karaktera. To znači da je, u postupku odabira smjera transformacije, neophodno kvalifikovati referentni okvir u kojem se očitavaju kvaliteti zatečenog konteksta i potencijali njegove promjenljivosti, te analizirati elementarne morfološko-strukturalne i osobine urbane matrice, kao i omogućiti društvenu participaciju u transformaciji i to interakcijom javnosti i struke u prostornoj artikulaciji društvenih atributa: javnost-privatnost, nodalnost, aktivnost, sadržajnost, orientacija, motivacija, identifikacija, personalizacija.

Silueta (grada)

Morfološko-strukturalne i estetsko-vizuelne dimenzije modela artikulacije urbanog partera – ulice, trga i bloka (susjedstva, urbo-arkitektonskog ansambla), svaki iz svojih dvodimenzionalnih geometrijskih kodova, zajedno izrastaju u jedinstvenu trodimenzionalnu ekstenziju – gabarit ili siluetu nekog od ili svih prostornih okvira čitanja konteksta urbanog prostora, oblikujući tako karakter njegovog autentičnog identiteta (vidi Čakarić, 2024: 47). Siluetom¹⁹ dominiraju karakteristični vertikalni, artificijelni elementi partera u kombinaciji s horizontalnom, prirodnom geomorfološkom podlogom terena na kojem nastaju (zidine, tornjevi, munare, kupole, neboderi, uzvišenja, nerijetko i u varijanti noćnog osvjetljenja), pa ograničeno područje, posmatrano izdaleka, izgleda kao slika u vlastitom okviru – određuje očekivanja i ukazuje na mjesto (Slika 16).

Slika 16: Silueta urbanog partera oslikava karakter njegovog autentičnog identiteta
Slika prikazuje prostorno-vizuelni identitet svih nivoa artikulacije urbanog partera
(Obala Kulina bana, Sarajevo).

Dakle, gabarit ili silueta (grada) u sebi, na slikovit način, sublimira prostorno-vizuelni identitet svih nivoa artikulacije urbanog partera, pa je stoga, u procesu njihovog redizajna, potrebno odabrati metod kojim će se istovremeno i zadržati i unaprijediti kvalitet zatečene kontekstualnosti.

Polazeći od premise da urbani parter predstavlja strukturirani, semiot-sko-umjetnički stilizovan derivat stadija razvoja arhitekture grada, uobičen u prostorno-vizuelne iskaze ulice, trga i bloka (susjedstva, urbo-arkitektonskog ansambla) i konačno uokviren u siluetu (grada), sasvim je razvidno da njihove

¹⁹ Za razliku od siluete grada kao njegovog obrisa po vertikalnoj osi, panorama je široki, horizontalni pogled na grad ili njegove dijelove s nadvišenih tačaka u samom gradu, njegovoj okolini ili na visokom objektu.

transformacije obavezuju na suptilan redizajn, poštovanje običaja lokalnog stanovništva i strukovnih težnji ka afirmaciji kvalitetnog urbanog ambijenta. Zaključujemo da je očekivano uspješan način dosezanja ovog cilja pristup promjenama iznutra, od generatora transformacije i u odnosu na susjedne urbane strukture i prostorno-vremenske logičnosti okruženja, uz obavezu participacije javnosti u tom procesu.

Vizuelna percepcija urbanog partera

Vizuelna percepcija je „složen proces integracije perceptivnih moći, iskustva i kreativnih sila svakog od nas“ (Radović, 2003: 47), s naglaskom na socijalnom polju čulnog ili upotrebi semiotičkih i diskursivnih modela razotkrivanja ideo-logijske estetsko-oblikovne projekcije prostora²⁰ – *slika* koje poprimaju različite subjektivne pozicije i identitete. Pritom je gledanje fizička operacija, a vizuelni svijet socijalna činjenica, ali oni nisu suprotstavljeni kao priroda i kultura, već tvore binarnu opoziciju u kojoj je gledanje društveno i historijsko, dok vizuelni svijet isprepliće tjelesno i psihičko (Čačinović, 2009: 64-67). Tu je subjektivnost ovisna o okolnostima u kojima je moguće uspostaviti mehanizme putem kojih različiti mediji djeluju na čovjekovu percepciju i upućuju na arhetipove ili historijske okolnosti modela recepcije, gdje je kulturni kontekst ispunjen značenjima koje mu pridaju kulturne posljedice u kojima on nastaje ili se doživljava – iste *slike* poprimaju različita značenja u ovisnosti o kontekstu u kojem se pojavljuju, što upućuje na shvatanje da je vizuelna percepcija usmjerena na reakciju posmatrača, na načine njegove interpretacije *slike*, jer one simultano stvaraju i otkrivaju stvarno (Moxey, 75-83).

Vizuelna percepcija je, dakle, neodvojiva od značenja²¹ koja posmatrač dodjeljuje *slici*, pri čemu se prostorni odnosi najprije transformišu u linijsku matricu, zatim, u odnosu na okruženje ili kontekst, u mentalnoj mapi formiraju određeni znak ili kategoriju značenja koja posjeduje vlastiti identitet, pa opetovano opažanje iste *slike* vodi do uočavanja tog znaka i, konačno, do identifikacije prostora – prepoznavanja osobina koje *sliku* ili objekat razlikuju od okruženja i karakterišu je kao zasebnu cjelinu. Međutim, takva ona traži prostorni odnos prema drugim objektima, koji joj, ovisno o poziciji posmatrača, dodjeljuje (utilitarni ili emotivni) značaj – kvalitet fizičkog okruženja, iskaziv stepenom vizuelnog utiska – novom slikom kao osnovom za kritičko sagledavanje potrebe za redizajnom. Odnosno, kontekst utiče na značenje *slike*, pa svaka promjena konteksta uzrokuje i promjenu nje same (vidi Venturi, 2001; Norberg-Schulz, 2009).

²⁰ Prostor je čisti opažaj – subjektivni oblik čulnosti, a ne osobina stvari po sebi, dakle pretpostavka za opažanje naših čula (Alić, 2009: 102).

²¹ Gestalt teorija, koju početkom XX vijeka razvijaju Max Wertheimer, Kurt Koffka i Wolfgang Köhler, u svojoj osnovi fenomenološkom pristupu percepciji prostora i njenim zakonitostima po principima grupisanja dijelova u cjeline (npr. sličnosti, blizine, kontinuiteta, zatvorenosti, dvosmisljenosti, odnosa figure i pozadine), zastupa stav da je cjelina važnija od dijelova, odnosno da perceptivni doživljaj izazvan strukturama stimulansa okruženja nije prost zbir pojedinačnih elemenata, već prizori suprasumativnu kvalitativno novu cjelinu, neprepoznatljivu u svojim sastavnim dijelovima (vidi Jäkel et al., 2016). Rudolf Arnheim, učenik Wertheimera i Köhlera, autor danas klasičnih djela za istraživanje ove oblasti, o vizuelnom doživljaju prostora kaže da tek spoznajom osnovnih iskustava može otpočeti razumijevanje onoga šta s njima biva pod određenim okolnostima, odnosno da tek opažanje jedinstvene konfiguracije osobina može proizvesti efekat na posmatrača (vidi Arnhajm, 1990).

Kontekst urbanog partera, u tom pogledu, predstavlja kontrast elemenata ili objekata koji tvore *sliku*, a koje posmatrač organizuje u svojoj mentalnoj mapi i daje određeno značenje onome što vidi, pa identifikovati podrazumijeva ustanoviti karakteristike jednog ili grupe objekata koji ih odvajaju od drugih i označavaju kao zasebnu cjelinu, individualnu i jedinstvenu (Linč, 1974: 8). Pritom, vrednovanje vizuelnih efekata elemenata urbanog partera ne znači samo njihovo puko svodenje pod mjerljive kriterije *dopadanja*, već vizuelna percepcija mora uključivati i druge, poput dostupnosti, lakoće komuniciranja i kretanja, osjećaja bezbjednosti i opuštenosti, iskustva u doživljavanju prostora, identifikacije s ambijentom, čitljivosti urbane matrice, lakoće snalaženja, autentičnosti, slikovitosti (Radović, 2003: 88). S druge strane, vrednovanje percepcije urbanog partera je usko vezano uz prethodno iskustvo i arhetipsko-kulturološke kodove gledanja prostora iz perspektive posmatrača, pa oni sa sličnim prethodnim doživljajima i iz istog kulturološkog konteksta vide iste ili slične objekte ili *slike* kao vizuelni kvalitet prostora.

Proizlazi konačno da korisnik percipira morfološko-strukturalne karakteristike konteksta urbanog partera, gdje zasebni elementi koji ga tvore emituju specifične *slike* podložne vrednovanju ukupnog vizuelnog doživljaja, a koje je podloga kritičkom sagledavanju potrebe za redizajnom, što implica posebnu kulturološku ulogu urbaniste u prostornom artikulisanju ili materijalizaciji paradigmatičnih programa u svrhu stvaranja egzistencijalne *scenografije* ambijentima partera.

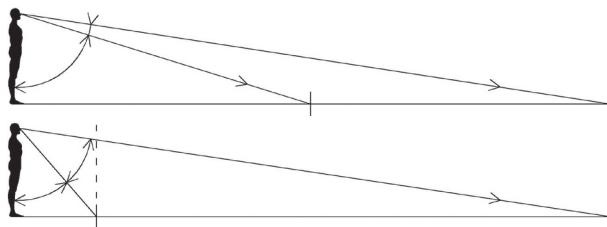
Nodalne mentalne tačke

Nodalne mentalne tačke, u najširem smislu, su one koje nam govore o vizuelnom doživljaju urbanog partera i u kojima dolazi do prekida vizura ili do mogućnosti sagledavanja cjelovitih poteza – urbanih veduta, a koje, kao perceptivne sekvence kulturnog pejzaža i promatrane u *minijaturi*, vidimo kao zatvorene u granice psiholoških potreba i želja čovjeka, pa je, s tim u vezi, nodalne mentalne tačke moguće okarakteristi kao urbano (ne)povoljna (ne)poželjna, optimalna i konfliktna mjesta. Pritom, ovdje nije intencija uspostavljanje teorijske orientacije pojma samog po sebi, već je to razumijevanje njegovog koncepta²², smisla oslojenog na materijalni, vizuelno-estetski i duhovni rast kulturnog standarda u artikulaciji konteksta urbanog partera, koji konačno „u očima graditelja, korisnika ili posmatrača (...) uspostavlja sopstveni prostorni okvir“ (Arnhajm, 1990: 19).

U tom pogledu, strukturalno-vizuelno-estetski okvir partera raščlanjujemo na dva osnovna elementa – prostor u urbanističkom smislu, omeđen fizičkim strukturama, tlom, vegetacijom i nebeskim svodom i onaj omeđen punim ili perforiranim

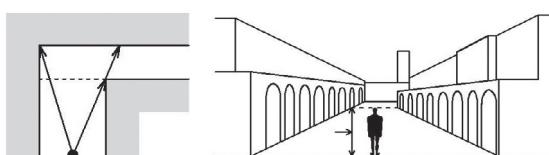
²² Tu, dakle, nije riječ o prelasku iz idejnih perspektiva na konkretne predmetne ili fizičke vrijednosti, takođe se ne prejudicira ni kvalitet, samim tim ni intenzitet strukturalno-vizuelno-estetske snage djelovanja prostornog okvira na mogućnosti vizuelne komunikacije u relaciji urbani parter-korisnik, što nas udaljava od zauzimanja stavova za ili protiv o modelima artikulacije konteksta partera i orientiše ka opredjeljenju da ih smatramo ravnopravnim i upoređujemo samo sa stanovišta stapanja s arhitekturom grada kao odrazom svog vremena i prilika u njemu. Ovo je posebno važno (vjerovatno za neka buduća istraživanja isključivo tome posvećena) u pokušaju definisanja stanja savremenih urbanih tendenciјa kao rezultata društveno-tehničkog progresa, ali i unutrašnje podjele doprinosa urbanista ili arhitekata u kreiranju savremene misli o urbanom parteru i urbanom prostoru uopšte, kao i činjenice da su te tendenciјe pod *normalnim* političkim prilikama, odnosno kada nisu *dirigovane*, isključivo odraz svog vremena i prilika u njemu.

površinama građenih struktura – na komponenete koje simultano²³ egzistiraju oko posmatrača i djeluju na njegov osjećaj prostornosti, integritet ili dijeljenje artikulisane (re)dizajnom nodalnih tačaka u intenciji razvijanja osjećaja za cjelinu u kojoj i oko koje sastavni dijelovi i detalji mogu poprimiti svoje pravo značenje. Tako, u hodološkom iskustvu posmatrača (Slika 17), nodalne tačke mijenjaju svoj položaj, međusobno i u odnosu prema pozadini, pa je postizanje harmonije ostvarivo tek u sinergiji druge, treće i četvrte dimenzije, uzimajući u obzir i ugao gledanja, u horizontalnom i vertikalnom smislu, kao i moć čovjekovog vizuelnog pamćenja i mogućnosti da doživi cjelovitost prostora u kojem se nalazi (Slika 18).

Slika 17: Percepcija konteksta urbanog partera u hodološkom iskustvu posmatrača i u odnosu na uglove vidnog polja i rastojanja od nodalnih tačaka

Slika prikazuje varijante pozicije posmatrača tokom kretanja u odnosu na poziciju nodalne tačake i ukazuje da podjela rastojana na jednake dijelove rezultuje nejednakosć u uglovima gledanja, dok mu podjela ugla gledanja na jednake dijelove približava tačku promjene.

Slika 18: Percepcija konteksta urbanog partera u hodološkom iskustvu posmatrača i u odnosu na horizontalnu i vertikalnu ravan

Slika prikazuje poziciju posmatrača tokom kretanja u odnosu na poziciju nodalne tačke, označene prekidom vizura uslijed takvog prostornog rasporeda fizičkih struktura, i implicira perceptivni doživljaj urbanog partera kao nagovještaj kraja puta.

Da se zaključiti da je kontekst urbanog partera zapravo forma jedinstva i djelovanja heterogenih elemenata, gdje pod *diktatom* smisla tog jedinstva nastaju transformacije osnovnih karakteristika dotad samostalnih dijelova i detalja, metodički moguće sagledive u manifestnim oblicima kako slijedi.

Redizajn geometrijskih kodova nodalnih tačaka, u poziciji artekat-matrice kao predispozicije konstrukciji strukturalno-vizuelno-estetske dimenzije konteksta urbanog partera ili formiranja nove *slike* transformacijom naslijedenih oblika i formi, može dati novi impuls percepciji zatečene prostorne kompozicije, mijenjati

²³ U tom jedinstvu, u kojem se sve nalazi, kreće, miruje, živi, stoji posmatrač kao subjekat, koji ako je u cjelovitom svijetu dio jedne strukturalno-vizuelno-estetske sinteze, tada je sve *slika*, uključujući i njega kao motoričko-psihološki element. A da bi slika postala arhitektura grada (op. a.), mora biti transformisana u realnu formu – zatvorenu, otvorenu, perforiranu, savijenu, prelomljenu, izbočenu, udubljenu, superponiranu, u praktičan život neopterećen slikom i na liniji primjenjene primjene (Richter, 1964: 20-22).

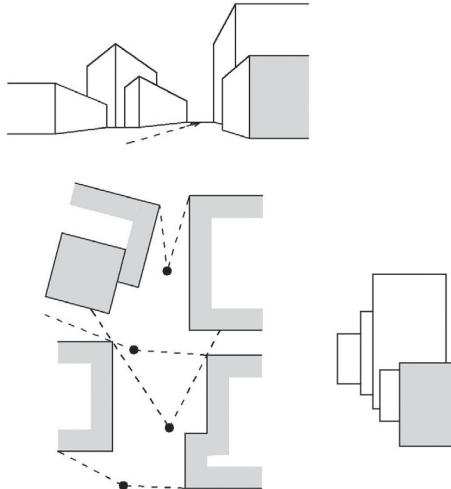
je i modelovati u odnosu na mjesto posmatrača i to na načine: a) redizajnom geometrije linijskog prostiranja i osnovnih oblika (kvadrata, kruga, trougla) (Slika 19), b) perforacijom, savijanjem, lomljenjem, ekstenzijom, udubljivanjem površina (uličnog platna, fasade ili fronta) fizičkih struktura (Slika 20) i c) superpozicijom prostornih elemenata pred zatečenu *sliku*, gdje se raznovrsnost doživljava partera postiže u četvrtoj dimenziji, hodološkim iskustvom posmatrača ili već u samoj prostornoj kompoziciji, koncipiranoj u ideji međusobne varijabilnosti dodane fizičke strukture i postojećeg vizuelno-estetskog tretmana urbanog partera (Slika 21).

Slika 19: Redizajn geometrijskih kodova horizontalnog linijskog prostiranja i osnovnih oblika urbanog partera

Redizajn nodalnih tačaka prostorne kompozicije urbanog partera promjenom geometrije linijskog prostiranja i osnovnih oblika zapravo je transformacija neutralnih elemenata u aktivne prostorne modulatore i predstavlja detalj vremena unutar putanje kretanja posmatrača. To znači da je s veće udaljenosti, koja dozvoljava sagleđavanje cijelovite *slike* morfološko-strukturalnih odnosa, vidljivo da su prvobitni geometrijski kodovi transformisani iz neutralnih u karakteristične i zauzeli ulogu aktivnog *dijaloga* s okruženjem. S druge strane, u poziciji prema posmatraču, može se uočiti i neujednačen uticaj prostornih sekvenci na njegovu vizuelnu percepciju, a kojoj je indikacija blizina, što rezultuje time da su određene sekvence skraćene u smislu horizontalnih dimenzija, te da variraju u odnosu na mjesto posmatrača, kao i to da su uočljive ravne linije uvek vertikalne i samo jedna horizontalna i to u visini njegovog oka. Takođe, neravnomjernost upada svjetla za sobom povlači i neujednačenost boja u eksterijeru na mjestima gdje se mijenjaju geometrijski kodovi oblika. Tako se, u kontekstu odabira smjera redizajna nodalnih tačaka, urbanista može opredijeliti za ove potencijalne varijabilnosti ili ih izbjegći modelom transformacije baziranim na novim oblicima, dominantnim, ali rijetko zastupljenim u formi partera, ne koristeći pritom duge ravne linije. U prvoj varijanti, odnos bi se mogao nazvati pozitivnim, jer koristi osobine nodalnih tačaka s kojima postiže efekte varijabilnosti, dok drugi može biti označen kao negativan, jer upotrebljava ove osobine, koje su ustvari nove kao likovni temat, u izbjegavanju redizajna jedne konstantne kompozicije.

Otkrivanje optike modela redizajna nodalnih mentalnih tačaka urbanog partera, zaključujemo, vodi ka stvaranju novih tokova njegove transformacije kao vizuelizacije biti materije, neophodne u kreiranju *slike* kolektivnog života. Na toj osnovi, koja u sebi involvira i statične i dinamične atribute vizuelno-estetskog oblikovanja, počiva sinteza artefakata (u razmjerama od modifikovanih linija i oblika do novih urbanističkih koncepata) atrikulisana u prostorni okvir urbanog konteksta. Toj je optici svojstveno uključivanje posmatrača kao aktivnog učešnika u valorizaciji kvalitete veza plošnih i prostornih fenomena, zbog čega je oživljen i sam model redizajna, jer *slika* ne postoji sama po sebi kao revitalizovana činjenica prethodnog iskustva i doživljava frontalnih odnosa vizura tačaka i veduta od strane urbaniste ili

Slika 20: Redizajn nodalnih mentalnih tačaka urbanog partera po vertikalnoj ravni – oblikovna transformacija uličnog platna (fronta ili fasade)

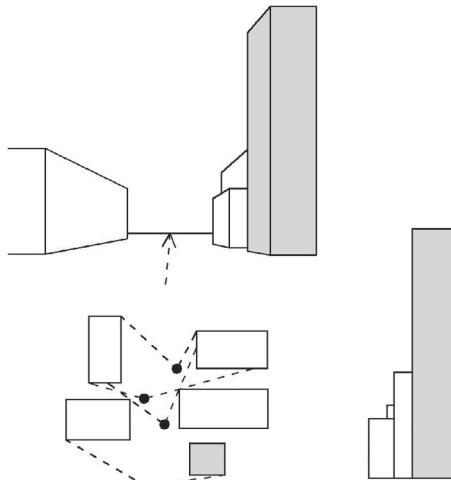
Redizajn nodalnih mentalnih tačaka prostorne kompozicije urbanog partera translacijom horizontalnih pravaca rezultuje artikulacijom površina koje odstupaju od pravilne vertikale, pa se doživljaj posmatrača vrednuje kvalitetom efekata *slike* u kontekstu njegovog horizontalnog približavanja ili udaljavanja, ali i vertikalnog kretanja stepeništem, rampama, liftovima uslijed razlika u nivoima terena, što je rjeđi slučaj, jer već sama promjena visine okupira pažnju posmatrača i umanjuje mogućnost njegovog slobodnog predavanja doživljaju okruženja. Osim toga, evolucija je čovjeku postavila zahtjev da svoje sposobnosti zapažanja razvije u horizontalnom sloju (do ugla od 27°) više nego u vertikalnom (Richter, 1964: 36). Ipak, sve se ovdje svodi na fenomen vizuelnog doživljaja lomljene površine oko vertikalnog pravca, gdje se varijabilnost efekata percepcije očituje u položaju posmatrača prema sada dvije nove ravni. Tu se izdvaja odnos njihovih veličina, koji se mijenja nauštrb one ravni postavljene koso u odnosu na ugao gledanja i čije se dužine zbog toga horizontalno smanjuju. Kretanje uzrokuje da pogušćavanje horizontalnih dimenzija poprima karakter vertikalnosti i to sve do krajne pozicije u kojoj se transformiše u pravac. Kvalitet vizuelne percepcije urbanog partera stoga implicira ravnotežu ravni, u kojoj svaka od njih djeluje samostalno i kreira poseban doživljaj prostora, ali i harmoniju s doživljajima međupozicija nodalnih tačaka, što naglašava enormno bogatstvo jezika konteksta partera iz perspektive posmatrača. Pored lomljenja, okomitost površina proizvodi snažan osjećaj aktiviteta, znatno više nego paralelizam, dok njihovo razmicanje traži dodatnu artikulaciju vizuelno-estetskih atributa.

posmatrača, već je ostvaren skup varijabli duhovnog i materijalnog života jednog i drugog kao kulturne posljedice.

Sociološke dimenzije javnosti urbanog partera

Urbani parter, osim morfološko-strukturalne i vizuelno-estetsko-perceptivne, posjeduje i sociološku, simboličku, utilitarnu, temporalnu dimenziju, sve relevantne u određivanju suštine javnosti unutar prostornih okvira iščitanja urbanog konteksta.

Tom je diskursu osnovna premla da je urbana morfologija ili materijalizovana struktura samo jedna determinanta javnosti, ali koja može stimulisati ili destimulisti njenu pojavu i razvoj u manifestinim oblicima partera – ulici, trgu ili bloku – u artikulisanim javnim prostorima. Pa ako krenemo od konstatacije da su pojavnji oblici javnosti aktuelnost (djelatnost, vidljivost, aktivnost) i simboličnost (virtuel-

Slika 21: Redizajn nodalnih mentalnih tačaka urbanog partera superponiranjem prostornih elemenata

Potencijalna varijabilnost u redizajnu nodalnih mentalnih tačaka prostorne kompozicije urbanog partera implicira učešće kretanjem posmatrača u transformaciji doživljaja, dok sam *kinetički* dizajn odnosa zatečenih i dodanih fizičkih struktura zadržava svoj kapacitet varijabilnosti i otvara se njegovom obogaćivanju neizbjegnim kretanjem posmatrača, a koje urbanista ili arhitekta mogu predvidjeti i usmjeriti. Zbog toga je, u neiscrpnom broju mogućih kombinacija doživljaja i pozicija u kretanju, neophodna je optimalna lokalizacija funkcija (aktivnosti i sadržaja). S druge strane, upravo neograničena varijabilnost perceptivnog doživljaja održava aktivnim interes posmatrača i dokida statičnost nove prostorne kompozicije nodalnih tačaka.

nost, skrivenost, izostajanje), proizlazi da su elementi urbane morfološke strukture (ovdje s posebnim osvrtom na urbani parter) samo njen okvir²⁴ i pretpostavka, ali koja može biti ispoljena i kao aktuelna ako je podržana organizovanom fizičkom strukturon²⁵. Međutim, sama po sebi, pažljivo planirana prostorna organizacija ne može osigurati razvoj adekvatne socijalne matrice, baš kao što ni, suprotno, preskripcija socijalnih dimenzija javnosti ne može biti garant opstanku određene ideje o prostornoj artikulaciji urbanog partera (Čaldarović, 2011: 119-133).

Posljednje implicira potrebu preciznijeg određenja pojma javni prostor u dimenziji urbanog partera, a kojeg je moguće objasniti kao zajedničko dobro u kojem se, posredstvom svakodnevnih praksi nekog društva u trenutnoj konjunkturi vremena, reflektuju kultura, običaji, tradicija, identiteti, impresije, sistem vrijednosti,

²⁴ Urbani parter je, dakle, samo okvir raznolikostima socijalnih okupljanja (npr. zaustavljanja zbog susreta, neke manifestacije, autorefleksije o cjelini ili elementu – nostalгије, uspomene), a koja ovise o tome da li su aktivnosti organizovane ili spontane, da li je dizajn-koncept stimulativan ili destimulativan, te koliko je javni prostor zaštićen od vremenskih uslova, a njihov je karakter specifičan za svako društvo u konkretnom presjeku vremena i podložan je mijenjama u odnosu na aktuelnu konstrukciju društvene javnosti.

²⁵ Skoro sve urbane utopije zagovaraju ideju unapređenja socijalnih interakcija pomoću alternativnih urbanih morfoloških strukturalizacija, ali i drugaćijih socijalnih odnosa, a koji će se razviti na osnovi posebnog prostornog determinizma i određenih pravila življenja, pa im se, iz perspektive urbane javnosti, može zamjeriti rigidnost, totalizirajući preskriptivni karakter u težnji ka konceptualizaciji savršene urbane i socijalne forme. Upravo zbog ideje da koncept urbane forme treba slijediti socijalne funkcije, neke su zajednice ostale utopiske, neostvarene, dok su se druge raspale, jer su u njima zamišljeni socijalni odnosi sputali stvaranje spontanog javnog života (vidi Čakarić, 2024: 74-74, 88-89, 122-125).

individualno ponašanje i socijalni procesi, zbog čega ne može biti shvaćen kao jedinstven koncept, bez obzira na to da li je riječ o morfološkoj strukturalizaciji ili o modelima njegove upotrebe, odnosno o različitosti korisnika, njihovih potreba, stavova, afiniteta i želja u odnosu na kriterij upotrebljivosti ulice, trga ili bloka (susjedstva, urbo-arhitektonskog ansambla) (Slika 22).

Na tom tragu, postoji tendencija za tipizacijom sadržaja, aktivnosti i funkcija, (re)dizajna, pa i same javnosti urbanog partera, a koja je rezultat protoka vremena, procesa u kojem se talože socijalna iskustva o karakteristikama događaja ulice, trga ili bloka, zbog čega je ona nužno temporalizovana, konkretizovana, kontekstualizovana i neponovljiva u aktuelnoj autentičnosti socijalnog okruženja, dok njena prolaznost indirektno govori o transformaciji standarda (re)dizajna u konjunkturi vremena. To znači da karakter urbanog partera ne nastaje slobodno, izvan koordinata vremena i prostora, niti izvan bilo kakvih organizacionih okvira i konteksta *genus locia*, a koji su izraženi dizajnom, režimom korištenja, te socijalnom konstrukcijom društva o tome koja je aktivnost adekvatna, a koja to nije da bude pretočena u specifičnu simboliku i tipizaciju javnog prostora.

Ili drugačije, urbani parter postoji i kao fizička činjenica i kao mentalna slika, te socijalna konstrukcija ili projekcija prošlosti, ali i budućnosti u dimenzijama dizajn-projekta, pa se karakter elemenata *oslanja* na planirane modele aktivnosti koje će se u njemu stalno ili povremeno odvijati i koje mogu označavati doživljaj: a) ubrzanog protoka vremena (festival, sajam, izložba, manifestacija), b) regularnog protoka vremena (ordinarni tok aktivnosti) i c) usporenog protoka vremena (meditativni karakter kao simbolička slika i konstrukcija javnosti). Poslednji je najpoželjniji, jer ga uspostavljaju vrijeme i okruženje koje je i samo takve naravi (istorijsko jezgro, spomenik, ulice), pa zajedno emaniraju sliku o urbanom parteru kao mjestu slojevitih socijalnih značenja.

U tom je smislu moguće polučiti nekoliko razmišljanja o sociološkim dimenzijama javnosti urbanog partera.

Započinjemo opštom teorijskom konstatacijom prema kojoj je prostor javan ukoliko je, bez obzira na strukturu korisnika, dostupan za upotrebu tokom svih 24 sata i da privatizacija, koja može započeti postepeno (promjenom namjene površina, režima upotrebe, unošenjem navika novih korisnika, stalnih ili povremenih) i ostati nevidljiva, negira njegovu javnost²⁶, koju može potpuno transformisati ili čak poništiti.

Posmatrano u razmjerama urbanog partera, odnos privatno-javno nije samo pitanje ravnoteže dviju oprečnih težnji ljudske prirode – da bude i društveno biće i samostalna ličnost, već pravo značenje poprima prevodenjem u modele korištenja prostora, pa kad se oni prenesu iz javnosti u privatnost, višenamjenski gradski

²⁶ Polujavni prostor je, u ravni distinkcije privatnost-javnost, onaj koji je restriktivan, odnosno onaj koji u određeno vrijeme nije dostupan za javnu upotrebu (npr. privatni park ili igralište koje se može koristiti samo u određenom vremenskom intervalu, ali predstavlja izuzetak, jer zauzima manje površine u odnosu na ukupni gradski teritorij i nije reprezent niti jedne od kategorija – privatnost ili javnost.

prostori transformišu²⁷ se u svoju suprotnost i postaju istovjetni po sadržaju, ali namijenjeni određenim društvenim grupama, a potencijalna (ili očekivana) heterogenost vizuelno-estetsko-perceptivnog oblikovanja nije u stanju prikriti krutost konteksta jednoslojne društvenosti, jer javnosti nije potrebna živopisnost, već njen uzrok – životnost. To može rezultovati prekomjernom privatnošću, koja vodi ka privatizaciji ili izraženom zatvaranju i, na suprotnoj strani, ka nasilnoj kolektivizaciji ili naglašenom otvaranju (Kara-Pešić, 1977: 10), ali čovjekov duh ne podnosi zatvorene sisteme, dok istovremeno ne može opstatи ni u potpuno otvorenim, a paradoksalno je baš to što mu je jedino zatvoren sistem racionalno dohvatlјiv (Ibid: 12).

Odnos privatno-javno je u direktnoj vezi s fenomenom otvorenost-zatvorenost, što se može tumačiti kao dostupnost, vidljivost, izostanak barijera, a koji stoje nasuprot privatnosti, skrivenosti, izolaciji, pa se otvorenost ili kontinualnost i zatvorenost ili diskontinualnost u korištenju urbanog partera ne iscrpljuju izostankom fizičkih ili psiholoških prepreka dostupnosti, niti uvođenja posebnog režima upotrebe, već se manifestuju u preklapanjima privatnih i javnih površina s morfološko-strukturalnim elementima partera i njihovim funkcijama i pokazuju različite stepene javnosti ili privatnosti u skladu sa svojom hijerarhijskom pozicijom u cjelovitom sistemu komunikacija i dostupnosti aktivnosti i sadržaja na konkretnoj lokaciji. A najistaknutiji indikatori procjene njihove kvalitete uključuju dihotomije poput: prirodno-vještačko, jedinstveno-različito, lijepo-ružno, dugotrajno-kratkotrajno, kao i lično razlikovanje obzirom na socio-demografske varijable i percepciju prostora.

Vezanost uz morfološko-strukturalne elemente grada, iskazane u artikulaciji ulice, trga ili bloka, zapravo je integralni dio samoodređenja čovjeka na ličnom i socijalnom nivou i predstavlja cjelinu osjećaja koji ga emotivno vezuju uz prostor, ali i simboličan odnos zajednice oblikovan dodavanjem jedinstvenih kulturnih²⁸ značenja mjestu. Vezanost uz mjesto osigurava stabilnost i utiče na stvaranje iluzije o nepromjenljivosti ne samo fizičkog okruženja, nego i (vlastitog) života, ona je, dakle, personalizovana, jer zapamćene situacije formiraju osjećaj o mjestu kao svojevrsnoj subjektivnoj percepciji objektivne stvarnosti. U tom smislu,

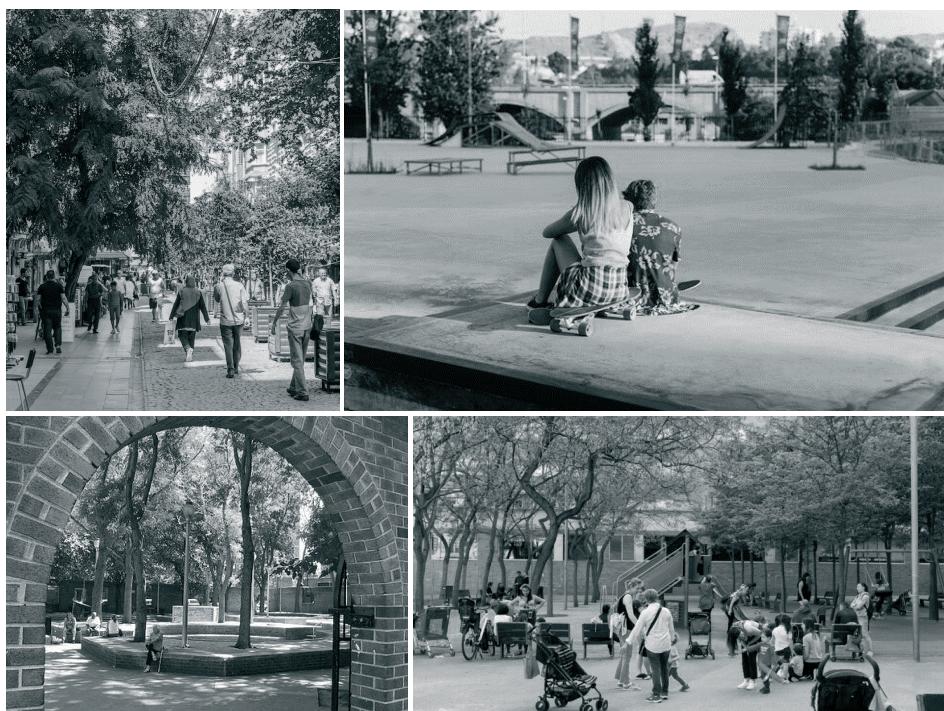
²⁷ Privlačnost ulice i pustolovnost neslućenih ukrštanja društvenih slojeva izrodila se u društvenu nesigurnost. Od okupljašta u baroknom, predindustrijskom gradu, ulica je postala nužna putanja između dva skrivena zbivanja, a njihova zatvorenost pretvorila ju je u prekid, umjesto u vezu između njih. Barokni grad je bio posljednji u kojem je privatnost zaplijuskvala javnost i prelijevala se preko nje, jedrinya privatnosti preplavljivala je red postavljen u javnosti, zaodijevala ga i smekšavala. Težnja da se javnost izmrvi prenošenjem u posebne prostore i time izgubi osnovna vrlina javnosti – opštost, izgleda u sadašnjem trenutku nepovratna i svi pokušaji da se trgovačkim izobiljem stane na put osiromašenju javnih prostora su blijadi i puni predumišljaja materijalnog koristiljublja. Današnja arhitektura, predmetni svijet grada, pojedinačno je mnogo bogatija i rezovrsnija nego ona u baroku. Ipak, ona nije ispoljenje vjerovanja, čak niti onog autorovog, nego slijedi raspoložive tehničke mogućnosti, sve veće i sve manje povezane, pa grad postaje poprište tehnološkog mnogobožackog idolopoklonstva (Ibid: 10).

²⁸ Vezanost uz kulturnu dimenziju mesta može biti stvarna i simbolička (ili mitska, npr. spomenik je stvaran objekat vezanosti u odnosu na simboličke veze s ranijim sadržajem istog prostora), ali ostvarena i uz prazna mesta (ranije nosioce stvarnih značenja, koja, iako ispraznjena, i dalje nose snažan simbolički naboj). Vezanost uz kulturnu dimenziju prostora uključuje: a) genealogiju – historijsku vezanost putem ličnosti ili događaja, b) ekonomsku – vlasništvo nad zemljom i promjene tipa posjedovanja sa socijalnim posljedicama, c) kosmološku – religijski, mitološki, moralni elementi koji se strukturiraju u simboličke artefakte vezanosti i d) planersko-dizajnerska vezanost (Čaldarović, 2011: 123).

transformacija fizičkog okruženja i/ili socijalne regulacije ponašanja u konkretnom javnom prostoru ugrožava tu vezanost ili samoodređenje kao osnovnu kategoriju bivstvovanja pojedinca ili grupe, jer nije moguće postići da bude zadovoljavajuća za sve profile korisnika.

Intrinzična atraktivnost urbanog partera je prisutna neovisno o tome kakvim je sadržajem ispunjen i koje se aktivnosti u njemu stalno ili povremeno odvijaju, pa onda i očekuju, a naglašavaju je i eksterni atrakcijski elementi, kao što su starost prostora, otvorenost i dostupnost, najčešći profil korisnika, simbolizam – vezanost nataložena u vremenu kao jedinstvena kombinacija interpretacija i znanja o događajima, situacijama, reminiscencijama i presjecima socijalnih i individualnih dimenzija.

Propustljivost je karakteristika urbanog partera kojom se opisuju kontinuirane izmjene i varijacije u njegovoj percepciji, uz istovremeno uspostavljanje prelaza ka privatnijim ili ka prostorima u kojima se društvenost ne očekuje ili se ograničava, dok krhkost označava njegovu suspostancu sastavljenu iz fizičkih struktura i različitih konstrukcija mnogobrojnih socijalnih dimenzija. Obje ove odlike zajedno dopuštaju raznolikost transformacije ulice, trga, bloka, koja može biti stalna, povremena, iznenadna, planirana ili spontana i rezultovati doživljajem: a) stalnosti prostora u primarnoj funkciji, značenju ili socijalnoj konstrukciji značenja ili b) njegovoj promjenljivosti, gdje raniji socijalni simboli bivaju zamijenjeni novim. Neovisno o tome, percepcija urbanog partera uvijek ima tendenciju vezivanja uz ranije kognitivne slike kao elemente koji osiguravaju neprolaznost, sigurnost i

Slika 22: Sociološke dimenzije javnosti urbanog partera: privatnost-javnost, otvorenost-zatvorenost, vezanost, atraktivnost, propustljivost, krhkost

Urbani parter, kao javni prostor, prihvata i promoviše dostupnost kao normu, te povezanost različitih korisnika, stanovnika grada, a različite aktivnosti, funkcije i sadržaji podržani su koncepcijama (re)dizajn-projekata ulice, trga i bloka.

stabilnost, kako cjeline socijalnog života u nekom društvu, tako i ideje o poziciji pojedinca unutra tog društva.

Da se zaključiti da je istraživanje sociološke dimenzije javnosti urbanog partera od izuzetne važnosti za proces izrade dizajn-projekta njegove transformacije, jer javni život grada svoju ekspresiju nalazi u prostorima ulice, trga i bloka (susjedstva, urbo-arkitektonskog ansambla), što implicira da je održavanje njihove vitalnosti zadatak struke-profesionalaca, ali u saradnji sa stalnim, povremenim ili potencijalnim korisnicima, čija subjektivna percepcija elemenata partera može polučiti objektivne kriterije za unapređenje njegovih fizičkih okvira i osnaživanje sociološke komponente javnosti.

Teorijski kontekst optimalne lokalizacije funkcija – (re)dizajn kapaciteta lokacije

Prostorno-vremenski kontinuitet nastanka, geneze i transformacije urbane forme, konstituisane iz urbane morfološke strukture i socijalne topografije, u sukcesijama konstatiše dominaciju određenih funkcija²⁹ koje definisu grad, ali i njihovo preklapanje i međusobnu ovisnost, čitljive na različitim nivoima i u prostornim okvirima (transformacije) urbanog konteksta. To znači da prostorna politika odražava društvene odnose u konkretnoj sredini, pa ne čudi da urbana stvarnost prerasta u urbanu problematiku, jer (gradski) prostor nije neiscrpan, i to ne samo kao ekonomski³⁰ kategorija, već i kao fenomen koji određuje specifične oblike³¹ ljudskog života i rada, zbog čega je predmet raznovrsnih naučno-istraživačkih aktivnosti.

Uprkos tome, evidentan je nedostatak naučnih i praktičnih analiza ili teorijsko-aplikativnog pristupa urbo-arkitektonskom aspektu utvrđivanja optimalnih kriterija³²

²⁹ Različite aktivnosti, specifične za neku urbanu aglomeraciju u konstituisanju karaktera forme, u nauci su objedinjene pod terminom funkcija. Posjeduju dvojnu ulogu – egzistencijalnu i odnosa s okruženjem, što je u relaciji s raspodjelom rada i ekonomije. Riječ je o internim i eksternim funkcijama, odnosno onim vezanim za grad ili regiju, a koje, u tom smislu, dodjeljuju obilježja gradskog ili regionalnog centra i veoma su značajne u procesu planiranja i jednog i drugog. Njihov preobražaj je u direktnoj relaciji s vremenom, dosegnutim stepenom tehničko-tehnološkog razvoja i uticaja fenomena slobodnog vremena, što implicira nužnost kvalitativne analize njihovog statusa u okvirima promatranja svih prostornih nivoa transformacije urbanog konteksta, te logike dejstva na centar kao centrifugalne, koja djeluje ka periferiji ili kao centripetalne sile, s dejstvom ka centru i svojstvom privlačenja novih funkcija. Razlikujemo primarne (određuju funkcionalnu usmjerenost grada i najčešće su raspoređene na grupnim lokacijama) i sekundarne (servisne, najčešće disperzno raspoređene na individualnim lokacijama, u ulozi omogućavanja odvijanja glavnih djelatnosti) funkcije, a kojih omjer u količini definiše nivo gravitacije grada u prostoru i njegovu poziciju u urbanoj mreži (vidi Marinović-Uzelac, 1989, 2001; Vresk, 2002; Žuljić et al., 2015; Čakarić, 2024).

³⁰ Vezuje se uz zakonitosti raspodjele ljudskih dobara, pa je početak istraživanja ekonomске potentnosti prostora determinisan analizama praktičnih potreba u sferi ekonomičnosti privredovanja i razvoja.

³¹ Evidentno je da socijalna struktura podliježe uticaju i posljedicama neadekvatnog prostornog razmještaja urbanih aktivnosti i funkcija, te njihovog neusklađivanja u obimu i distribuciji.

³² Indikatori su atributi koji služe za identifikaciju nekog predmeta. Za opisivanje velike grupe različitih predmeta, bira se relativno mali broj indikatora za koje se prepostavlja da mogu opisati određeni broj važnih osobina svih predmeta iz posmatrane grupe, te istovremeno omogućiti individualnu identifikaciju pojedinačnih predmeta, odnosno formiranje podgrupa sličnih. Pomoću kriterija, indikatori se pretvaraju u instrumente za egzaktno (ne obavezno i objektivno) mjerjenje osobina svih predmeta koji se želi opisati, jer se takvim opisom svi predmeti posmatrane grupe mogu međusobno upoređivati, rangirati ili svrstati u podgrupe sličnih predmeta. Dakle, ako indikatori služe tome da se određeni predmet identificuje na osnovu nekih njegovih osobina, kriteriji služe za to da se utvrdi na koji način i u kolikoj mjeri su te osobine izražene kod posmatranog →

svršishodnih u postupku lociranja gradskih funkcija, ali i mikrolokacijskog rasporeda i odnosa morfoloških elemenata – saobraćajnica, javnih prostora, ozelenjenih površina, urbo-arkitektonskih ansambala i pojedinačnih objekata u strukturiranoj hijerarhiji, svakog sa svojim specifičnostima (oblikom osnove, visinom, mjerilom, položajem, funkcijom, konstrukcijom, arkitektonskim oblikovanjem, gustinom izgrađenosti).

Umjesto toga, urbani planeri i dizajneri manipulišu nekim tipom lokacije³³ – neizgrađenim prostorom kao gradskim zemljишtem podesnim za novu gradnju ili, suprotno, odgovarajućim za transformaciju funkcionalnih kapaciteta u kontekstu remodelovanja artefakt-matrice. U drugom slučaju, najčešće paušalnim³⁴ teorijsko-lokacionim premissama, oni određuju: a) obim i nivo procesa redizajna u relaciji fizička struktura – funkcija – prostor, b) uslove odabira sadržaja okolinskih stratuma na lokaciji koji diktiraju karakter i kontekstualnost artefakt-matrice i c) redizajn-planom umnoženu atraktivnost funkcije koja duhom emituje fenomen mesta.

Stoga je, u pristupu urbanom planiranju ili (re)dizajnerskom usmjerenu uvećanju rasta neke funkcije na predmetnoj lokaciji, potrebno razmotriti elemente teorije

-
- predmeta. Kriterij treba biti odabran tako da sam po sebi predstavlja neku skalu osobina ili vrijednosti, a da bi se mogao koristiti, treba ga eksplicitno formirati kao kvantitativnu i kvalitativnu mjeru skalu. To znači da kriterij treba da sadrži određeni (po mogućnosti mali) broj mjernih stepeni pomoći kojih se iskazuje količina, odnosno kvalitet posmatranog predmeta u odnosu na datu osobinu – indikator. Kod međusobnog upoređivanja pojedinačnih predmeta ili podgrupa neke posmatrane grupe po samo jednom kriteriju, dovoljno je uporediti njihove pojedinačne ili prosječne mjerne vrijednosti, dok je kod međusobnog upoređivanja po više kriterija potrebno mjernim vrijednostima odrediti proste numeričke pondere (sam termin označava postupak kojim se određuje odgovarajuća vrijednost pojedinih veličina prilikom izračunavanja srednje vrijednosti). Na taj se način sve raznorodne mjerne skale mogu svesti na zajedničku numeričku, a sve osobine posmatranih predmeta izraziti kao matematički zbir, proizvod ili srednja vrijednost pojedinačnih numeričkih pondera (Đurić et al, 1983: 210-211).

³³ Lokacija (lat. *locus* – mjesto; određivanje položaja, smještaj; lokalizacija – povezanost s određenim mjestom; lokalizovati – ograničiti na mjesto, ne dozvoliti rasprostiranje; relokacija ili lokomocija – izmještanje funkcije, ovdje u smislu zahvata u rekonstrukciji; lat. *locus communis* – mjesto svakom razumljivo) je konkretan ograničen prostor na kojem je smještena jedna ili više funkcija. Tri su značenja lokacije: 1. parcela (potrebna površina terena za interno odvijanje jedne ili više funkcija, obuhvata jednu ili više katastarskih čestica ili njihovih dijelova, određena je brojem, oblikom i površinom i mora imati trajan pristup ulici/saobraćajnici, kao i mogućnost priključenja na komunalnu infrastrukturu), 2. fizička struktura i 3. funkcija (najčešće situirana u objektu). Na urbanističko-planerskoj osnovi, lokacija je i njena sadržajnost, izgrađenost prostora/zemljista, namjena fizičkih struktura, kao i njene interne i eksterne refleksije (Hamidović, 1978: 21-22). Pod lokacijom podrazumijevamo jedinicnu površinu za neku funkciju i odnosi se na objekat kojeg je u prostoru moguće odrediti samo s dvije dimenzije – funkcijom i lokalizacijom ili smještajem (Marinović-Uzelac, 1989: 14). Dakle, pojam lokacija ovdje koristimo za označavanje prostornog kapaciteta artefakt-matrice kao predmeta i uslova za situiranje jedne ili više funkcija, a riječ je o ograničenom fizičkom prostoru (vidi Russ, 2002: 28).

³⁴ Ovdje se najčešće radi o izradi dizajn-projekta i, u skladu s tim, odabiru određene lokacije, pa je mogućnost izbora svedena na svega dvije alternative – graditi prema predloženom dizajn-rješenju ili ne graditi uopšte, što rezultuje, nažalost brojnim, primjerima neadekvatnog izbora lokacije za pojedine funkcije, nekvalitetnog pozicioniranja fizičkih struktura u gradskom prostoru, ali i negativnih posljedica pogrešnog situiranja funkcija od regionalnog značaja. Paušalnom analizom rasporeda fizičkih struktura moguće je uočiti samo zakonitosti lokalizacije sadržaja, što je najčešće propisano normativima i ograničeno na radijuse gravitacije, dok se većina odluka donosi *ad hoc* lociranjem aktivnosti i funkcija, metodom posebno popularnom u današnjim urbanim politikama. Zbog svega navedenog, postaje jasno da tu metodu treba zamijeniti kvalitetnijim, naučno utemeljenim teorijsko-aplikativnim pristupom utvrđivanju optimalnih kriterija u postupku odabira lokacije u kontekstu njene buduće funkcionalne uloge u životu grada.

lokacije³⁵, kako bi se adekvatno valorizovao njen prostorni kapacitet i odnos s budućom ulogom aktivnosti i sadržaja. To znači da je u operativnom urbanističko-planskom ili u aktivnom (re)dizajnerskom pristupu transformaciji, u kontekstu optimalnih mogućnosti situiranja urbanističkih standarda, neophodno analizirati istrajnost kapaciteta lokacije i tako izdvojiti kriterije podesne adekvatnoj valorizaciji indikatora lokacione podobnosti. Pritom je važno posmatrati skalu situacionih principa (Hamidović, 1978: 25-28), iskazanu prostornom raznovrsnošću ponude (intenzitetom i ograničenjima u djelovanju aktivnosti i sadržaja), ovisnošću konkretnе lokacije o vrstama funkcija u okruženju, indeksom progrusa (naročito mjerodavnog kod vrednovanja fenomena transformacije fizičko-geografskih osobina lokacije i dosegnutog kulturnog nivoa neke teritorijalne društvene zajednice), zakonitostima međudjelovanja fizičkih struktura, bonifikacijom, primarnim (s tendencijom lociranja u gradu) i sekundarnim (s perspektivom udaljavanja od grada) faktorima, te ekološkim vrijednostima lokaliteta. Tako rezultati vrednovanja ove

³⁵ Teorija lokacije ovdje podrazumijeva analitički postupak u svrhu razumijevanja razvoja specifičnih prostornih jedinica ili vrsta funkcija na njima, a koje pokazuju tendenciju ka zauzimanju određenih lokacija u ovisnosti o lokacijama drugih jedinica ili drugih vrsta funkcija. Općenito, teorija se zasniva na problematici ekonomike prostora – na tržišnoj privredi u odnosu na udaljenosti, zakone formiranja cijena, efekte integracije urbanih aglomeracija u obradive zemljische površine, te uticaj relacije selo – grad. Ove ekonomski teorije uglavnom analiziraju mogućnosti lokalizacije industrije u kontekstu optimalizacije transportnih troškova, dok njihove studije o konkretnim urbanističkim kapacitetima lokacije za različite vrste aktivnosti i funkcija ne daju značajan doprinos. Tako Johann Heinrich von Thünen istražuje faktore lokacije poljoprivredne proizvodnje, analizira međuodnose transportnih troškova, udaljenosti od tržišta, visine rente i cijene zemljišta, sve u svrhu ravnomerne raspodjele proizvodnje pojedinih poljoprivrednih kultura. Wilhelm Laundhardt ustanovljava matematički model za određivanje lokacije industrije, ali baziran na jedinom lokacionom faktoru – tržišnim troškovima. Alfred Weber, autor prve opšte teorije lokacije, razmatra problem optimalne lokalizacije industrije i kao za to relevantne faktore razmatra transportne, troškove radne snage i aglomerativno-deaglomerativne faktore, te na toj osnovi razvija model *isodapana*, suštinski apstraktну teoriju lokacije, a koju kasnije temeljito razrađuje Tord Palander. Andreas Predöhl teoriju lokacije industrije povezuje s marginalističkim postavkama ekonomski teorije i princip supstitucije koristi kao instrument prostornog razmještaja proizvodnih snaga, pa konstatuje neminovnost koncentracije privrede uzrokovane smanjenjem transportnih troškova između blisko lociranih proizvodnih kapaciteta. August Lösch analizira individualne i grupne lokacije, uvodi teoriju privrednih područja ili regija, individualnoj lokaciji prepostavlja interes privrednog razvoja šireg područja, razmatra prepostavke ravnomjernog rasporeda stanovništva u prostoru i koncentraciju oko podjednako udaljenih centara, teorijski obrađuje gravitaciono područje i formira mrežaste tržišne površine u ovisnosti od najkraćih udaljenosti od centra. Njegov trougao odnosa (ljudi – proizvodnja – lokacija) prizori suštinu ovog lokacionog pristupa, čitljivog u zahtjevu za decentralizacijom aktivnosti i dekoncentracijom stanovništva, iz čega proizlazi i regionalni značaj lokacije. Isard Walter, autor teorije opšte ravnoteže u kontekstu međuodnosa svih lokacija, svodi bazične elemente različitih lokacionih teorija na zajednički jednostavan izraz. Edgar Hooverova teorija iznosi stavove o kriterijima lociranja, a koji se mijenjaju pod uticajem tehnološkog razvoja, i navodi četiri osnovna faktora promjene: objektivne stvarnosti, raspoloživosti resursa i troškova transporta, indeksa progrusa i njegove promjenljivosti i dostupnosti vode za industriju. Walter Christaller razvija matematički model urbanog sistema zamišljenog kao mrežu hijerarhizovanih centara, a prema kojem je grad centralno mjesto koje svoje okruženje opslužuje centralnim funkcijama, pa naselje s višim stepenom centraliteta preuzima funkcije onog nižeg nivoa. Neoklasična teorija lokacije razmatra pristupe proizvodno-funkcionalne minimalizacije (u teorijama najnižih troškova i lokacijske neovisnosti) i tržišno-funkcionalne maksimizacije profita. Organizaciona bihevioralna teorija analizira organizacione strukture (vlasništvo, vrstu industrije, korporativnu strukturu, cilj organizacije, strategiju poslovanja i okolinske zahtjeve) i proces donošenja odluka (faze, tip lokacijskih odluka, vladine politike i poticaje, vrijeme potrebno za donošenje odluka). Nova industrijska prostorna teorija sagledava teoriju ciklusa proizvod – profit i faktore lokacije, fleksibilni proizvodni sistem, društvenu podjelu radne snage i medusobne veze kompanija, te lokalizaciju i urbanizaciju industrijske lokacije (Hamidović, 1978; Gorter et al., 2001; Gatfield et al., 2006; Lončar, 2019; Young-Jin et al., 2023).

skale situacionih principa polučuju kriterije odlučujuće u postupku lociranja funkcija na određenom prostoru ili na pojedinačnim mjestima (lokacijama), ali i kod izbora sadržaja koji nude mogućnosti zamjenskih aktivnosti, poželjno iniciranih stavovima, željama i potrebama (stalnih i/ili povremenih) korisnika prostora, prikupljenim anketiranjem ili intervjonom kao modelom³⁶ dalje urbane politike, a koja podliježe društvenim ciljevima i planovima.

Tipizacija manifestnih oblika lokacije

Afirmaciji kontekstualizacije elemenata teorije lokacije, u svrhu transformacije njenih funkcionalnih kapaciteta, neosporno su doprinijeli ekonomisti, iako praktični život pruža obilje dokaza da je težnja za optimalnom³⁷ lokacijom sadržaja vitalna od vremena mnogo prije njenog teorijskog razmatranja u sferi industrijskih djelatnosti i kasnijeg uključivanja u analitički obuhvat teorije gotovo svih područja ljudskih aktivnosti i, s tim u vezi, alternativnih značenja lokacije. Tako se i prostorni razvoj i rast reflektuju (suprotno ranije pomenutim paušalnim teorijsko-lokacionim premissama) na racionalnu urbanu planersku i dizajnersku praksu, posebno kod odabira kriterija u postupku primjene principa optimalne lokalizacije funkcija pri transformaciji (svih) prostornih okvira urbanog konteksta.

Ovaj proces, baziran na postulatima teorije lokacije, započinje tipizacijom ili pregledom osnovnih manifestnih oblika lokacije – individualne i grupne (*Ibid:* 36-39). Prvi karakteriše mogućnost pojave više sadržaja i aktivnosti raspoređenih u prostoru, a drugi veza između fizičkih struktura i u njima situiranih (raznovrsnih) funkcija – aspekt komplementarnosti koji sistem čini potentnim za planersko i (re) dizajnersko usaglašavanje, te zatvorenim, ali ne u sociološkom, već u kontekstu arhitektonskog oblikovanja, mjerila, proporcija, materijalizacija, kontinualnosti prostora, odnosa javno – privatno, komunikacija, vizura, siluete, transparentnosti, dominantnosti, prepoznatljivosti.

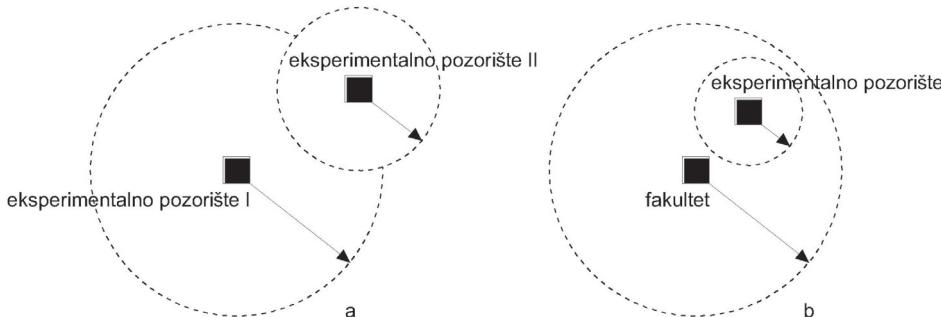
Sama po sebi, individualna lokacija se može smatrati idealnom, jer su kriterijalne prepremice lokalizacije funkcija ovdje zasnovane na težnji ka optimalnom zadovoljenju društvene potrebe, predisponiranim osiguranjem maksimalnih individualnih efekata.

To implicira neodrživost lociranja dviju istovjetnih funkcija jedne do druge, jer takav pristup generiše pojavu bifunkcionalnog međuodnosa, koji je, u krajnjoj konsekvensci promatranja pojave, podređen opštoj prostornoj međuvisnosti. Ako se pritom razmotre zakonitosti njihovog situiranja u fizičku strukturu, što, u

³⁶ U savremenim urbanim politikama, ovaj model je najčešće poddimenzioniran ili se u potpunosti zanemaruje, što rezultuje brojnim anomalijama u prostoru. Umjesto toga, skala situacionih principa bi, u postupku anketiranja stalnih i/ili povremenih korisnika gradskih prostora u svrhu kvalitetnijeg lociranja funkcija, trebala podrazumijevati konstrukciju kriterija relevantnih za valorizaciju prostornih kapaciteta konkretnе lokacije, čije bi rangiranje, uslovljeno individualnim preferencijama, trebalo podrazumijevati komparativno ocjenjivanje referentnih uzoraka promatralih (gore navedenih) principa. Takvo razmatranje implicira uticaj fenomena društvenih promjena na urbani prostor, što potencira nužnost uključivanja ovih atributa u model planiranja, uz neizostavno uvažavanje fenomenologije oblika i forme kao posebne kategorijalne jedinice teorije dizajna.

³⁷ Termin optimalna lokacija ovdje se izjednačava s težnjom ka minimalizaciji ukupnih troškova gradnje i eksploracije, te obezbjeđivanja dostupnosti funkcija, što je direktno u relaciji s minimalizacijom distanci prilikom njihove lokalizacije, a koja je uslovljena atraktivnošću i može biti predstavljena vezom kvalitativnih karakteristika i konstantnih veličina samih funkcija, kao i dosegnutim nivoom urbaniteta.

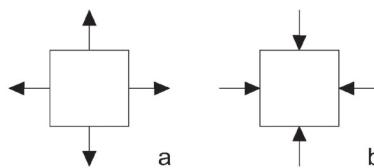
ovisnosti o vrsti funkcija, radijusu dejstva, potrebama i broju korisnika, upućuje na dokidanje prednosti parcijalnih razmještaja i maksimalizaciju broja samostalnih jedinica lokacija, uviđaju se dva moguća ishoda: ili će obje funkcije izgubiti svoj prvobitni značaj ili će jedna od njih transformisati svoju izvornu vrstu i sadržaj aktivnosti (Slika 23a). S druge strane, lokacija srodnih funkcija može biti zajednička, ali pod uslovom da su aktivnosti koje se provode u pojedinačnim objektima ipak različite (Slika 23b).

Slika 23: Principi optimalne lokalizacije funkcija na individualnoj lokaciji

- a) Ako radijus dejstva jednog eksperimentalnog pozorišta dominira nad radijusom dejstva drugog, tada će funkcija slabijeg intenziteta biti zamijenjena nekom drugom.
- b) Fakultet i eksperimentalno pozorište egzistiraju na istoj lokaciji, ali, iako su srođne, radijus dejstva ovih dviju funkcija je različit.

Suprotno od individualne, koja radijusom dejstva (optimalno) lokalizovanih funkcija opslužuje do nivoa centraliteta mjesne zajednice, grupna lokacija, svojim centrifugalnim i centripetalnim silama, djeluje do nivoa centraliteta grada (ili regije) (Slika 24a, 24b). Njena osnovna osobina je kompleksno međusobno djelovanje prostorno-vremenske i sadržajne dimenzije, čija je isprepletenost čitljiva u istrajnosti ili inertnosti lokacije, atraktivnosti i frekventnosti funkcija, pouzdanosti usluga, a koji zajedno predstavljaju motive za integraciju raznovrsnih podsistema unutar hijerarhijske funkcionalne skale i model grupne³⁸ lokalizacije kvalificuju kao prelazni oblik između lokacionog i prostornog modela.

Slika 24: Dejstvo funkcija grupne lokacije od ili na centar kao centrifugalne ili centripetalne sile

- a) Radijus dejstva funkcije saobraćajnog terminala na centar, kao centrifugalne sile koja djeluje ka periferiji, je otvoren i privlači nove, srođne funkcije.
- b) Radijus dejstva funkcije stanovanja na centar, kao centripetalne sile s dejstvom ka centru i potencijalom privlačenja novih funkcija u službi dinamičnog razvoja potpomognutog uvođenjem i drugih fizičkih struktura i funkcija, ipak je zatvoren ili fiksan, jer se najčešće i do 80% lokacije određene stanovanju koristi isključivo za stambenu izgradnju.

³⁸ Zanimljivo je da postoje prostorne funkcije koje ne mogu tvoriti teritorijalno kontinuirane sisteme, jer su malobrojne ali velikog radijusa dejstva, a koje ipak zahtijevaju tačno određene lokacije, što podrazumijeva unaprijed utvrđen sistem lokacija (Marinović-Uzelac, 1989: 89).

Tu je važno razumijevanje fenomena istrajnosti ili inertnosti lokacije (*Ibid*: 37-39, 70-71; Lončar, 2019: 37-38), koji svoju generičku osnovu duguje heterogenim sadržajima kulturnog pejzaža i, u tom smislu, rasporeda prirodnih i stvorenih resursa, koji, u prostorno-vremenskom kontinuitetu, čine matricu razmještaja svih sadržaja i utiču na nove lokalizacije. Ovo implicira da je izbor optimalnih rješenja, baziran na rigoroznom pristupu teorije lokacije ovoj problematici, uslovjen mnoštvom individualnih smještaja, zbog čega se karakteristike samostalnih jedinica prenose na cjelinu forme³⁹. Tako analiza pokretljivosti bilo koje vrste zatečenih sadržaja vodi do opšte konstatacije da gotovo sva fizička struktura ili bilo koja aktivnost nastaje zadržati svoj prvobitni smještaj, pa se istrajnost osjeća čak i onda kada je izvorno utvrđeni optimum lokalizacije funkcija nepovratno izgubljen u protoku vremena i manifestuje se nadoknađivanjem situiranjem na istoj lokaciji drugih oblika iste aktivnosti ili sadržaja.

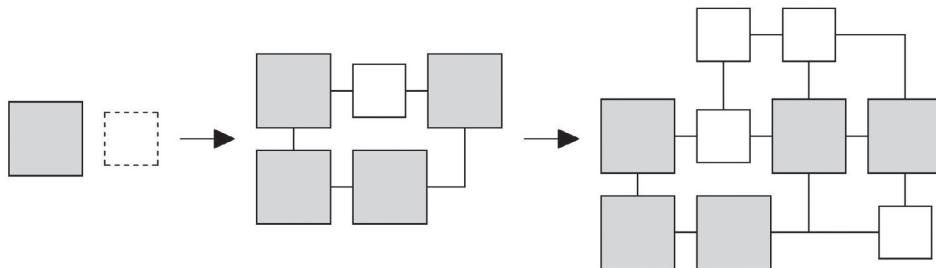
Pojavni oblik, snaga, način i područje djelovanja fenomena istrajnosti ili inertnosti lokacije dalje utiču na relevantnost efekata prostorne istrajnosti, a generišu ih kvantitativni i kvalitativni faktori. Prvi proističu iz fizičke veze funkcija s prvobitnom lokalizacijom, gdje relokacija (lokomocija ili kulturna mobilnost lokacije) pokreće utrošak energije i povećanje troškova, dok se drugi odnose na socijalne i neekonomske kategorije (ravnotežu društvenih potreba, prostorni razmještaj, urbanističke zamisli) uticaja, nemjerljive, ali sa snagom djelovanja od internog ili eksternog značenja⁴⁰.

U kontekstu grupne lokacije, smještajni faktori (u smislu fizičkih struktura) ne igraju značajnu ulogu, jer je njihov razvoj ranije započeo na nekoj individualnoj lokaciji (koja takva zadržava atribut idealne), pa je posljedica ovog modela okupljanja koncentracija kao podtip grupne lokacije, generisana zahvatima na različitim nivoima i u prostornim okvirima transformacije urbanog konteksta (Slika 25). Tako analiza optimalne veličine kapaciteta podtipa i njene veze s redizajnom postojećih ili gradnjom novih struktura započinje od funkcionalnih, normativnih i dizajnerskih predispozicija jedinice kapaciteta, bez obaveze izrade posebnih socio-demografskih studija koje bi potvrdile opravdanost proširenja ranije vrednovanih lokacija. Pored toga, ekonomska ulaganja u grupnu lokaciju daju pozitivne efekte, naročito kod povezivanja servisnih usluga i infrastrukturnih instalacija, te njihove zajedničke eksploatacije, što implicira potrebu strukturalne analize grada ili valorizacije jedinica grupne lokacije, koje su ovdje označene elementima urbane morfološke strukture.

Nadalje, istraživanje faktora optimalne lokalizacije funkcija usmjeren je analizom socio-prostornih elemenata uticaja ljudskih djelatnosti u sferi opredjeljenja kod definisanja optimaliteta i kvalitete pojedinih smještajnih faktora, a u relaciji prostor – vrijeme – lokacija – društvo. Tako, s aspekta prostornih nivoa, lokacioni faktori mogu biti izjednačeni s kriterijima regionalnog smještaja funkcija (aktivnosti i sadržaja) na nivou regije ili grada,

³⁹ Posmatrajući historijsko-hronološki kontinuitet geneze razvoja neke mikrolokacije, možemo konstatovati logičan slijed njenog upotpunjavanja, kao na primjer: Mikenska akropola, Trg svetog Marka u Veneciji ili Trafalgar Square u Londonu.

⁴⁰ Eksterni uticaji koji djeluju na istrajnost ili inertnost lokacije i transformaciju prostornog modela često su urbanističko-planerske ili (re)dizajnerske prirode i mogu se odnositi na relokaciju djelatnosti radi društvenih, razvojnih ili ekoloških potreba.

Slika 25: Historijsko-hronološki kontinuitet kvalitativne transformacije fenomena istrajnosti lokacije – individualna lokacija → koncentracija lokacija → grupna lokacija.

Svaka lokacija je u svom nastanku ili prvoj izvršenju u procesu razvoja → u historijsko-hronološkom kontinuitetu geneze, društvene, planerske ili (re)dizajnerske intervencije dopunjavaju njene eventualne početne nedostatke → a jednom izvršena lokacija se identificuje sa svojom ulogom u urbanoj morfološkoj strukturi. Ovo implicira da taj proces identifikacije teče paralelno s procesom razvoja, što dokazuje transformacija individualne lokacije u grupnu i to u nivoima koji dozvoljavaju takve kvalitativne promjene, pa se fenomen istrajnosti iščitava u mnoštvu individualnih smještaja koji dugoročno uspostavljaju stanje prostornih atributa. Ovdje se, dakle, radi ne samo o inertnosti individualnih objekata ili pojedinačnih djelatnosti, nego i o prostornoj istrajnosti, a koja se odnosi na kompletne prostorne strukture. I konačno, artikulisane strukture i već izvršena lokalizacija funkcija nemaju karakter samo lokacione istrajnosti, već i centripetalnog dejstva u domeni aktivnosti, te smještaja novih djelatnosti i kapaciteta.

te s urbanističkim kriterijima, koji se odnose na urbo-architektonski ansambil ili konkretnu mikrolokaciju, pa je, u tom smislu, moguće dati opšti pregled uticajnih faktora na optimalnu lokalizaciju (Ibid: 44): a) prirodni (geomorfološke karakteristike terena, klima, ekološke vrijednosti i veličina prostora, mogućnosti gradnje), b) demografski (broj stanovnika ili potencijalnih korisnika funkcija po starosnoj i polnoj strukturi, broj zaposlenih, djece predškolskog i školskog uzrasta, studenata), c) historijski (kultura, tradicija, *genius loci*, zatečene funkcije i fizička struktura), d) tehnički (planersko-urbanistički, inžinjersko-gradjevinski, transportni, infrastrukturni, higijenski, cijena i opremljenost zemljišta, bilans površina), e) društveno-ekonomski i socijalni (opšti društveni ciljevi u domeni ravnomjerne dostupnosti funkcija, razlike u nivou razvijenosti, finansiranje, fenomen slobodnog vremena, želje korisnika) i f) posebni (akumulirana atraktivnost i komplementarnost funkcija, ekološka ograničenja, zahtjevi za redizajnom, vizuelno-estetske karakteristike lokacije).

Da se zaključiti da pogodnosti pojedinih lokacija za smještaj funkcija (aktivnosti i sadržaja) proističu iz njihove pozicije i stepena organizacije unutar urbane morfološke strukture, ali i od nivoa i kvalitete integracije u bliže ili dalje okruženje, te da su društveno uslovljene, što dalje implicira potrebu analize fenomena otpora lokacije (Ibid: 46-50) – ograničenja potencijalnom uvećanju potrebe za nekom funkcijom ili mogućnostima njenog dinamičnog razvoja, a kao još jednog od kriterija kod utvrđivanja optimalne lokalizacije.

Tu polazimo od sagledavanja vertikalnih slojeva urbane morfološke strukture – prirodnog terena, sistema komunalnih uređaja i objekata suprastrukture, što se tumači kao odnos u kojem uređeno gradsko zemljište nužno podrazumijeva barem minimum opremanja komunalnim postrojenjima (saobraćajnom mrežo-

mu, vodovodom, kanalizacijom, uređajima za snabdijevanje energijom) u službi kreiranja preduslova za izgradnju suprastrukture ili odvijanje osnovnih urbanih funkcija, ali i sagledavanja horizontalne integracije elemenata urbane morfološke strukture i funkcija, uslovjenih karakterom urbanog razvoja i rasta (prostornom koncentracijom, komplementarnošću djelatnosti, podjelom rada, vezama s bližim ili daljim okruženjem). Može se još nazvati i formalno-pravnom podobnošću lokacije za optimalan smještaj aktivnosti i sadržaja, koja, sa stanovišta korištenja gradskog zemljišta, podliježe nadoknadi gradske rente i može uključivati ograničenja u vidu cijene koštanja ili vrijednosti lokacije (zemljišta, fizičke strukture, zelenila, građevinskih materijala, transporta ljudi i roba, održavanja komunalne infrastrukture, kulturnog standarda stanovnika, funkcionalnih kapaciteta urbanog partera i mogućnosti njegovog redizajna).

Za razliku od fenomena otpora lokacije, teorija praga zagovara ideju ograničenja koja je usko vezana s kapacitetima resursa, odnosno propituje korelaciju razvoja neke djelatnosti i ostalih aktivnosti baziranih na upotrebi zajedničkih resursa i s tim povezanih društvenih troškova⁴¹. To je nastojanje da se urbani (re)dizajn prevede na jezik kvantitativnih kategorija, pa teorija praga spada u ograničenja kojima se varijable mijenjaju pod uticajem faktora koji sporo rastu i čije restrikcije nisu apsolutne, zbog čega se ovdje ne radi o optimumu, već o kontroli korištenja zemljišta i širenja grada. Ove restrikcije se mogu preći, ali uz uspostavu novog sistema kapaciteta ili radikalnom transformacijom (nekog od) prostornih okvira sagledavanja urbanog konteksta.

Polazeći od toga, logičnom se nameće dilema – ako može biti prag razvoja, da li se individualna ili grupna lokacija može posmatrati i kao pol rasta (Ibid: 53-54; Žuljić et al., 2015: 20-21; Lončar, 2019: 43-44) jer, tokom svoje aktivnosti u prostoru, ona može postati fokalna tačka koja svojom zonom uticaja generiše promjene, a koje, ukoliko su progresivne, pokreću dalje koncentraciju sadržaja ili polarizaciju. Općenito, pol rasta karakterišu četiri pojavnna oblika: a) produktivni – aktivnost ili grupa aktivnosti koja, ekonomsko-tehničkom podrškom, implicira razvoj dodatne djelatnosti i dodjeljuje joj rastući ritam, b) potencijalni – uz posebne tehničko-ekonomske uslove, ovisne o prirodi promatranoj prostora, može osigurati optimalan razvoj, c) izvedeni – nastaje na bazi nekog već postojećeg pola rasta i tehničko-tehnološke povezanosti s njim i d) sporedni – javlja se u domeni neke konkretne djelatnosti. U kontekstu individualne ili grupne lokacije, izbor oblika pola rasta treba biti baziran na analizi strukturalnih odnosa u bližem ili daljem okruženju, a koja će rezultovati pregledom faktora lokacije (valorizacijom kvalitete aktivnosti ili funkcija), koji, u datom prostorno-vremenskom okviru, mogu generisati optimalne

⁴¹ Lokacija neke aktivnosti ne ovisi samo o gore opisanim lokacionim faktorima, već i o troškovima vezanim za distribuciju stanovništva, uzrokovana lokalizacijom neke od potfunkcija te aktivnosti, pa se često dešava da se troškovi praga identifikuju s društvenim troškovima. Na primjer, troškovi uredenja zemljišta, mogu postati prag razvoja neke aktivnosti ili funkcije, što ovisi o izboru mikrolokacije, a koji je (ili bi trebao biti) u relaciji s logikom potreba društva ili zajednice. Tako topografski različita zemljišta kvalifikuju faktore lokacije, gdje jedno može biti pristupačno i podesno razvoju, a drugo zahtijevati velika kapitalna ulaganja. I tu se krije opasnost za grad, jer ekonomika ide za tim da razvija zemljište koje ne traži dodatne troškove i stavlja u podređen položaj politiku neplanskog korištenja urbanog prostora. Osim toga, ako je moguć, izbor alternativne lokacije daje različitu ukupnu sumu troškova u odnosu na razvoj ta dva zemljišta, pa se savladavanje praga reflektuje u manjim izdacima kod prevazilaženja nekog od ograničenja na novoj lokaciji.

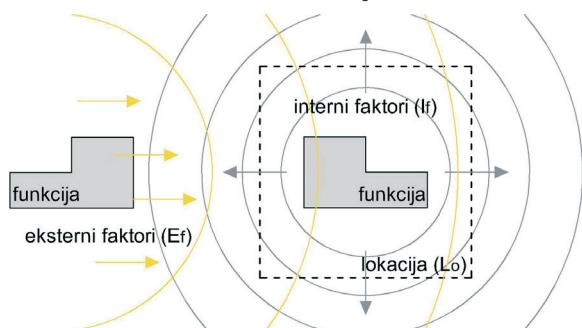
funkcionalne efekte i ispoljiti najveću formativnu snagu novog pola rasta, odnosno dovesti do smjene polova. Proizlazi da taj izbor ne može biti slučajan, jer i na lokaciji i u njenom bližem ili daljem okruženju egzistiraju konkretni strukturalni odnosi koji su u međusobnoj dijalektičkoj i funkcionalnoj sprezi.

Konačno, istraživanje faktora optimalne lokalizacije funkcija podrazumijeva i analizu pristupa sistemu transporta, odnosno evaluaciju rastojanja između pojedinih lokacija i njihovih sadržaja i strukture gradske transportne mreže i obuhvata promatranje konkretne lokacije s aspekta: a) ekonomije urbanih aktivnosti koje ona opslužuje, b) prostornih i nivoa gravitacije, c) potreba i želja stalnih ili povremenih korisnika, d) istrajnosti ili inertnosti, e) otpora, f) troškova disekonomije, g) politike lokomocije funkcija u svrhu njihove ravnomjerne distribucije u prostoru i h) tokova kretanja ljudi u praktikovanju najraznovrsnijih egzistencijalnih potreba. Rezultati daju kvantitativne i kvalitativne pokazatelje stanja, referentne pri odlučivanju o optimalnoj lokalizaciji funkcija u urbanoj morfološkoj strukturi, bilo da je riječ o individualnoj ili o grupnoj lokaciji.

Da se zaključiti da elaboracija tipizacije manifestnih oblika lokacije, značajna u postupku teorijskog sagledavanja optimalne lokalizacije funkcija, prizori neophodnost za to integralnog planiranja i (re)dizajna (urbanističkog, socio-ekonomskog i strukturalnog), što ima za cilj uspostavljanje sistema, baziranog na valorizaciji stanja zatečenih mogućnosti i potencijala (individualne ili grupne) lokacije za optimalno opremanje aktivnostima i sadržajima, a koji će obezbijediti promišljenu prostorno politiku. Sasvim logično, platforma tom procesu je prostorno-vremenska distribucija stanovništva i s njom povezana transformacija socio-ekonomske strukture, koje se reflektuju na lokaciju, fizičku i urbo-morfološku strukturu i prostor (bliže ili dalje okruženje) u težnji ka optimalnoj lokalizaciji, pri čemu stepen koncentracije pojedinih funkcija direktno utiče na njihovo prostorno grupisanje ili potencijalno stvaranje novih kulturnih obogaćenja, izrecivih suštinom urbaniteta, kvalitetom i raznovrsnošću načina življenja.

(Re)dizajn funkcionalnih kapaciteta lokacije

Prethodne elaboracije ovdje polučuju operativnost premisa plana lokacije u procesu transformacije njenih funkcionalnih kapaciteta, teorijski izvod rezultata prostorno-funkcionalnih analiza uticaja internih (I_f) i eksternih (E_f) faktora, kojih upoređivanje daje rezultate potrebne kod odlučivanja o optimalnom smještaju funkcija na individualnoj ili grupnoj lokaciji (L_o).

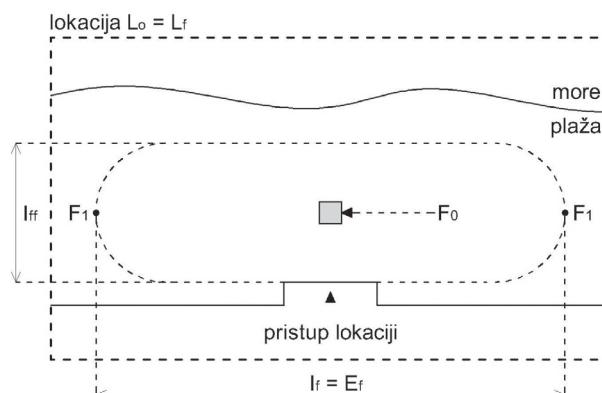

Slika 26: Radijusi dejstva funkcija kao faktori uticaja na promatranu lokaciju (L_o) – interni (I_f) i eksterni (E_f)

Pod internim faktorima podrazumijevamo funkcije zastupljene na promatranoj lokaciji, a čiji je uticaj na okruženje izražen radijusom njihovog dejstva, dok pod eksternim faktorima podrazumijevamo funkcije koje svojim radijusom dejstva iz neposrednog okruženja utiču na promatranoj lokaciju i mogu biti različitog porekla (prirodni, antropogeni, socijalni, ekonomski, tehničko-tehnološki, ekološki) – pozitivni ili negativni (Slika 26).

Transformacija funkcionalnih kapaciteta lokacije započinje analizom zatečene funkcionalne matrice, najprije onih aktivnosti i sadržaja potrebnih za nivo grada, a zatim za nivo konkretnе lokacije i uključuje evaluaciju radijusa njihovog dejstva na promatranoj manifestnoj obliku lokacije, što dalje implicira permutaciju dobivenih iščitanih vrijednosti internih i eksternih uticajnih faktora, a sve u svrhu optimalne lokalizacije jedne ili više funkcija⁴².

Ovdje, za potrebe iščitavanja optimalnih vrijednosti lokacije za situiranje funkcije, slijedimo teorijski pristup Harolda Hotellinga (1929; vidi Livernois, 2009 i Raymond, 2017) analizi varijabilnih struma teorije lokacije – spekulativno procesuiranje alternativne podobnosti pozicije prodavača sladoleda na plaži i izvodimo tri karakteristična tipa – variable optimalne lokalizacije funkcije⁴³ (Slika 27, Slika 28, Slika 29), kako slijedi.

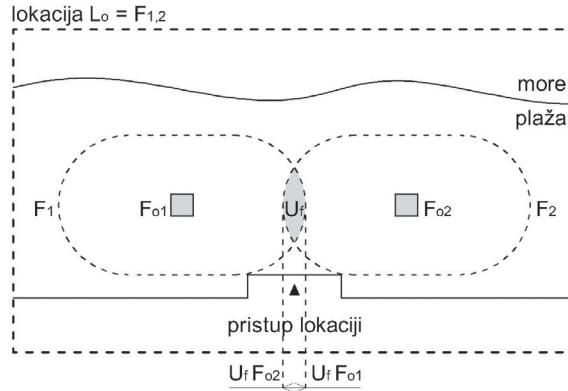
Slika 27: Optimalna lokalizacija funkcije – Varijabla 1.

Legenda: L_o – lokacija, kapacitet; L_f – plaža-more; F_0 – pozicija funkcije (mjesto prodavača sladoleda); F_o – radijus dejstva funkcije F_o ; I_f – interni faktori – frontni pregled dejstva funkcije na lokaciji L_o ; E_f – eksterni faktori – vanjski uticaj na datu funkciju; I_{ff} – dubina uticaja funkcije na lokaciju L_o ;

Prostorni kapacitet sadržaja determiniše optimalnu poziciju funkcije u prostornom odnosu $L_o - L_f$ i ukazuje na pasivne vanjske uticajne faktore E_f , odnosno na izostanak konkurenциje zbog opštег uticaja internih faktora I_f .

⁴² Ukoliko analiza pokaže da su za promatranoj lokaciju optimalne polivalentne funkcije, tada je potrebno da su one i srođne, a istrajnost ili inertnost funkcije implicira potrebu za transformacijom njoj pripadajuće lokacije.

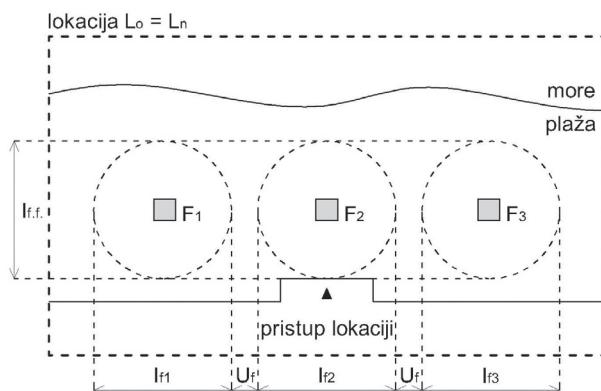
⁴³ Simulativna metoda analize lokacije, prikazana ovdje primjerom odabira optimalne lokalizacije neke funkcije, veoma je popularna. Iako sadržava mnogo usmjerenog i individualnog stava onoga ko je izrađuje, ipak je jako poželjna primjena njenih rezultata kod donošenja odluka o pozicioniranju određenih funkcija na lokaciji. Simulativna metoda pomaže da se u nekim alternativa, kao što su vrijeme, sadržaj, brojnost, udaljenost, zastupljenost pojedinih funkcija u ostalim, pa i ekonomski aspekt, dođe do optimalne varijante prijedloga budućeg toka urbane transformacije.

Slika 28: Optimalna lokalizacija funkcije – Varijabla 2.

Legenda: L_o – lokacija, kapacitet; F_{o1} – pozicija funkcije (mjesto prodavača sladoleda 1); F_{o2} – pozicija funkcije (mjesto prodavača sladoleda 2); F_1 – radijus dejstva funkcije F_{o1} ; F_2 – radijus dejstva funkcije F_{o2} ; U_f – uticajni faktori (interni-eksterni); $U_f F_{o2} > U_f F_{o1}$ – konkurentnost funkcija;

Prostorni kapacitet sadržaja determiniše dvojni položaj umnožene iste funkcije u prostornom odnosu $L_o - F_{1,2}$, gdje radijusi uticaja F_{o1} i F_{o2} , zbog mesta prodavača sladoleda, definisu dejstvu te udvojene funkcije i međusobni uticaj internih i eksternih faktora U_f javlja se međusobna konkurentnost funkcija u slučaju preklapanja radijusa njihovog dejstva kao $U_f F_{o2} > U_f F_{o1}$, ali s minimalnim učinkom U_f . Da se zaključiti da prostorni odnos $L_o = F_{1,2}$ predstavlja dvojno uvećanje iste funkcije na lokaciji L_o i ilustruje konkurentan položaj njenog novog statusa $U_f F_{o2} > U_f F_{o1}$.

Slika 29: Optimalna lokalizacija funkcije – Varijabla 3.

Legenda: L_o – lokacija, kapacitet; L_n – umnožena ista funkcija na lokaciji; $F_{1,2,3}$ – radijus dejstva funkcije $F_{1,2,3}$ – mjesto prodavača sladoleda $1,2,3$; $I_{f1,2,3}$ – interni faktori – frontni pregled dejstva funkcije na lokaciji L_o ; U_f – uticajni faktori (interni-eksterni); I_f – dubina uticaja funkcije na lokaciju L_o ;

Prostorni kapacitet sadržaja determiniše položaj umnožene iste funkcije u prostornom odnosu $L_o - L_n$ i pokazuje minimalan međusobni uticaj U_f konkurentnih funkcija na lokaciji. To znači da je kontekst istog stila višestruko artikulisan i sugerise smanjenje kapaciteta same funkcije, radijusa njenog uticaja i intenziteta dejstva, pa interni faktori uticaja $I_{f1,2,3}$ postaju eksterni U_f podređeni istim uslovima i sadržaju susjedne funkcije na istoj lokaciji L_o . Ili drugačije, ukoliko se pojavi i prodavač sendviča, tada on, posredstvom pozicije prodavača sladoleda, privlači kupce, pa bi njegova optimalna pozicija bila sredina plaže, kako bi se zadržala ravnomjernost uticajnih faktora funkcija. Da se zaključiti da umnoženost funkcije L_n pokazuje harmoničan odnos konkurentnih funkcija za isti kapacitet lokacije L_o , gdje uticaj eksternih faktora postaje zanemariv.

Ako se vratimo na početnu premisu o važnosti analize zatečene funkcionalne matrice aktivnosti i sadržaja potrebnih i za nivo grada i za nivo konkretne lokacije, postaje razvidno da je prikazana simlativna metoda analize lokacije ili varijable optimalne lokalizacije funkcija validna kod iščitavanja upoređivanja dobivenih vrijednosti internih i eksternih uticajnih faktora, čije permutacije polučuju različite rezultate za oba manifestna oblika lokacije i usmjeravaju proces transformacije njenih funkcionalnih kapaciteta, kako slijedi:

- Lokacija pokazuje svoju istrajnost ili inertnost kada ni I_f ni E_f ili ne dominiraju ili podjednako slabo utiču na promatrani prostor (L_o), pa se ovaj odnos tumači i kao otpor lokacije, te važi i u slučaju kada I_f i E_f imaju isti uticaj na L_o , pa je tada i funkcija te lokacije (L_f) inertna.
- Ako I_f dominiraju nad E_f , tada lokacija s funkcijom većeg radiusa dejstva ima aglomerativni karakter, što znači da ukoliko analiza pokaže da je neka funkcija neadekvatna, tada je neophodno njeni uklanjanje, ne aglomeriranje, a lokaciju za novu funkciju potrebno je tražiti u zoni djelovanja E_f .
- Ako jedni I_f dominiraju nad drugim I_f na istoj lokaciji L_o , tada se ponovo radi o aglomeriranju funkcija. Osim toga, ako se utvrdi da su interni radijusi djelovanja funkcije fiksni, tada su i aglomerativni uslovi lokacije samodovoljno korisni. Ili suprotno, ukoliko su interni radijusi djelovanja funkcije različiti, tada je lokacija aktivno različita – sposobna za umnožavanje funkcija redizajnom.
- Ako I_f ne dominiraju nad E_f , tada je potrebno primarnu funkciju lokacije (L_f) razložiti na potfunkcije (L_{f1}, L_{f2}, L_{f3}) i dopuniti ih nekim srodnim, pa, u ovom slučaju, govorimo o deaglomerativnom karakteru lokacije (L_f) ili o dinamičnom razvoju iste funkcije kao izmjene postojećih kapaciteta, a koji lokaciju stavljuju u poziciju podesne za redizajn, iako je budući tok njenog razvoja nepredvidiv.
- Ako E_f dominiraju nad I_f , to znači da je kapacitet promatrane lokacije L_o mali za određenu funkciju i da je pređen prag njenih prostornih mogućnosti, odnosno da njena raritetna vrijednost ne dozvoljava ekonomski i kulturološko-funkcionalni razvoj i rast, pa, iako je ugrožena, L_o ne udovoljava zahtjevima atraktivne konkurentnosti i traži redizajn funkcije umjesto njene transformacije. Slobodni smo ovaj slučaj odnosa uticajnih faktora nazvati ekskluzivnom inertnošću funkcije na lokaciji.

Dakle, razmatranje permutacije odnosa uticaja internih i eksternih faktora na optimalnu lokalizaciju funkcija postaje osnov procesu transformacije kapaciteta oba manifestna oblika lokacije u kontekstu utvrđivanja stepena koncentracije ili dekoncentracije funkcija (vidi Marinović-Uzelac, 1989: 122-245), artikulisane zakonitostima, motivima i posljedicama njihovog grupisanja u odgovarajućim prostornim jedinicama ili, suprotno, uspostavljanjem njihove maksimalne disperzije.

U tom smislu, spontana koncentracija stanovnika oko gravitacionog centra ili nemogućnost njihovog planskog raspoređivanja, fizičke karakteristike lokacije i uslovi okruženja podesni za formiranje većih homogenih prostornih cjelina, interna organizacija funkcija koja implicira određeni stepen grupisanja i rasprostiranja na velikim površinama, te potreba za uvođenjem hijerarhizovane mreže

komunikacija vode do koncentracije ili grupisanja funkcija, pa izbor lokacije za njihov smještaj određuju uticaji svih navedenih faktora lokalizacije zajedno, i to kao jedinstven kriterij, uz pomoć kojeg cjelina homogenih jedinica korištenja prostora prerasta u funkcionalnu jedinicu namjene i vezuje se za okvire praćenja prostornih nivoa transformacije urbanog konteksta.

S druge strane, neke funkcije pokazuju intenciju aktivne kooperacije s okruženjem, čitljivu u visokom stepenu koncentracije i upotrebe zemljišta, te frekvencije korisnika od učestale do rijetke, iz čega proizlazi njihova teritorijalna ograničenost i visok gravitacioni intenzitet, pa se lokacije javljaju kao individualne, ali s krugovima uticaja čiji je radijus u obrnutoj proporciji s učestalošću pojedinačnog korištenja, što sugerira da njihova optimalna lokalizacija nudi veliki broj mogućnosti i uglavnom je u relaciji s karakteristikama terena, radijusom gravitacije, dinamikom kretanja i potrebama stanovnika i svodi se na stepen prostorne disperzije pojedinačnih i grupnih lokacija.

To znači da lokalizovana funkcija iskazuje potrebu i za materijalizovanim prostorom i za razmjenom s okruženjem, pa tokovi kretanja između lokacija uslovjavaju i formiranje saobraćajne infrastrukture, što pokazuje da je proces koncentracije funkcija neizbjegjan, jer funkcije generišu formiranje fizičke strukture, koja uslojava lokalizaciju i međusobnu komunikaciju, pa proizlazi da se proces odvija aglomerativno – konkretna fizička struktura privlači novu aktivnost i kretanje, a oni dalje generišu formiranje nove strukture i novih matrica saobraćanja.

Konačno, cjelinu teorijske elaboracije o lokalizaciji funkcija ovdje svodimo na zaključak da, sam po sebi, razmještaj aktivnosti i sadržaja ne ignoriše njihove međusobne interakcije, pa je optimalan samo ukoliko je zasnovan na planerskim kriterijima realizacije prostorne dinamike i artikulacije cjelovite funkcionalnosti bilo kojeg prostornog okvira promatranja grada, utemeljenim na analizi uzajamnih odnosa privlačnosti, isključivosti ili indiferentnosti funkcija, te na simulaciji posljedica takvih prostornih odnosa.

Potrebe, stavovi, afiniteti i želje korisnika u optimalnoj lokalizaciji funkcija

Optimalna lokalizacija funkcija, vidjeli smo, ima za cilj obezbijediti efektivno zadovoljenje različitih potreba stanovnika grada ili njegovih dijelova i to razmještajem fizičke strukture i sadržaja, a kojim se uspostavljaju optimalni prostorni uslovi podesni društvenoj i materijalnoj razmjeni – distribuciji dobara, usluga, kulturnih i estetskih vrijednosti, te poticanju kvalitetnih društveno-komunikacijskih odnosa i integracije stanovnika. Ovim akcijama potrebna je društvena i stručna inicijativa – prvi korak u ukupnom kontinuiranom planiranju, (re)dizajnu i uspješnoj realizaciji pretpostavljenih kapaciteta lokacije, individualne ili grupne, za sve očekivane funkcije, što otvara pitanje načina ostvarivanja tog cilja ili odabira kriterija relevantnih za valorizaciju prostornih kapaciteta konkretne lokacije.

U tom smislu i u kontekstu naslovnog određenja elaboracije, fokus je ovdje na (ranije pomenutoj) potrebi izrade skale situacionih principa, proisteklih iz postupka anketiranja ili intervjuja stalnih ili povremenih korisnika prostora i rangiranih na osnovu komparativne analize njihovih individualnih preferencija, kao modela

odgovorne urbane politike koja podliježe društvenim ciljevima i planovima usmjerenim ka kvalitetnom lociranju funkcija.

Taj proces, dakle, započinje izradom programa aktivnosti i sadržaja za konkretnu lokaciju, nužno proisteklog iz stručne saradnje planera i dizajnera u razradi kombinacije sadržaja, koja uključuje prostorne zakonitosti individualne ili grupne lokacije i njenog okruženja, potrebe, stavove, afinitete i želje stalnih, povremenih i potencijalnih korisnika, socijalnu, starosnu i ekonomsku strukturu, a ne iz *ad hoc*⁴⁴ smještaja funkcija i prostornog (pre)oblikovanja baziranog na njihovom proizvoljnom odabiru.

Pritom se ovdje ne misli na izradu programa kao proizvoda urbanističkih normi ili tipske kombinacije sadržaja (Lazić, 1997: 190-197), gdje se uniformni standardi primjenjuju na različitim lokacijama i za kvalitativno drugačije vrste korisnika i, u ovisnosti o broju stanovnika, određuju funkcije i za njih potrebne veličine prostora, već kao rezultata istraživanja i matematičkih proračuna, te studioznih upoznavanja konkretnih uslova okruženja, utvrđivaju stavova i preferencija stanovnika, društvenih, političkih i poslovnih organizacija. Odnosno, praksa primjene normativa, bez detaljnog upoznavanja konkretnе situacije na lokaciji, vodi do toga da smjernice postaju metodološko sredstvo – štetno i nepodesno u izradi programa, a koje, skoro u pravilu, ostavlja po strani afinitete korisnika prostora, iako je optimalnoj lokalizaciji funkcija nominalno svrha zadovoljenje upravo njihovih potreba.

Iz ovog proizlazi da baza normativnog opredjeljenja sadrži niz netačnih premsa, moguće sagledivih u oblicima, kako slijedi: a) potrebe različitih grupa stanovnika se ne razlikuju, one su rezultat ponude aktivnosti i sadržaja na lokaciji, b) program aktivnosti i sadržaja ne ovisi o zatečenim funkcijama u okruženju, što je u koliziji s kontekstom optimalne lokalizacije, c) stavovi korisnika su promjenljivi i podložni uticajima, građani su nekompetentni u sferi odlučivanja o konceptualizaciji programa ili za to ne pokazuju interes, d) utrošak vremena i novca za istraživanje je u obrnutoj proporciji s njegovim doprinosom, e) aktuelne potrebe stanovnika ne mogu biti osnov budućem programu, f) planer i/ili dizajner selektivno koristi dobijene rezultate ankete ili intervjuja i prilagođava ih na način da opravda svoj koncept, g) primjena uniformnih standarda ne favorizuje niti jednu lokaciju, individualnu ili grupnu, jer isključuje neobjektivnost planera ili dizajnera i svodi njegov angažman na tehnički jednostavno *računanje* kapaciteta.

Upravo ove premise idu u suprotnom smjeru, u korist tvrdnje o neophodnosti istraživanja društveno-komunikacijskih odnosa – potreba, stavova, afiniteta i želja aktuelnih i budućih korisnika prostora, moguće sagledive u oblicima, kako slijedi: a) ukoliko potvrdimo da su potrebe rezultat ponude, prihvatomo koncept potrošačkog društva i alienaciju, b) jedino rezultati ankete ili intervju mogu argumentovati potrebu za određenim aktivnostima i sadržajima i odsustvo potrebe za drugim, te da se one razlikuju od lokacije do lokacije u odnosu na teritorij grada

⁴⁴ Propadanje praznog objekta zbog nezainteresovanosti njegovog korištenja od strane nekog poslovnog subjekta uprkos potrebama stanovnika, neiskorišteni ukupni prostorni kapaciteti lokacije i, uslijed toga, neprivlačnost za boravak izvan vremena za to neophodno predviđenog, neadekvatne mikrolokacije pojedinih aktivnosti i sadržaja samo su neki od problema artikulisanih *ad hoc* lociranjem funkcija bez učešća u izradi programa aktivnosti i sadržaja specijalizovanih timova.

kao cjeline, c) kod primjene normativa, program optimalne lokalizacije funkcija je u potpunosti neovisan o okruženju i orijentisan je ka određenoj grupi korisnika, d) promjenljivost stavova korisnika nalaže kritički osvrt na trendove njihovog razvoja, te s tim u vezi usklajivanje programa i kasnije definisanog kapaciteta lokacije, e) ako prihvatimo da su građani nekompetentni u sferi odlučivanja o konceptualizaciji programa ili da za to ne pokazuju interes, sasvim je jasna obaveza uvođenja edukativne funkcije u opis rada planerskog ili dizajnerskog tima, kao i logika da je ispitanik istinski zainteresovan da predloži modele zadovoljenja vlastitih potreba, pa princip uključivanja građana u proces odlučivanja mora biti poštovan već od samog donošenja odluke da se pristupi istraživanju, f) prethodno otvara pitanja za ispitivača – kako da formuliše problem, konstruiše tehnike ispitivanja, organizuje terenski rad, ostvari kontakt s ispitanicima i ostane objektivan, g) uštede u fazi programiranja nerijetko produkuju nepouzdanost u fazi eksploracije artikulisane funkcije na lokaciji, h) analiza aktuelnih potreba stanovnika predstavlja vezu programa s realnošću, ali ne implicira u njega direktno uključivanje na terenu prikupljenih rezultata, jer su oni tek jedan u nizu potrebnih kriterija za vrednovanje skale situacionih principa, primjenljivih u postupku lociranja funkcija na određenom prostoru ili na pojedinačnom mjestu (lokaciji).

Da se zaključiti da odabir kriterija relevantnih za valorizaciju prostornih kapaciteta konkretne lokacije počiva na stručnoj saradnji planera i dizajnera u operacionalizaciji kombinacije sadržaja, a koja, da bi bila učinkovita, isključuje primjenu uniformnih urbanističkih standarda i normativa i afirmiše detaljno upoznavanje konkretne situacije na lokaciji – prostorne i društveno-komunikacijske.

Program (re)dizajna funkcionalnih kapaciteta lokacije

Tragom prethodno iznesenog, uvidamo ovdje da formiranju skale situacionih principa, oslonjenih na društvene ciljeve i planove i orijentisanih ka optimalnom lociranju funkcija, nužno prethodi izrada programa (re)dizajna funkcionalnih kapaciteta lokacije (Ibid: 197-199), čije definisanje predstavlja najvažniji korak u razradi kombinacija aktivnosti i sadržaja za konkretnu (individualnu ili grupnu) lokaciju, jer o njemu ovisi ispravnost cijelog postupka i pouzdanost dobivenih rezultata. Ovo utoliko više, zbog toga što preširok obuhvat programa, s jedne strane, implicira tek površno sagledavanje fenomena koji određuju zakonitosti lokacije i njenog okruženja, pa su i rezultati analize potreba, stavova, afiniteta i želja stalnih, povremenih i potencijalnih korisnika nedovoljno pouzdani, dok, s druge strane, usko definisan obuhvat programa vodi ka nedovoljno indikativnim rezultatima, jer takav uključuje razmatranje specifične lokacijske problematike i zanemaruje prateće aspekte njene pojavnosti. Ovdje ključnu ulogu igra sinergija aktivnosti planera i dizajnera, koja treba, na tragu detaljnog upoznavanja situacije na lokaciji, omogućiti pravilno kalibriranje obima programa i ostaviti mogućnost njegove eventualne redefinicije u nekoj od faza istraživanja.

U tom smislu, izrada programa (re)dizajna funkcionalnih kapaciteta lokacije, u kontekstu optimalnog smještaja funkcija, treba biti oslonjena na analizu ovih aspekata lokacijske problematike: a) potreba i strukture korisnika (stalnih, povremenih, potencijalnih, pojedinaca i grupa, društvenih, političkih i poslovnih organizacija), b) ekonomskih pokazatelja – prihoda, rashoda i potencijala korisnika, c)

stavova korisnika prema postojećim sadržajima i aktivnostima, smještaju funkcija na lokaciji i u okruženju, kao i na teritoriji grada u cjelini, d) planova i ciljeva razvoja grada i njegovih prostornih cjelina, e) navika korisnika vezanih za vrstu, mjesto i učestalost obavljanja aktivnosti, f) pravaca i načina kretanja, g) motiva zadržavanja na lokaciji zbog okupljanja, zabave, odmora, rekreativne, kulturno-zabavnih aktivnosti, snabdijevanja ili uzroka odsustva takve motivisanosti, h) prilagodljivosti lokacije sezonskim, sedmičnim i dnevnim promjenama.

Zaključujemo da na ovakav način koncipiran program (re)dizajna funkcionalnih kapaciteta lokacije implicira ostvarivanje njegova dva opšta cilja: a) uključivanje javnosti u proces programiranja, što je primjena koncepta decentralizovanog planiranja i b) zasnivanje programa na konkretnim podacima o lokaciji – svim informacijama relevantnim za buduću lokalizaciju funkcija u smislu potreba, stavova, afiniteta i želja stalnih, povremenih i potencijalnih korisnika, te kontekstualizaciji njenog povezivanja s uslovima neposrednog i šireg urbanog okruženja.

Uzorak i način izbora ispitanika, metode, tehnike i modeli istraživanja

Uključivanje javnosti (Ibid: 199-204) u proces programiranja (re)dizajna funkcionalnih kapaciteta lokacije podrazumijeva prikupljanje podataka o potrebama, stavovima, afinitetima i željama stalnih, povremenih i potencijalnih korisnika konkretne lokacije, a koje bi trebalo uključivati i predstavnike inicijativa – budućih pružaoca usluga za koje je fizička struktura planirana da bude smještena na toj lokaciji, te društvenih i političkih organizacija. Tako je uzorak ispitanika za ovu vrstu istraživanja sastavljen iz tri grupe⁴⁵, koje se međusobno razlikuju po veličini, načinu izbora, predmetu, modelima i cilju analize određenih aspekata lokacijske problematike, a rezultati istraživanja (ankete ili intervjuja) postaju validni kriteriji u službi kvalitativnog unapređenja optimalne lokalizacije funkcija u svrhu zadovoljenja materijalnih, socijalnih i kulturnih potreba stanovnika grada ili njegovih dijelova, uz ostvarenje punog potencijala poslovnih organizacija i integracije aktivnosti i sadržaja u društveni, ekonomski i politički život, te pravce razvoja šire zajednice.

Način izbora ispitanika polazi od populacije (generalizovane grupe) kao osnovnog skupa svih jedinica promatrana (entiteta ili dostupne populacije koja je ograničena na korisnike lokacije, organizacije, institucije), opisanih varijablama (atributima), pri čemu uzorak označava dio jedinica populacije i gdje teorija uzorka⁴⁶ pomaže kod ustanovljavanja svojstava populacije iz osobina uzorka, evaluacije parametara proisteklih iz tih podataka, te analize pouzdanosti same procjene (vidi Petrović, 2018).

Metode istraživanja potreba, stavova, afiniteta i želja stalnih, povremenih i potencijalnih korisnika konkretne lokacije trebaju obezbijediti što prisniji kontakt ispita-

⁴⁵ Važno je naglasiti da ove tri osnovne grupe korisnika, iz kojih biramo uzorak, nisu monolitne, pa se iz njih nerijetko biraju uzorci posebnih podgrupa ispitanika, npr. uzorak starijih, djece, domaćica iz grupe stanovnika, uzorak zanatlija, ugostitelja, trgovaca iz grupe poslovnih organizacija (Ibid: 199), uzorak predstavnika studentskih organizacija, političkih partija iz grupe društvenih i političkih organizacija.

⁴⁶ Tradicionalne metodologije izbora ispitanika, bazirane na ovoj teoriji, relevantnost uzorka svode na grupe kao *minijature replike* populacije, ali takva stroga ograničenja nisu učinkovita. Takođe, ni sloboda odabira ne implicira improvizaciju niti slučajnost, već vlastite zakonitosti prema kojima je način izbora uzorka drugačiji, a rezultati pouzdaniji.

nika i ispitiča, punu slobodu prvima da saopšte svoje mišljenje, bez nametanja i ograničenja od strane drugih, zbog čega nije poželjno odabrat metodu posmatranja koja izuzima direktno učešće, zatim anketiranje upitnicima s pitanjima zatvorenog tipa ili oblik intervjeta s preciziranim pitanjima i njihovim redoslijedom, bez mogućnosti promjene ili uvođenja novih tokom samog postupka.

U odnosu na pristupe predmetu istraživanja, moguće je razlikovati dvije metode analize potreba, stavova, afiniteta i želja korisnika prostora – posmatranja i intervjeta, gdje svaka od njih ima svoje tehnike operacionalizacije ili prikupljanja podataka u direktnom kontaktu s ispitanicima, a koje ih pobliže određuju, kao i njihov odnos prema samom predmetu istraživanja.

U tom smislu, tehnika metode posmatranja uključuje istraživanje s direktnim učešćem ispitiča i rezultuje podacima za analizu aktivnosti entiteta ili dostupne populacije, dok je klasifikacija tehnika metode intervjeta nešto kompleksnija i definije je nekoliko kriterija: a) oblik komunikacije ispitanika i ispitiča – intervju (direktno verbalno komuniciranje; slobodni – pitanja su skicirana, bez fiksнog redoslijeda i bez ponuđenih odgovora ili strukturirani – usmena anketa, određen je sadržaj i redoslijed pitanja, odgovori su ponuđeni i ispitanik bira neki od njih) ili anketa (prikupljanje podataka pismenim putem, bez verbalnog komuniciranja), b) struktura i određenost pitanja (i odgovora), c) mjesto odvijanja intervjeta u odnosu na lokaciju proučavane pojave (udaljeni ili terenski).

Tehnike metode intervjeta, karakteristične po svom bitnom svojstvu – direktnom verbalnom komuniciranju, uz korištenje specifičnih modela ili instrumenata, su: a) delfi tehnika (neki autori je smatraju metodom) – posebna vrsta ankete s pripremljenim skalama procjene, najčešće u upotrebi kod intervjuisanja stručnjaka za pojedine privredne grane ili uslužne djelatnosti u cilju kvalitetnog prognoziranja mogućnosti ekonomičnog poslovanja pojedinih aktivnosti i sadržaja na lokaciji i to u što preciznijem vremenskom određenju, b) sistematska provokacija ideja (eng. *brainstorming*) – modifikovana tehnika kliničke psihologije, moguća u upotrebi na početku istraživanja, ali i kod izabranog uzorka (od oko 10-ak osoba), gdje intervjuer podstiče ispitanike da slobodno navode sva moguća zapažanja u kontekstu predmeta istraživanja, nakon čega im nudi sva moguća i nemoguća rješenja prepoznatih problema, inicira izbor optimalnih i daje konačni rezime sesije u svrhu njegove implementacije u dalji tok istraživanja, c) foto-test preferencija različitih tipova prostora – u upotrebi kod prikupljanja podataka o reakcijama stalnih, povremenih ili potencijalnih korisnika lokacije, a na osnovu intervjeta u kojem se koriste 3D-modeli njenog budućeg izgleda, d) semantički diferencijal – modifikovana tehnika socijalne psihologije, u opštoj upotrebi kod mjerjenja značenja pojmova, ovdje u opisivanju ispitanikovog doživljaja određenog prostora ili stanja, uz pomoć višestepenih skala na čijim su polovima pridjevi suprotnog značenja, gdje dobijeni rezultati ukazuju na karakteristike fizičkog okruženja, a koje utiču na to da se prostor doživljava kao ugodan, privlačan ili neprijatan (vidi Čakarić, 2010: 177-179, 229), e) sistematski obilazak lokacije s ispitanicima – osim slobodnih asocijacija ispitanika, ispitiča, pri obilasku lokacije i u cilju prikupljanja rezultata njihovih zapažanja, vode polustrukturirani intervju (vidi Moughtin et al., 1999: 27-66; Folić, 2005: 359-371; Bojović, 2021: 211-212, 224-225; Bajić Šestović,

2022: 225-244, 279-289; Calderon, 2020; Grande, 2020; Parham et al., 2021; Loodin et al., 2023).

Modeli ili instrumenti istraživanja služe operacionalizaciji određene tehnike, koriste se u direktnoj komunikaciji s ispitanicima i mogu biti uobličeni u: a) obrazac za upisivanje opservacija, b) podsjetnik o temama, c) anketni list za pisane odgovore na pitanja otvorenog ili zatvorenog tipa, d) skale vrednovanja sa strukturiranim upitnikom, e) scenarij za grupni intervju s listom za upisivanje provociranih ideja, f) 3D-modele buduće artikulacije lokacije s podsjetnikom za dubinski intervju, g) višestepene skale pridjeva suprotnog značenja, h) scenarij obilaska lokacije s podsjetnikom za pitanja ispitanika.

I konačno, realizacija samog istraživanja potreba, stavova, afiniteta i želja stalnih, povremenih i potencijalnih korisnika konkretnе lokacije ili upotreba nekog od po-brojanih modela, da bi bila uspješna, traži puno jedinstvo planiranja – definisanje predmeta, izbor metoda, tehnika i modela analize, te terenskog provođenja pri-kupljanja podataka, a u kojem istraživač mora lično učestvovati i, u komunikaciji s ispitanicima, provjeriti i vrednovati svoj koncept. Takođe, svi anketari moraju biti članovi istraživačkog tima i učestvovati, u skladu sa svojim kapacitetima, u svim fazama planiranja istraživanja.

Najzad, pravi put za artikulaciju kvalitetnih i pouzdanih programa optimalne lokalizacije funkcija je usavršavanje istraživanja, obuka istraživačkog kadra, edukacija⁴⁷ ispitanika – budućih korisnika aktivnosti i sadržaja konkretnе lokacije i što dosljednija primjena decentralizovanog planiranja i programiranja.

Generalno gledano i u kontekstu naslovnog određenja cijele rasprave o redizajnu urbanog partera, rezultati gore opisanog provedenog postupka istraživanja (potrebe, stavovi, afiniteti i želje ispitanika) trebaju poslužiti kao informacija i prikazati osnovne indikatore o tome koja su urbano (ne)povoljna, (ne)poželjna, optimalna i konfliktna mjesta, da li na određenoj lokaciji treba zadržati postojeće ili uvesti nove funkcije, da li je potrebna transformacija (svih vidova) postojećeg saobraćaja, da li je potrebno graditi nove ili transformisati postojeće objekte, da li je uočljiva otvorenost/zatvorenost i (dis)kontinualnost prostora, kakav je odnos javno-privatno u kontekstu prostora i fizičkih struktura, da li su zadovoljavajuće ekološke vrijednosti lokaliteta. Mišljenja ispitanika su važna karika u lancu formiranja kriterija za odabir smjera urbane transformacije, a koji će biti u skladu s ambijentom, načinom života ljudi, kulturom, održivim razvojem, kao i s njegovom mogućom dizajnerskom projekcijom u budućnosti, pri čemu je važno osvrnuti se na značaj promatrane lokacije za grad u cjelini, njene mikrourbane uticaje i na značaj pojedinačnih urbanih elemenata (otvorenih prostora, objekata, urbanih detalja).

⁴⁷ Ovdje polazimo od konstatacije da je transformacija egzistencijalnog okruženja složen proces koji prepostavlja educiranje čovjeka u mjeri kolektiva, sposobnog da učava i procjenjuje i odbija ulogu sredstva političke i društvene manipulacije, suprotno od onog koji gubi aktivan odnos prema vlastitoj okolini. Za formiranje tog novog čovjeka potrebne su strategije aktiviranja svijesti o potrebi njegovog vlastitog angažmana u procesu transformacije ambijenta u kojem živi, jer svaka akcija u urbanom prostoru krije opasnost da se pretvoriti u nasilje ukoliko sam čovjek ne postane dijelom tog posredovanja, zbog čega, kao osnovni parametar, ne smije biti isključen iz tog zadatka.

Cjelina diskursa ovdje upućuje na zaključak da je podjela nivoa prostornih okvira čitanja od pomoći pri izradi adekvatnih programa promjena, pri elaboraciji sekundarnih posljedica urbane transformacije, kao i u traganju za elementima unutar planske dokumentacije koji odražavaju potreban okolišni kontekst i tokove mijena kao odraza vremena i potreba. U tom smislu, fenomen redizajna urbanog partera je moguće okarakterisati kao kompleksan i više značan, jer se upisuje u živo tkivo grada, u prostorni, socijalni, socio loški, društveni, historijski, kulturološki, politički, ekonomski milje, gdje je insistiranje na kontekstualizmu transformacije zapravo insistiranje na uvidu u morfološko-strukturalne promjene bazirane na adekvatno odabranim kriterijima artikulacije humanih ambijenata. U tome je od velike pomoći istraživanje prostorno-planskih nivoa transformacije urbanog konteksta, a koje usmjerava izradu adekvatnih programa promjena u težnji za usklađivanjem s aktuelnim trenutkom i potrebama grada, posebno s naslijedenim kodovima geneze elemenata njegove morfološke strukture i tradicije života ljudi, što implicira da očuvanje identiteta urbanog kontinuiteta u procesu razvoja grada treba biti obaveza svakog planera, urbaniste ili arhitekte i to vrednovanjem postojećih elemenata urbanog konteksta i dodavanjem njima novih kontekstualnih vizija.

U relaciji s redizajnom urbanog partera, pozivanje na kontekstualnost transformacije je zapravo poziv planerima i dizajnerima na suptilne prostorne i intervencije na objektima, na poštovanje običaja lokalnog stanovništva i strukovnih težnji ka afirmaciji kvalitetnog ambijenta u afirmisanju doprinosa na putu ka ostvarenju zadovoljstva u recepciji svakog konkretnog lokaliteta partera, svih njegovih prostornih nivoa, posebno jer, osim preoblikovaja urbo-arhitektonskih elemenata, one uzrokuju i promjene socio-društvenog karaktera. To znači da je, u postupku odabira modela transformacije ili metode redizajna, neophodno kvalifikovati referentni okvir u kojem se očitavaju kvaliteti zatečenog konteksta i potencijali njegove promjenljivosti, te analizirati elementarne morfološko-strukturalne i osobine urbane matrice, kao i omogućiti društvenu participaciju u transformaciji i to interakcijom javnosti i struke u prostornoj artikulaciji raznorodnih društvenih atributa.

U tom je procesu od izuzetne važnosti optimalna lokalizacija funkcija, gdje razmještaj aktivnosti i sadržaja ne ignoriše njihove međusobne interakcije, pa je optimalan samo ukoliko je zasnovan na planerskim kriterijima realizacije prostorne dinamike i artikulacije cjelovite funkcionalnosti bilo kojeg prostornog okvira promatranja urbanog partera, baziranim na analizi uzajamnih odnosa privlačnosti, isključivosti ili indiferentnosti funkcija, te na simulaciji posljedica takvih prostornih odnosa.

Konačno, istraživanje potreba, stavova, afiniteta i želja stalnih, povremenih ili potencijalnih korisnika ulice, trga ili bloka služe kao informacija dizajneru i prikazuju mu skupne indikatore o njihovoј percepciji zatečenog stanja morfološko-strukturalnih, oblikovnih i vizuelno-estetskih atributa partera, jer su mišljenja ispitanika korisna u formiraju kriterija za odabir modela transformacije, a koji će biti u skladu s ambijentom, načinom života ljudi, kulturom, održivim razvojem, kao i s njegovom mogućom dizajnerskom projekcijom u budućnosti.

REDIZAJN URBANOGL PARTERA

Metodološki postupak

Prethodne elaboracije ovdje upućuju na potrebu formiranja kriterijalnih premsa metodološkog postupka redizajna urbanog partera, a kojem je suštinska i jedina orijentacija kontekstualnost svih vidova transformacije, ispoljenih konačno u praktičnoj koordinaciji ljudskih aktivnosti pozicioniranih u harmoničan odnos s historijskim, kulturnim i prostornim okolnostima, te arhetipskim kodovima ili tradicijom života ljudi. Podrazumijeva, dakle, svjesno usmjeravanje i integraciju svih onih akcija koje su zasnovane na upotrebi prostornih okvira u kojima je moguće iščitati kontekst urbanog partera, pa mјera u kojoj su one naglašene, ograničene ili iskorištene, dozvoljava vjerovatnost povećanja njihove efektivne koordinacije⁴⁸ i istovremeno ukazuje na svu kompleksnost redizajna, kojeg tako pozicionira na viši nivo u odnosu na specijalizovane i izolovane aktivnosti u postupku (re)dizajna pojedinačnih arhitektonskih ostvarenja.

Proizlazi da svaka ova urbana prostorna cjelina ima potrebu za planiranim dizajnerskom aktivnošću i procedurama u redizajnu, pa ukoliko su te aktivnosti i procedure efikasnije, utoliko plan⁴⁹ igra veću ulogu u kontroli metodološkog postupka i (u njegovim okvirima) odabira odgovarajućih metoda redizajna, a čija primjena vodi ka kontekstualizaciji morfološke strukturalizacije i vizuelno-estetskog oblikovanja prostornih okvira urbanog partera i to unutar njih samih, u međusobnom, te u odnosu prema gradu u cjelini.

⁴⁸ Međutim, u svakom društvu postoji neka vrsta spontane koordinacije (re)dizajnerskih aktivnosti, zasnovanih na tradiciji, a u kontekstu donošenja odluka o funkcionisanju i oblikovanju elemenata urbane morfološke strukture, ovdje s fokusom na one koji, teorijski i praktično, definisu urbani parter – ulice, trga, bloka (susjedstva, urbo-arhitektonskog ansambla) i, posljedično u odnosu na njih, siluete (grada). Ali, ta vrsta empirijskog pristupa urbanoj transformaciji izbrisana je promjenama koje su se odigrale u posljednja (preko) tri vijeka. Naime, porast broja gradskog stanovništva, tehnoloških izuma, kao i do tada nepoznatih potreba i upotreba tehničkih graditeljskih metoda, te ubrzavanje samog procesa promjena – svi ti faktori doveli su do toga da empirijske i spontane koordinacije (re)dizajnerskih aktivnosti tek deklarativno ostanu tradicija, jer su postavile u koliziju svakodnevne potrebe ljudi (stanovnika i korisnika ovih prostora grada) sa zalaganjem, radom i ostvarenjima urbanista i arhitekata (i uopšte graditeljskih autoriteta) i dovele do toga da je grad sve više gubio mogućnost uspostavljanja kolektivnog reda u funkcionisanju pojedinačnih prostornih cjelina.

⁴⁹ Da bi plan ostvario svoju svrhu, ne smije ostati samo surogat stvarnosti lišen kritičkog promišljanja – niz prepostavki prekrivenih slojevima estetike dizajn-projekta transformacije, ali odvojenih od sagledavanja svih činjenica relevantnih za konkretni prostorni okvir i lude, te od mogućnosti provođenja. Ili drugačije, pokušaj nametanja ograničene uređenosti stvarnosti nad budućim dje-lovanjem čini više štete u lažnom stvaranju reda nego što bi to učinilo praktično ad hoc rješavanje prostornih konfliktaka koji ometaju svakodnevne potrebe ljudi, stanovnika, stalnih i povremenih korisnika urbanih prostora.

Pravi način kreiranja dizajn-projekta transformacije urbanog partera predstavlja, dakle, nastojanje da se razjasni stvarnost ovih elemenata urbane morfološke strukture, a u svjetlu vrijednosti koje su neophodne kako bi se prostorne, ekonomski, društvene, socijalne, ideološke, perceptivno-vizuelno-estetske činjenice dovelе u sklad s potrebama čovjeka. Ovaj proces – metodološki postupak sastoji se iz pet faza, pojašnjenih kako slijedi.

Faze kreiranja dizajn-projekta transformacije urbanog partera

Metodološki postupak u izboru opredjeljenja o smjeru redizajna ili transformacije prostornih nivoa urbanog konteksta predstavljen je ovdje fazama izrade idejnog urbanističkog projekta kao relevantnog detaljnog modela istovjetnih uputa za kvalitetne intervencije u konkretnom prostornom obuhvatu, bilo da je riječ o ulici, trgu ili bloku (susjedstvu, urbo-arhitektonskom ansamblu). Baziran na elaboraciji fenomena koji, s aspekta uočenih (pozitivnih) procesa generisanja struktura i funkcija, trebaju predstavljati i pretpostavljati njihov budući funkcionalno-estetski izgled, ovaj model upućuje na (suptilan) redizajn, poštovanje običaja lokalnog stanovništva i strukovnih težnji ka afirmaciji i artikulaciji kvalitetnog urbanog ambijenta na putu ka ostvarenju zadovoljstva u recepciji svakog tretiranog lokaliteta.

To podrazumijeva identifikaciju postojećeg stanja ili mikrourbanih uticaja prostornih cjelina ulice, trga ili bloka na neposredno i šire okruženje, te fizičkih struktura i urbanih detalja, uočavanje urbano (ne)povoljnih, (ne)poželjnih, optimalnih i konfliktnih mjesta – nodalnih mentalnih tačaka, evaluaciju naslijedenih urbaniteta prostora, sklada ili različitosti, usaglašenosti ili pojedinačnih integriteta, a koji se sukobljavaju s težnjom ka integralnom, kontekstualnom prostornom iskazu. Cilj je odabrati smjer redizajna urbanog partera koji će biti u skladu s ambijentom, načinom života ljudi, kulturom, održivim razvojem, kao i s njegovom mogućom (dizajnerskom) projekcijom u budućnosti. Očekivano uspješan način dostizanja tog cilja je rješavanje konflikata iznutra, od generatora transformacije prema susjednim urbanim strukturama i logičnostima naspram ambijenta.

Faza I: Analiza – identifikacija postojećeg urbanog karaktera mjesta

Analitički postupak utvrđivanja urbanog karaktera mjesta (ulice, trga ili bloka) podrazumijeva kritičko formulisanje i reviziju zatečenih morfološko-strukturalnih i perceptivno-oblikovno-vizuelnih vrijednosti lokaliteta kao sinteze historijskog i urbanog kontinuiteta razvoja – sistematično i korektno grafički prezentovano ishodište konceptualizacije redizajna, a kojem je cilj sprječiti površne estetske procjene i generalizacije koje vode ka proizvoljnom zaključivanju o izboru indikatora relevantnih za formiranje kriterija kod odabira metode redizajna.

Ova identifikacija mjesta uključuje analize: a) urbane morfologije – prostornog rasporeda i odnosa morfoloških elemenata – ulice, trga, bloka, fizičkih struktura, svakog sa svojim specifičnostima (oblikom osnove partera, visinom, mjerilom, položajem, funkcijom, konstrukcijom, arhitektonskim oblikovanjem, gustinom izgradenosti) iz kojih derivira i tip siluete kao makro-oblik mjesta, a u kontekstu urbano (ne)povoljnih, (ne)poželjnih, optimalnih i konfliktnih mjesta – nodalnih mentalnih tačaka, b) urbane matrice, c) strukturalno-funkcionalnih odnosa, d) saobraćaja u svim iskazima, e) ekološih vrijednosti lokaliteta, f) materijalnih, historijskih, kul-

turnih, duhovnih vrijednosti objekata (bonifikaciju), g) otvorenosti/zatvorenosti i (dis)kontinualnosti prostora, odnosa privatno-javno, materijalizacija, oblikovnih karakteristika (uz arhitektonske stilske analize i boje u eksterijeru), odnosa među objektima, kao i odnosa među objektima i otvorenim prostorima (komunikacija, mjerila, namjena, kontrasta površina, smicanja, vizura, transparentnosti, silueta, položaja na lokaciji – dominantnosti, uočljivosti, usamljenosti, prepoznatljivosti i h) konteksta historijskog i urbanog kontinuiteta razvoja lokaliteta.

Morfološko-strukturalna analiza⁵⁰ urbanog partera predstavlja sagledavanje svih zakonitosti prostorne organizacije ulice, trga, bloka (susjedstva, urbo-arhitektonskog ansambla) i fizičkih struktura u kontekstu društveno-historijskih imperativa dizajna i transformacije kao rezultata na njih čovjekovog djelovanja i obuhvata evaluaciju: a) prostornih iskaza u kontinuitetu historijskih i urbanih transformacija, zajedno s karakteristikama urbane (arhetipske) matrične kompozicije, b) specifičnosti materijalnih karakteristika elemenata partera (oblika osnove/poda, visina, mjerila, položaja, funkcija, konstrukcija, arhitektonskog oblikovanja, gustine izgradenosti i tipa siluete), c) topografskih posebnosti kao sastavnice nodalnih mentalnih tačaka i/ili kao determinanti prostorne organizacije, d) načina života ljudi (*genius locia* tla, klimata, egzistencijalnog hodološkog optimuma, mjesta okupljanja, nodalnih mentalnih tačaka, modela grupisanja urbanih elemenata u *stimulativne ili destimulativne prostore*), e) pozicija objekata u uličnom platnu (frontu ili fasadi) u odnosu na susjedne objekte, slobodne izgrađene ili neizgrađene površine, komunikacije i vizure, f) karakterističnih fasadnih elemenata, kao što su oblici i nagibi krovnih površina, visine i vijenci, oblici i ritam otvora, dekoracije (vidi ovdje Sliku 4: Oblikovne karakteristike objekata – konstrukt vizuelno-estetskog identiteta uličnog platna (fasade ili fronta)) i g) boniteta.

Rezultati morfološko-strukturalnih analiza predstavljaju kriterije za formiranje modela vrednovanja postojećeg stanja – određivanja granica unutar kojih se iščitava kontekst manifestnih oblika urbanog partera (izdvojenih ovdje oznakama M_1 – $M_{4,5}$; vidi Kenović, 1985: 66-67), a koji je predodređen zajedničkim indikatorima i već formiranim prostornim cjelinama, pa je moguće razlikovati:

- M_1 – granice iščitavanja konteksta elemenata urbane morfološke strukture kao zone kontinuiranog tkiva partera čije fizičke karakteristike, osim samo javnog ili egzistencijalnog prostora, ne pokazuju nikakve druge vrijednosti ni kvalitet,

⁵⁰ U sadejstvu urbanističke i morfološko-strukturalne analize konteksta urbanog partera moguće je uočiti stanovite razlike: prve se, prije svega, bave sagledavanjem rezultata čovjekovog djelovanja u prostoru općenito, dok je drugima u fokusu istraživanje modela prostorne organizacije, jer su ljudske djelatnosti sužene na kategorije elemenata koji određuju prostorne pojave, a u cilju preispitivanja zakonitosti građenja, promatranih iz ugla historijskog razvoja urbanih odnosa. Njihove temeljne razlike tako su sagledive na ovaj način: a) urbanistička analiza polazi od razmatranja ljudskih djelatnosti, prostora komunikacija i komunikacionih veza, promjena stanja u prostoru, te uzroka koji do njih dovode, dok morfološko-strukturalna analiza polazi od vrednovanja oblikovnih značenja građenog prostora (u našem slučaju urbanog partera) i društveno-ekonomskih uslova koji usmjeravaju ta značenja, b) urbanistički analitički postupak predstavlja sistemski pristup projektovanju, dok morfološko-strukturalni označava analizu prostornih specifičnosti morfoloških elemenata i c) urbanistička analiza rezultuje formiranjem sistema nadzora i vodenja prostornog razvoja, a morfološko-strukturalna prijedozima za oblikovne i funkcionalne transformacije (u našem slučaju redizajn).

- M_2 – granice iščitavanja konteksta elemenata urbane morfološke strukture kao zone kontinuiranog tkiva partera čiji je stepen komunalne opremljenosti i stanje fizičkih struktura na niskom nivou,
- M_3 – granice iščitavanja konteksta elemenata urbane morfološke strukture kao zone kontinuiranog tkiva partera čija fizička struktura posjeduje određeni kvalitet, ali kojoj je istekao period amortizacije, i čiji je stepen komunalne i suprastrukturne opremljenosti relativno zadovoljavajući i
- M_{4-5} – granice iščitavanja konteksta elemenata urbane morfološke strukture kao zona kontinuiranog tkiva partera čije fizičke strukture i opremljenost prostora posjeduju veliku ili najveću materijalnu vrijednost.

Nadalje, kriteriji za formiranje modela vrednovanja postojećeg stanja – određivanja granica unutar kojih se iščitava kontekst manifestnih oblika urbanog partera po osnovi kulturno-historijskih vrijednosti (izdvojenih ovdje oznakama $K_1 - K_{5-6}$; vidi Ibid: 67-69) podrazumijevaju iščitavanje zajedničkih indikatora⁵¹: a) historijskog značaja lokacije s aspekta kontinuiteta razvoja i prostorno-vremenske transformacije, kao i strukturalno-funkcionalne namjene, b) kategorizacije spomeničkih ambijenata i objekata i c) stilskih karakteristika, prepoznatljivosti i duhovnih vrijednosti. Njihovim preklapanjem, utvrđuje se kulturno-historijska vrijednost kako slijedi:

- K_1 – granice iščitavanja konteksta elemenata urbane morfološke strukture kao zone kontinuiranog tkiva partera bez kulturno-historijskih vrijednosti, a koje su skup haotičnih nestilova ili su građene u novije vrijeme,
- K_2 – granice iščitavanja konteksta elemenata urbane morfološke strukture kao zone kontinuiranog tkiva partera niske kulturne vrijednosti koju karakteriše fizička struktura – način gradnje i kontinuitet funkcionalne namjene,
- K_3 – granice iščitavanja konteksta elemenata urbane morfološke strukture kao zone kontinuiranog tkiva partera značajne u kulturno-historijskom razvoju grada,
- K_4 – granice iščitavanja konteksta elemenata urbane morfološke strukture kao zone kontinuiranog tkiva partera s izraženim stilskim obilježjima određene historijske epohe i socio-kulturnog miljea,
- K_{5-6} – granice iščitavanja konteksta elemenata urbane morfološke strukture kao zona kontinuiranog tkiva partera koje su autentičan dokument historijskog i urbanog razvoja, situirane u najstarijem dijelu grada, s najvećim udjelom spomeničkih objekata i najvrjednijih ambijentalnih cjelina.

Dakle, morfološko-strukturalna analiza urbanog partera rezultuje kriterijima za formiranje modela vrednovanja postojećih uočenih indikatora stanja konkretnе lokacije, a u svrhu iščitavanja granica konteksta njegovih pojavnih oblika, uslovljenih urbanim, historijskim i kulturnim razvojem prostora i struktura, što implicira nužnost sagledavanja prostorno-vremenske geneze njegovog razvoja.

⁵¹ U smislu autentičnosti i stilske jasnoće, sintezu najkvalitetnijih osobina predstavljaju tipološke karakteristike objekata, parcela/lokacija, načina izgradnje i sistema ulične mreže (Ibid: 69).

Analiza strukturalno-funkcionalnih⁵² odnosa podrazumijeva detekciju namjene urbanog i partera objekata i odnosi se na integraciju funkcija u njihove prostorne kapacitete u domeni neproizvodnog sektora: a) uslužnih djelatnosti (turizma, trgovine, ugostiteljstva, uslužnog zanatstva, finansijsa, komunalnih usluga) i b) društvenih djelatnosti (odgoja i obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva i socijalne zaštite). Ove namjene, u kontekstu lokalizacije i zona gravitacije, mogu biti uočene kao: a) dominantni ili prepoznatljivi sadržaji i aktivnosti koji, u iščitavanju konteksta urbanog partera, predstavljaju nodalne mentalne tačke, b) grupisane funkcije koje generišu novo grupisanje istih, srodnih ili potpuno različitih aktivnosti i sadržaja i c) one koje osiguravaju optimalan razvoj ili su karakteristične po svojstvu optimalne lokalizacije. U podudaranjima s morfološko-strukturalnim odrednicama urbanog partera i hodološkom niveličjom korisnika, ove analize obezbjeđuju konačno iščitavanje kvalitete korištenja prostora u smislu otvorenosti ili kontinuiteta (lokalizacije funkcija u više zona koje se prostorno i gravitaciono isprepliću i na čijim se preklapanjima ili rubovima formiraju nodalne mentalne tačke kao mjesta izbora, zatim preklapanjem manjih prostornih i gravitacionih monofunkcionalnih zona u optimalne polifunkcionalne, te gdje lokalno autentični sadržaji i funkcije nerijetko koïncidiraju s urbo-morfološkim nodalnim tačkama), zatvorenosti ili diskontinuiteta (gdje lokalizacija funkcija unutar jasno definisanih prostornih granica privlači veliki broj raznovrsnih korisnika ili gdje veće prostorne i gravitacione funkcionalne zone pokazuju karakter diskontinuiteta struktura, sadržaja i aktivnosti u kontekstu njihove lokalizacije). Nadalje, iščitavanje odnosa otvorenost ili kontinulanost – zatvorenost ili diskontinualnost generiše identifikaciju kvalitete odnosa privatno-javno, gdje je moguće prepoznati preklapanja privatnih i javnih površina s morfološko-strukturalnim elementima urbanog partera i njihovim funkcijama i gdje su glavne ulice, trgovi i ansamblji ili susjedstva javni, a (unutrašnja) dvorišta, pasaži i drugi (djelimično ili potpuno) introvertni prostori privatni, pa i jedni i drugi pokazuju različite stepene javnosti ili privatnosti u skladu sa svojom hijerarhijskom pozicijom u cjelovitom sistemu komunikacija i dostupnosti aktivnosti i sadržaja na lokaciji. Proizlazi da analiza indikatora strukturalno-funkcionalnih odnosa na lokaciji rezultuje skalom kriterija korisnih kod odabira smjera transformacije – zadržavanja i/ili redizajna zatečenih funkcija (aktivnosti i sadržaja) ili dodavanja novih, ali koji moraju biti usklađeni s postojećim i s njima uspostavljati balans.

Analiza saobraćaja u svim iskazima podrazumijeva identifikaciju indikatora stanja kolskog (uključujući tokove i mjesta zaustavljanja vozila javnog gradskog prevoza) i stacionarnog (na otvorenom prostoru i garaža) saobraćaja, te pjašačkih kretanja (hodnih linija) i, u tom smislu, konfliktnih mjesta (diskontinuiteta, denivelacija, barijera, granica, preglednosti, prohodnosti, dostupnosti funkcija, aktivnosti i sadržaja, širine komunikacija) i rezultuje formiranjem skale kriterija korisnih kod odabira smjera transformacije – zadržavanja i/ili redizajna zatečenih komunikacija ili dodavanja novih, ali koje moraju biti usklađene s postojećim i s njima uspostavljati balans.

⁵² Za kvalitetno provođenje ove analize od iznimnog je značaja teorijski diskurs o optimalnoj lokalizaciji funkcija, u ovom istraživanju predstavljen opširno ranije, pod opštim određenjem konteksta o (re)dizajnu kapaciteta lokacije.

Analiza ekoloških vrijednosti lokaliteta, kao kriterija vrednovanja postojećeg stanja u nekom prostornom obuhvatu iščitanja konteksta urbanog partera, obuhvata identifikaciju i valorizaciju indikatora prirodnih karakteristika: a) nagiba terena, b) osunčanja, c) orijentacije, d) ambijentalne prepoznatljivosti s ekološkog stanovišta, e) valera i vizuelnih akcenata, siluete, f) stepena artificijelizacije prirodnog ambijenta i g) buke i zagadenja okoliša. U tom smislu, mikrolokalitet može biti izdvojen oznakom⁵³ E₁ – E₃, odnosno biti kategorisan kao (Ibid: 25):

- E₁ – ambijent s izrazito kvalitetnim prirodnim karakteristikama na kojeg neznatno ili prihvatljivo utiču različiti faktori zagađenja (npr. vode ili zraka),
- E₂ – zona s kvalitetnim prirodnim karakteristikama i ambijentalnim vrijednostima, s optimalnim koeficijentom integracije fizičke strukture i
- E₃ – ambijent s kvalitetnim prirodnim karakteristikama samim po sebi, ali kojeg degradira koeficijent integracije fizičke strukture artikulisan iznad optimalnog.

Analiza ekoloških vrijednosti lokaliteta, dakle, predstavlja određivanje opterećenosti lokacije u smislu adekvatnosti korištenja zemljišta i stepena zagađenja, na jednoj, i kapaciteta lokacije, na drugoj strani, a koja podrazumijeva njenu opremeljenost, prirodne karakteristike i otpornost na različite negativne uticaje iz okruženja.

Kriteriji za formiranje modela vrednovanja postojećeg stanja, bazirani na iščitanju indikatora manifestnih oblika urbanog partera i kulturno-historijskih vrijednosti promatranih lokacija u određivanju granica ili prostornih nivoa transformacije konteksta, uključuju i utvrđivanje indikatora⁵⁴ materijalnih, historijskih, kulturnih i duhovnih vrijednosti objekata – bonifikaciju, ključnu za formiranje kriterija kod odabira smjera njihovog redizajna ili rušenja/uklanjanja i odnosi se na specifične osobine fizičke strukture, iskazane ovdje kategorijama objekata i izdvojene oznakama⁵⁵ O₁ – O₇ (Čakarić, 2012a: 22-24):

- O₁ – privremeni objekti, najčešće određeni za rušenje/uklanjanje (ruševine, barake, priručne ostave, objekti od trošnih materijala),

⁵³ Na karti promatrane lokacije, rezultati analize ekoloških vrijednosti upisuju se u legendu. Odnosno, pored oznake za ekološku vrijednost, u legendu je potrebno upisati i kratko obrazloženje šta ta oznaka predstavlja (npr. E₃ – treća ekološka kategorizacija lokacije i fizičke strukture).

⁵⁴ Definisanje ovih indikatora, kako je naglašeno, preduslov je formiranju kriterija u skladu s kojima se donose odluke o tome koje objekte treba zadržati, a koje ukloniti s lokacije, te o odabiru smjera njihovog redizajna ili izgradnje novih (npr. objekat valorizovan kategorijom O₅ se zadržava i redizajnira, iako je njegova kulturna vrijednost čak K₁, ali ga visoka materijalna vrijednost čini stalnim). U skladu s tim, izraduje se i karta rušenja.

⁵⁵ Na karti promatrane lokacije, kategorije objekata (bonifikacija) mogu biti označene različitim bojama, a njihovo tumačenje daje se u legendi (npr. crvena boja može označavati objekat predviđen za rušenje). Budući da sama boja daje premalo informacija o objektima na promatranoj lokaciji, mnogo prikladnije su slovne oznake kategorija, namjena objekata i njihove spratnosti (npr. oznaka SO₃/2-K₂ opisivala bi stambeni objekat treće kategorije, na dvije etaže, niske kulturne vrijednosti). Takođe, tumačenja ovih oznaka daju se u legendi. Na karti promatrane lokacije potrebno je unijeti i podatke, kao što su: numeracije objekata (uskraćivanje numeracije objekata na karti lokacije s numeracijama objekata na kartonima), oznake katastarskih čestica, nazivi ulica, krovne površine, slobodna mjesta za dogradnju (slijepa fasada, zabatni zidovi), ulazi u objekte, a sve podatke, koje nije moguće protumačiti crtežom, potrebno je obrazložiti u legendi.

- O_2 – objekti od klasičnih materijala, ali koji sadržajima i funkcijama ne odgovaraju promatranoj lokaciji (različiti poslovni prostori, stambeni objekti),
- O_3 – objekti od klasičnih materijala, ali bez horizontalnih i vertikalnih serklaža, s neprikladnim (ili starim) krovnim pokrovom (najčešće za potrebe jedne porodice),
- O_4 – stambeni objekti, najčešće bespravno izgrađeni, spratnosti (do P+1, od klasičnih materijala, s horizontalnim serklažima i savremenim krovnim pokrovom, rijetko s izolacijom ispod i oko cijelog objekta,
- O_5 – objekti od klasičnih (ali i savremenih) materijala, s horizontalnim i vertikalnim serklažima, sa savremenom krovnom konstrukcijom,
- O_6 – objekti koji imaju skeletni konstruktivni sistem, bez obzira na namjenu i vrstu krovne konstrukcije, pregradne zidove i parapete i koji posjeduju sve seizmičke ukrute i
- O_7 – objekti kulturno-historijskog naslijeda; ovi objekti imaju karakter najviše kategorije u valorizaciji i ne podlježe analizi bonifikacije, odnosno prije njihove transformacije (bilo koje vrste) neophodno je potražiti mišljenja i dozvole svih relevantnih institucija.

Uz analizu specifičnih osobina fizičke strukture – bonifikacije, potrebno je izraditi kartone objekata (Slika 30) u kojima je moguće iščitati sve ovdje navedene podatke o svakom objektu na promatranoj lokaciji:

Pozicija objekta na karti lokacije, uključujući i njeno neposredno (urbano) okruženje	Fotografija objekta
Adresa	
Autor i godina izgradnje	
Stilska pripadnost	
Namjena objekta (funkcije i sadržaji) po etažama	
Kategorija objekta (bonifikacija)	
Konstruktivni sistem	
Materijalizacija i boja objekta	
Primarna i sekundarna fasadna platna	
Vijenci na fasadi (odnos sa susjedima)	
Tip fasadnih otvora (oblik, proporcije, materijali)	
Tip krovne konstrukcije	
Vrsta krovnog pokrova	
Ekološka vrijednost (objekta i parcele/lokacije)	
PRIJEDLOG INTERVENCIJE⁵⁶	LEGENDA
Datum izrade kartona objekta	

Slika 30: Mogući izgled kartona objekta

Analiza specifičnih osobina fizičke strukture – bonifikacija generiše dalje utvrđivanje indikatora koji atribuiraju objekte kao urbane repere ili strukturalno-morfološke perceptivne nodalne tačke, zatim pozicije objekata unutar tumačenja

⁵⁶ Na primjer, tokom iščitavanja vrijednosti, objektu je dodijeljena ovakva kategorizacija: morfološko-strukturalna M_3 , kulturno-historijska K_3 i ekološka E_2 , pa će predloženi nivo intervencije biti sanacija (vidi ovdje potpoglavlje pod naslovom *Metode redizajna urbanog partera*).

konteksta fenomena otvorenost ili kontinuitet – zatvorenost ili diskontinuitet, odnosno privatnost – javnost u dimenziji iščitavanja fenomena granica (materijalnih i perceptivnih) u urbanom parteru, te pozicije u odnosu na susjedne objekte i slobodne izgradene ili neizgrađene površine. Tu je moguće uočiti nivo kompleksnosti interakcije fizičkih struktura i plošnih elemenata urbanog partera i, u tom smislu, jasnoću ili poroznost (artikulisanih) granica u pogledu geometrijskih kodova njihovog dvodimenzionalnog prostiranja i trodimenzionalne ekstenzije u gabarit ili siluetu, odnosno položaja na lokaciji kao dominantnog, uočljivog, usamljenog, autentičnog, zatim mogućnosti ostvarivanja međusobnih komunikacija (materijalizovanih i perceptivnih), iskazivih u skladu mjerila, namjena, kontrasta površina, smicanja, transparentnosti, vizura. Ovako koncipiran analitički postupak, uz prethodno utvrđenu bonifikaciju, konačno rezultuje formiranjem skale kriterija korisnih kod odabira smjera transformacije – zadržavanja i/ili redizajna zatečenih fizičkih struktura ili dodavanja novih, ali koje moraju biti uskladene s postojećim i s njima uspostavljati balans.

Na osnovu svih analiza iz faze I izrade dizajn-projekta transformacije, moguće je, dakle, formirati prijedlog za urbanističko-oblikovne uslove koji će imati logičan slijed iz datosti prostora i generacijski kontinuitet urbanih elemenata partera.

Ključni rezultati identifikacije postojećeg urbanog karaktera mjesta prikazuju se sinteznom kartom⁵⁷ i tekstualnim obrazloženjem.

Faza II: Analiza – percepcija mesta u kontekstu društveno-komunikacijskih odnosa

Druga faza metodološkog postupka u izradi dizajn-projekta transformacije urbanog partera obuhvata kritičku analizu potreba i aktivnosti u okviru socio-loških idealja i ciljeva i podrazumijeva percepciju konkretnog mjesta – lokacije u kontekstu društveno-komunikacijskih odnosa⁵⁸ (potreba, stavova, afiniteta i želja stalnih, povremenih i potencijalnih korisnika prostora), a putem analize socijalnih pokazatelja, navika i tradicije i njihovih vremenskih transformacija kao indikatora koji odražavaju realno stanje i identitet cjeline.

U praktičnom pogledu, analiza se provodi metodama i tehnikama intervjuja i/ili ankete (u ovisnosti o obuhvatnosti prostora i temi redizajna) i uključuje istraživanje različito motivisanih zadržavanja ljudi na lokaciji (okupljanje, zabava, odmor, igra, šetnja, učenje, kupovina, rekreacija) ili uzroke odstupstva takve motivisanosti, zatim prilagodljivosti prostora sezonskim, sedmičnim i dnevnim promjenama, gdje je za obje analize potrebno je opservirati prostor ujutro, popodne i naveče, radnim danom i vikendom, po različitim atmosferskim prilikama, a dobivene rezultate prikazati i kritički valorizovati u sklopu cijelovitog tekstualnog obrazloženja dizajn-projekta.

⁵⁷ Sintezna karta sadrži sve podatke o lokaciji iz svih provedenih analiza, odnosno ona je sintezni prikaz kompletног postojećeg (zetečenog) stanja. Ova karta je najvažnija, jer usmjerava sve kasnije intervencije u prostoru, primarno izradu shematskog alternativnog rješenja redizajna ili koncept.

⁵⁸ Za kvalitetno provođenje ove analize od iznimnog je značaja teorijski diskurs o društveno-komunikacijskim odnosima, u ovom istraživanju predstavljen opširno ranije, pod opštim određenjem konteksta o potrebama, stavovima, afinitetima i željama korisnika u optimalnoj lokalizaciji funkcija.

Sumiranje dobivenih rezultata vodi nas, dakle, ka konačnom sagledavanju i razumijevanju implikacija redizajna urbanog partera na obrasce socijalnih praksi, pravila i običaja, s naglaskom na potrebu prepoznavanja lokalnog okvira prostorne ekspresivnosti kao referentnog mjesta s kojim se pojedinac ili grupa identifikuju, doživljavaju i nazivaju svojim. Mjesto, znači, stvaraju korisnici prostora, koji, životnim praksama vidljivim u fizičkom okviru života, manifestuju specifičan *genus loci*, proizvedenu i oblikovanu simboliku življenja u javnom prostoru, što vodi ka konceptualizaciji grada kao cjeline simboličkog karaktera, sastavljene iz teritorijalizovanih (više ili manje jasno diferenciranih) dijelova, specijalizovanih prema svom socijalnom profilu. Njihova različitost ogleda se u individualnom iskustvu svakog pojedinca, njegovoju vezanosti za mjesto, idealizovanjima, uspomenama, imenima.

U tom smislu, osnovna prepostavka je da je materijalizovana morfološka struktura urbanog partera, organizovana prostorna forma, primarni konstrukt mesta i da može stimulisati i destimulisati pojavu i razvoj urbane javnosti u njenom aktivnom i simboličkom kontekstu, uticati na mogućnost stvaranja personalizovane supstance iskustva protoka života pojedinca unutar lokalne zajednice. Odnosno, mesta posjeduju identitet i karakter, svako za sebe, i suma su posebnih karakteristika koje se talože i strukturiraju u vremenu, osjetljiva su na promjene i odlikuju ih stabilnost i trajnost stvarnih i mentalnih slika. Njihova socijalna uloga je velika, jer stalnim korisnicima pomažu u kreiranju kontekstualnih mentalnih mapa, a povremenim da se identifikuju s prostorom u cjelini ili posebno s nekim detaljem.

Ovo implicira da zanemarivanje potreba, stavova, afiniteta i želja stalnih, povremenih i potencijalnih korisnika prostora i uvažavanje samo strukovnih težnji ka ostvarivanju kvalitetnog redizajna urbanog partera potencijalno vodi ka artikulaciji *formalnih* javnih prostora u kojima se mjesto pretvara u simulaciju javnosti koja pojedincu ili grupi očekivano odgovara, što može rezultovati iščezavanjem spontanosti i autentičnosti u neposrednim socijalnim interakcijama (zbog izdvojenosti iz konteksta neposrednog i šireg urbanog okruženja uslijed npr. rigidnosti novih estetskih izraza). A da bi se to izbjeglo, ključ je u javnom diskursu, u legitimaciji problemskih prioriteta u čijoj će artikulaciji i konačnoj realizaciji učestrovati svi zainteresovani, s obje strane (vidi Čakarić et al., 2020).

Rezultati provedene analize – percepcije mesta u kontekstu društveno-komunikacijskih odnosa sastavni su dio cjelovitog tekstualnog obrazloženja dizajn-projekta transformacije.

Faza III: Analiza – prostorno-planska dokumentacija i referentni primjeri praksisa

Treća faza metodološkog postupka u izradi dizajn-projekta transformacije urbanog partera obuhvata analizu – kritički osvrt na prostorno-plansku dokumentaciju, a koja se odnosi na konkretan prostorni obuhvat i koja određuje smjernice njegove transformacije, pa ova faza metodološkog postupka ima za cilj povezivanje zacrtanog smjera redizajna, nivoa postojeće⁵⁹ planske dokumentacije i

⁵⁹ Ukoliko prostorno-planska dokumentacija na bilo koji način nije dostupna, upravo to dodatno obavezuje na odgovoran pristup senzibilnoj i kreativnoj transformaciji urbanog partera u cilju izrade preporuka i smjernica za buduće planove.

njome određenih razvojnih elemenata, gdje svi imaju zajedničku bazičnost. Ona se ogleda u istovjetnom htijenju ka ukupnom poboljšanju stanja na lokciji, ujednačavanju uslova života – strukturalnoj i funkcionalnoj transformaciji, ekološkoj stabilizaciji ili zaštiti kulturne baštine, ambijentalnosti i identiteta, pa je razrada ideja po planskim nivoima zapravo pitanje detaljnosti i obuhvatnosti prostora i tema redizajna, a koje odražavaju (budući) kontekst urbanog partera kao vlastitog odraza oblika, forme i modela socijalne integracije.

Da bi taj postavljeni cilj, utemeljen na zajedničkoj bazičnosti postojeće i dokumentacije u izradi, bio ostvaren i rezultovao ujednačenim odnosom i generalnim stavom o zatećenim vrijednostima lokacije, neophodno je da konkretni prostorni obuhvat urbanog partera bude valorizovan istim kriterijima (morphološko-strukturalno-funcionalnim, kulturno-historijskim, ekološkim, ekonomskim, tehnološkim, društveno-socijalnim), gdje niti jedna od ovih kategorija ne bi trebala biti posmatrana samostalno, izvan korelacije s ostalim. Jedino tako je moguće formirati stav o kvaliteti lokacije u smislu mogućnosti intervencija, koje u slučaju postojeće prostorno-planske dokumentacije nisu apstraktne, ali su neophodno podložne analizi i formiranju kritičkog suda prema predloženom modelu transformacije, a koje dalje, temeljem tog suda i argumentacije, mogu biti prihvачene u razradi koncepta redizajna, podvrgnute reviziji i, na tom tragu, provođenju procedure izmjena i dopuna konkretnog dokumenta ili čak opovrgnute.

Dakle, sinhrona analiza kapaciteta i planski prepostavljenog modela transformacije konkretnе lokacije urbanog partera mora biti sastavni dio metodološkog postupka redizajna, koji, u ovom slučaju, tretira istovažno sve domene graditeljskog djelovanja u prostoru i, na osnovu zajedničkih indikatora stanja, ostvaruje jedinstvo sagledavanja konteksta, te formira kriterije za očuvanje lokalnog (i šireg) prostorno-socijalnog identiteta tokom procesa redizajna. U tom pravcu, neophodne je ostvariti vezu s planerskim institucijama i lokalnim stanovništvom, kako bi se redizajn kvalitativno odrazio na nivou strateških opredjeljenja i zajedničkih interesa institucija i građana, korisnika prostora. A to implicira da je planiranje, programiranje i provođenje transformacije konteksta urbanog partera kontinuiran proces u kojem će njegove prepoznate vrijednosti predstavljati (relativnu) konstantu u redizajnu konkretne lokacije, ali i njenog neposrednog okruženja, pa i šireg prostora grada.

Rezultati provedene analize – kritičkog osvrta na prostorno-ploansku dokumentaciju sastavni su dio cjelovitog tekstualnog obrazloženja dizajn-projekta transformacije.

Osim analize dostupne prostorno-planske dokumentacije, kojom je obuhvaćena konkretna lokacija, treća faza metodološkog postupka u izradi dizajn-projekta transformacije urbanog partera uključuje i analizu – kritički osrvrt na referentne primjere praksisa – redizajna urbanog partera, odabrane po kriteriju uspješnosti realizacije ili materijalizacije kvalitativno novog načina korištenja morfološko-strukturalnih kapaciteta lokacije u artikulaciji socijalnih komunikacija, integracija i interakcija, a zatim i po različitosti pristupa redizajnu postojećeg stanja, ali sa zajedničkom osnovnom premisom o poboljšanju ukupnih uslova na lokaciji, u ovisnosti o nivou zahvata i o odabranoj metodi redizajna. Osim toga, odabir

referentnih primjera ne smije biti proizvoljan, već mora biti u relaciji s kontekstom tretiranog prostornog obuhvata (ulice, trga, bloka) i utemeljen na rezultatima i uputama proisteklim iz svih prethodno provedenih analiza.

Cilj ove analize je usvajanje zajedničkih kriterija koji mogu postati osnov konkretnoj konceptualizaciji ili pristupu redizajnu, a mogu biti svedeni na široko primjenljive aktivnosti: a) cjelovito sagledavanje prostora – konteksta predmetnog obuhvata urbanog partera, što podrazumijeva analizu interakcija same lokacije s neposrednim i širim urbanim okruženjem, kao i razmatranje njene mikrolokacijske i uloge u odnosu na grad u cjelini, b) objektivan i uvažavajući odnos prema kvaliteti postojećeg stanja struktura, funkcija i kapaciteta socijalnih komunikacija kao dominantnog kriterija kod odabira smjera transformacije i c) demokratičnost postupka i ekonomike redizajna.

Konačni rezultati analize, sublimirani u kritičkom osvrtu na realizovane ili tek koncipirane primjere iz prakse, mogu biti smjernice za: a) očuvanje kontekstualnosti urbanog partera poštovanjem autentičnosti prostornih i socijalnih iskaza i to pozivanjem na najraniji izvor, ukoliko se do njega može doći naučnom metodom, b) redizajn postojećih fizičkih struktura i korištenje kapaciteta postojećeg građevinskog fonda umjesto nove izgradnje, c) rušenje objekata, d) novu izgradnju koja će poštovati kontekstualnost urbanog partera u funkcionalnom i vizuelno-estetsko-perceptivnom smislu, e) tipološki redizajn urbanog partera proistekao iz kulturološkog modela i postojećih potreba, f) prenamjenu prostora u kontekstu funkcija, sadržaja i aktivnosti, g) zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, ambijentalnih vrijednosti, samostalnih spomenika i spomeničkih cjelina, funkcija centralnog područja ili drugih zona od kulturno-historijskog značaja, h) zaštitu elemenata šireg urbanog prostora (ulične mreže, katastarske podjele zemljišta, infra i suprastrukture, imovinsko-pravnih odnosa, rasporeda centara, morfološko-strukturalnih karakteristika i urbane matrične kompozicije, siluete) postavljenih prema socijalnim ciljevima, i) primjenu savremenih tehničko-tehnoloških dostignuća u oblasti građenja, j) formiranje posebnih socijalnih upitnika, k) stav stanovništva u odnosu na redizajn, te faktore njegove statičnosti ili promjenljivosti, l) formiranje novih zakona u oblasti prostornog uređenja i provedbe planova, te njihove otvorenosti, interdisciplinarnosti, permanentnosti postupka, kontinuiteta, m) kontrolu rasta cijena zemljišta i/ili objekata nakon redizajna, n) iznalaženje modela balansa između privatnih/investitorskih i interesa šire društveno-socijalne zajednice.

Ovdje je potrebno naglasiti da svako urbano područje (u našem slučaju manifestni oblici urbanog paretra) ima svoje specifičnosti koje se kao takve moraju vrednovati, ali odabir referentnih primjera praksisa pomaže u razumijevanju da je iz tih raznolikosti ipak moguće izdvojiti smjernice za redizajn, primjenljive kao globalne i jedinstvene.

Rezultati provedene analize – kritičkog osvrta na referentne primjere praksisa saставni su dio cjelovitog tekstualnog obrazloženja dizajn-projekta transformacije.

Faza IV: Sinteza – konceptualizacija, metode redizajna, projektovanje

Četvrta faza metodološkog postupka u izradi dizajn-projekta transformacije urbanog partera predstavlja sintezu svih spoznaja prikupljenih u prethodnim fazama, praćenja savremenih trendova, procjenjivanja potreba i kritički artikulisanih ciljeva i iskazuje se konceptualizacijom redizajna i projektovanjem nove *slike* konkretnog prostornog obuhvata ulice, trga ili bloka – kombinacijom zatečenih elemenata i svježih kontekstualnih dodataka iz novih izvora. Tu se, dakle, otkrivaju prazna mjesta, konfliktne tačke, neiskorišteni prostorni i perceptivni resursi, prezentuju modeli uklanjanja ovih nedostataka i uočavanja zanemarenih socio-prostornih činjenica, pa je disciplinovana igra kreativne imaginacije, u sferi u kojoj se krije konstrukt intenzivne dizajnerske aktivnosti, od izuzetne važnosti. Ovo utoliko više, jer svaka aktivnost unutar grada ima svoje implikacije na širi teritorij.

Koncept – shematsko alternativno rješenje redizajna urbanog partera

Ovaj proces započinje izradom koncepta – prvim artikulisanim, shematskim varijantnim izrazom smjernica budućeg redizajna urbanog partera, ulice, trga ili bloka (susjedstva, urbo-arkitektonskog ansambla), oslonjenog na rezultate prethodno provedenih svih analiza – identifikacije postojećeg urbanog karaktera mjesta, percepcije mjesta u kontekstu društveno-komunikacijskih odnosa i formiranja kritičkog stava u odnosu prema dostupnoj, aktuelnoj prostorno-planskoj dokumentaciji, te referentnim primjerima praksisa.

Koncept je, dakle, artikulacija ishoda sagledavanja konteksta strukturalno-morfoloških, vizuelno-estetsko-perceptivnih i socioloških atributa urbanog partera, razmišljanja i modela djelovanja, a koji može za rezultat imati i različita varijantna značenja. To implicira da ovakav primat urbanog artefakta i njegovo procjenjivanje po fizičkim i duhovnim svojstvima manifestnih oblika označava negiranje ili eliminaciju bilo koje operativne ili ideološke snage čiji koncept može uticati na apriorno prihvatanje smjera redizajna, na usvajanje bez propitivanja modela intervencije kojim može da se proizvede nova *slika* partera. Stoga se izuzetna važnost pripisuje konceptu kao reprezentaciji i interpretaciji, ili bolje, kao alternativnom rješenju redizajna u kojem se artikulisane kulturne prepostavke ugrađuju i u reprezentaciju i u interpretaciju.

U tom smislu, konceptom se tretira prostorni obuhvat urbanog partera u granicama determinisanim u prethodnim fazama izrade dizajn-projekta, ali uz obaveznu sinhronu orijentaciju i na generalnu konceptualizaciju redizajna cjelovitog obuhvata i na onu mikrolokaliteta unutar njegovih okvira, što obavezuje na izradu varijantnih prijedloga redizajna s fokusom na urbano (ne)povoljna, (ne)poželjna, optimalna i konfliktna mjesta. To znači da se odabir mikrolokaliteta temelji na njihovoj strukturalno-morfološkoj, vizuelno-estetsko-perceptivnoj i sociološkoj relevantnosti u odnosu na generalni temat, pa koncept redizajna tako postaje shematsko alternativno rješenje – suma prijedloga na makro i mikro nivou, uz imperativ očuvanja kontekstualnih kodova cjelovitog tretiranog prostornog obuhvata urbanog partera.

Posljednje može uključivati konceptualne vizije na tragu: a) otvaranja prostora, b) formiranja novih putanja pješačkih kretanja, c) zadržavanja i/ili transformacije zatečenog modela odvijanja kolskog i stacionarnog saobraćaja, d) funkcionalne

prenamjene prostora i struktura, e) nove lokalizacije funkcija, što može aktivirati dotad pasivne prostore i strukture, f) intervencija na postojećim objektima (rušenju i/ili novoj izgradnji), g) formiranja novih vizuelno-estetsko-oblikovno-perceptivnih kvaliteta i nodalnih tačaka.

Dakle, formiranje koncepta rezultuje odabirom jednog varijantnog rješenja kao preduslova daljem toku izrade dizajn-projekta transformacije urbanog partera, grafički prezentovanog i tekstualno obrazloženog.

Metode redizajna urbanog partera

Temeljem prethodno utvrđenih modela valorizacije postojećeg stanja i preklapanja vrijednosnih morfološko-strukturalnih, kulturno-historijskih i ekoloških kategorija prostora i struktura u prvoj fazi sinteze u postupku izrade dizajn-projekta transformacije urbanog partera, ovdje se određuju nivoi intervencije, odnosno odabire metoda redizajna kao osnov za transformaciju elemenata i cjelina ulice, trga ili bloka (susjedstva, urbo-arkitektonskog ansambla). A da bi to bilo moguće, potrebno je uočiti njene konačne iskaze u materijalizacijama zamišljenih ideja.

Odnosno, u kontekstu urbanog prostora, redizajn partera predstavlja kompleksan proces, posebno u sferi kreiranja ideja i njihove praktične primjene u praksi, jer podrazumijeva projektantski zahvat u urbanoj morfološkoj strukturi, dostupan promatanju u domeni višezačnosti⁶⁰ samog postupka, pa, shodno tome, navodimo ovdje sedam osnovnih, međusobno povezanih i ovisnih grupa metoda urbane transformacije, redizajna urbanog partera, kategorisanih po osnovi (vidi Hamidović, 1986; Bečić, 2010; Čakarić, 2012a):

- namjene i funkcije (interpolacija, sanacija, funkcionalna, estetska i historijska),
- estetskog izgleda (kontrast, ambijentalno-regionalna, okolišna, faksimilna i monumentalna),
- značaja (higijenska, estetska, historijska, monumentalna, okolišna i interventna),
- načina u postupku redizajna (parcijalna, građevinska i totalna),
- veličine zahvata, obuhvata ili obima (pojedinačni i grups objekata),
- mjesta (lokacije) ili *in situ* njegove pozicije (izgrađena i neizgrađena, integraciona, prirodna i artificijelna sredina) i
- vremenskog trajanja (planska i interventna).

Metode redizajna po namjeni i funkciji pretpostavljaju nekoliko različitih akcija u postupku transformacije prostornih nivoa iščitavanja konteksta urbanog partera.

Jedna od njih je ugradnja novog objekta ili interpolacija, postupak koji se uočava kao građevinsko-estetska dogradnja unutar već definisane morfološke strukturalizacije urbanog partera⁶¹, ispunjene postojećom fizičkom strukturom i

⁶⁰ Tako jedna ista metoda redizajna po namjeni može biti interpolacija, po izgledu estetsko-kontrastna, po značaju aktivnosti funkcionalna.

⁶¹ Iako prevazilazi okvire ovog istraživanja, važno je naglasiti da je, unutar većih teritorijalnih jedinica, značenje ili smisao interpolacije daleko složenije, gdje poticaji za transformacijom mijenjaju uslove ostalih činilaca u obliku kojeg planeri nazivaju strategija razvoja, pa se ovdje se pod pojmom interpolacija podrazumijeva postavljanje ciljeva u kontekstu promjena cijelog urbanog sistema, od organizacije prostora (odnosno, njegove reorganizacije ili prestrukturalizacije) do prestrukturiranja naseobinskog sistema i svih pratećih pojava koje nastaju kao posljedica konkretnog zahvata.

njenom funkcijom. Riječ je, dakle, o umetanju novih struktura i funkcija u zatećeno (prirodno ili artificijelno, urbano) okruženje i predstavlja „akt sadašnjosti, u tkivu prošlosti, namijenjen budućnosti“ (Bećić, 2010: 95), što nameće zaključak da je to najraširenija metoda redizajna, jer je svaka urbo-arkitektonska intervencija svojevrsna interpolacija – umetanje u kontekst postojeće morfološke strukture (urbanog partera), kontekst vremena, kontekst društveno-ekonomskih i socioloških faktora pod čijim uticajima se i javlja (Ibid).

Sanacija predstavlja minimalnu novu gradnju ili prepravku i to je intervencija koja se provodi u svrhu poboljšanja osnovnih životnih uslova, kada je u pitanju jedan ili svega nekoliko objekata ili manji prostorni obuhvat u okviru promatrane (veće) cjeline. Oblik je fizičke transformacije i podrazumijeva parcijalni redizajn – intervenciju na samo nekom segmentu u okviru prostornog okvira urbanog partera i može se provoditi bez promjene postojećeg sadržaja ili dodavanjem novog sadržaja u postojeću fizičku strukturu. Osim intervencija na oštećenjima objekata uslijed elementarnih nepogoda ili ratnih dejstava, sanacija je najčešći tip transformacije objekata kulturno-historijskih ili ambijentalnih cjelina, ali je i metoda kojom se ublažavaju posljedice bespravne i neregulisane gradnje. A svaki prijedlog⁶² za ublažavanje posljedica teškog života, ukoliko ga artikuliše arhitektura, može biti korigovan i predstavlja najhumaniji oblik interakcija čovjeka i prostora putem urbanog redizajna (vidi Čakarić et al., 2021).

Funkcionalna metoda redizajna veže se za tok nastajanja promjena u vremenu, a koje mogu biti prepoznate kao: degradacija ambijenta uzrokvana neefikasnošću postojećih aktivnosti i sadržaja zbog dotrajalosti, neodržavanja ili potkapacitirnosti, svjesna promjena funkcija radi povećanja adaptabilnosti novim prostornim okolnostima, prilagođavanje promjenama socijalnog statusa korisnika. U širim prostornim okvirima (država, regija) funkcionalna transformacija podrazumijeva strateške prestrukturalizacije i uvođenje novih i drugačijih politika prema cjelokupnom društvu. Na nižem nivou (grad) može biti artikulisana u ciljevima racionalizacije korištenja prostora ili resursa, izmjeni saobraćajnih tokova ili distribucije socijalnih aktivnosti. Najniži nivo funkcionalne transformacije (u našem slučaju, prostorni okvir urbanog partera) može imati oblike neke organizovane akcije osmišljene u cilju poboljšanja uslova ili standarda života.

Estetska transformacija je redizajn objekta ili dijela urbanog prostora na način koji, u artikulaciji, udovoljava korisnicima (ili kulturnoj zajednici) kapaciteta urbanog partera u namjeri da, mjereno etabliranom *skalom lijepog*, svoje okruženje učine

⁶² Sanacija, kako je već ranije naglašeno, predstavlja skup planskih mjera i uslova kojima se poboljšava karakter izgrađenog prostora i sistema javnih površina devastiranih bespravnom i neregulisanom gradnjom, ali i svih onih prostora koji su širenjem grada ostali zanemareni u pogledu razvoja javnih sadržaja i infrastrukture, zatim stambenih naselja (ili njihovih dijelova) izloženih propadanju, a pitanja očuvanja dimenzija javnih prostora, sveobuhvatnog prilagođavanja standardima savremenog života (energetska obnova, stacionarni saobraćaj, planiranje sadržaja u naseljima *spavaonicama*), suzbijanje društvene i prostorne fragmentacije, razvijanje svijesti o zaštiti okoliša već su duži niz godina tema stručnih i naučnih skupova. Da bi bile uspješne, planske mjere sanacije moraju biti otvorene prema lokalnom stanovništvu i biti posebno pažljive prema prepoznavanju i afirmaciji konteksta lokalnog identiteta.

ugodnijim. Intervencije su, gotovo u pravilu, pragmatične,⁶³ oblikovno-vizuelno-perceptivne prirode i ne zadiru u osnove i strukturu objekta ili dijela urbanog konteksta. Možemo je, dakle, razumjeti kao dodavanje različitih estetičkih medija⁶⁴ u prostor partera, odnosno onih koji učestvuju u stimulaciji ili oživljavanju čula, uz težnju da su mediji i prostor međusobno povezani u jedinstvenu cjelinu. Ovdje se misli na proekte vizuelnog oblikovanja (fontane, skulpture, murale, urbani mobilijar, zelenilo) koji djeluju u urbanom parteru i s njim tvore međuodnos, te posreduju u komunikaciji između čovjeka i prostora – u stimulaciji ili oživljavanju čula. Ta komunikacija počiva na činjenici da se estetički mediji dodaju u postojeći urbani kontekst, a koji, sam po sebi, već ostvaruje neku medijaciju u odnosu na pojedinca ili grupu korisnika, što implicira da se ni funkcionalisanje novih medija ne može odvojiti od funkcionalisanja postojećeg konteksta urbanog okruženja, već da tom superpozicijom nastaju novi, usko povezani, međuodnosi ovih dvaju posredničkih slojeva, usmjereni ka korisniku i namijenjeni javnosti. Tako korisnik postaje mјera javnosti u sferi percepcije različitih estetičkih medija i posredno pozicionira smjer redizajna, jer slika stvarnosti pojedinca postaje mјera uporedjivanja s aktuelnom mјernom skalom pojma lijepog neke kulturne zajednice. Uzimajući u obzir važnost ovog uporedjivanja, kao i međuodnosa okruženja (urbanog partera) u koje se estetički mediji dodaju i čovjeka ili zajednice kojima su namijenjeni, intervencije u urbanom kontekstu ne bi smjele biti pragmatične, oblikovno-vizuelno-perceptivne prirode i supstitucija⁶⁵ za sadržaje koji su potrebni ali izostaju, za odsustvo komunikacije između čovjeka i urbanog okruženja (Horvat-Pintarić, 2013: 168). U tom smislu, dodavanjem estetičkih medija, kontekst urbanog partera se mijenja, a „mijenjanje nečega počinje onda kada postoji jasna predodžba o tome šta se mijenja i kako se nešto može ili mora izmijeniti. To je trenutak kada medij počinje razmišljati o svojoj vlastitoj medijaciji, o načinu svog posredovanja, o svojoj posredničkoj zadaći (...) i 'razmjenjivačkoj vrijednosti'" (Ibid: 211).

Historijska transformacija duboko zadire u kontekst fenomena kontinuiteta, kulture linije, oblika i forme ambijenta i opšteg uticaja historije na temat redizajna – fizičkih struktura i urbanog partera u cjelini i civilizacijska je obaveza svakog društva i njegove kulturne javnosti, te podrazumijeva sistematizaciju više kriterija u pristupu redizajnu (materijali, kolorit, prirodno okruženje), što je složen i zahtjevan zadatak za mnoge dizajnere u svakom trenutku procesa.

⁶³ Estetska metoda redizajna bi zapravo trebala otkrivati vrijednosti ili modele interpretacije pojma uređenje, umjesto što se u transformaciji najčešće tumači jednoznačno, izvan svoje tri osnovne karakteristike – strukturalnu, intencionu i funkcionalnu.

⁶⁴ Pojam medij (lat. *medium* – sredina, ono što je javno, od svih videno) označava nešto što vrši posredovanje i ključni je termin komunikacije. Procesi komunikacije u društvenom sklopu odnosa među ljudima imaju različita sredstva posredovanja, pa ako ih se neutralno nazove medijima, tada je riječ o novom odnosu posredovanja među ljudima na temelju vizuelne obrade informacija. Medij je primarno fizički nosilac znaka, a ne tehnologički, ekonomski ili institucionalni sklop djelovanja u društvenom sistemu. Razlikovanje medija prema onima koji su povezani s ljudskim tijelom i onima koji to nisu, nadopunjuje formalnu analizu komunikacije općenito (Paić, 2009: 33).

⁶⁵ Posredovanjem estetičkim sredstvima, ne samo da se ne može zamijeniti ono čega nema, nego se naknadnim dodavanjem može samo povećati tjeskoban učinak. Pitanje je mogu li se u okruženjima (op. a.) u kojima nema oblikovane prostorne okoline zaista stvoriti funkcionalni intermedijari naknadnim unošenjem vizuelnih elemenata (Ibid: 171).

Metode redizajna po osnovi estetskog izgleda takođe prepostavljaju nekoliko različitih akcija u postupku transformacije prostornih nivoa iščitavanja konteksta urbanog partera.

Kontrast (ili inovirani odnos prema arhitekturi i urbanom okruženju) predstavlja krajnje pragmatski stav u odnosu na procese redizajna, gdje nove intervencije (npr. svojim oblikovnim karakteristikama, materijalizacijom, mjerilima) mogu biti u potpunoj suprotnosti u odnosu na ambijent. Ovakav pristup suprotstavljanja novog zatečenom može biti shvaćen dvojako: a) kao kontrast naspram harmonije, koji izaziva dilemu, može da djeluje zbumujuće, emotivno, smjelo, ali da ipak ne prizori suprotnost nego sklad ili b) kao neuspješno, agresivno rješenje, gdje vizuelno i komoziciono suprotstavljanje izaziva utisak nesklada i dramatičnosti u poređenju s uobičajenim načinima artikulisanja izgradnje u autentičnom ambijentu. U oba slučaja, metoda kontrasta se može razumjeti kao uvijek drugačije izražena veza između utilitarnog i onoga što služi zadovoljstvu, što daje emociонаlni sadržaj prostoru i što su programirane slučajnosti u kojima se sjedinjuju red i nered, predviđeno i nepredviđeno, nužno i slučajno. Kontrast je, dakle, imaginacija kao suprotnost racionalnoj suhoći današnjeg urbo-arhitektonskog stvaralaštva (op. a.) koja čovjeka sputava, a trebala bi ga oslobodati i poticati na drugačije ponašanje, kako bi postao protagonist prostora i njegove nove simbole-like (Ibid: 193-194). Međutim, moć u upotrebi metode kontrasta u redizajnu gubi značaj linijom učestalosti, jer može biti prihvativna kao izuzetak, dok ponavljanja nastaje obrnut efekat. Proizlazi da je, kao metoda suprotstavljanja u redizajnu konteksta urbanog partera, znatno osjetljivija i zadire u višežnačno i temporalno preoblikovanje ambijenta, jer njegova (i uopšte urbana) morfološka struktura ne prihvata samovoljne istupe koji ugrožavaju uobičajeni sistem funkcionisanja u njoj harmoničnoj genezi, što dalje implicira važnost pitanja etičkog stava urbaniste ili arhitekte prema kontekstu partera u kojem djeluje i koji ne bi smio ignorisati ostavštinu uz koju se *naslanja*.

Ambijentalno-regionalna metoda redizajna je suprotna kontrastnoj, promatrano u smislu nove gradnje u autentičnom ambijentu. Podrazumijeva izgradnju jednog ili grupe objekata – fizičke strukture uklopljene (modulima, materijalizacijom, oblikovanjem krovnih površina, prostornom organizacijom, distancama) u zatečeni morfološko-strukturalni kontekst, na način koji predstavlja dizajnerski, tehnološki i materijalizacijski iskaz vremena u kojem nastaje, uz obavezno poštovanje *genius locia kraja*.

Okolišna metoda redizajna, veoma bliska ambijentalno-regionalnoj, predstavlja pokušaj ekološke rekonstrukcije negativnih posljedica nedovoljne brige o globalnom problemu ugroženosti čovjekove životne sredine i u budućnosti će, vjerovatno, predstavljati jedinu potrebnu metodu transformacije.

Faksimilni redizajn predstavlja oponašanje ranijeg (u komoziciono-oblikovnom, a ne historijskom kontekstu), graniči s metodama rekonstrukcije koje se primjenjuju u transformaciji ambijentalno-spomeničkih vrijednosti objekata i cjelina i u primjeni obuhvata ponavljanje gabarita, materijalizacije, oblikovanje elemenata i detalja, te upotrebu boje. U teorijskom i naučnom smislu, faksimilni redizajn nije dovoljno naučno elaboriran i opisan, ali je značajno realizovan, dok u planerskoj

i urbanističkoj praksi dominiraju doktrine oblika grada (vidi Čakarić, 2024: 40-46) bez novih tipoloških interpretacija, zbog čega ova metoda redizajna prerasta u zakonitost, sugerijući kodove oblika, forme, organizacije socijalnih prostora i pretvara ih u opšteprihvaćeni kanon.

Monumentalni iskaz u transformaciji predstavlja specifičan model intervencije u tkivu grada, a koji, slaveći vladara, brutalno razara zatečene strukture u cilju artikulacije grandioznih zahvata – aksi, bulevara, avenija. Međutim, ovaj transformacijski model ne pripada isključivo prošlim vremenima, prisutan je i danas⁶⁶, posebno u društвima koja tek etabriraju vlastite utilitarne i estetske vrijednosti. Međutim, naše viđenje ovog modela transformacije ima značaj u pogledu krajnje namjere potrebne jednoj društvenoj zajednici, a koja za osnov ima kulurološku predispoziciju, jer, u krajnjem slučaju, kulturna javnost jednog vremena ne može adekvatno prosudjivati iskaz monumentalnosti transformacije kao ona koja je sudionik istog procesa u vlastitoj vremenitosti.

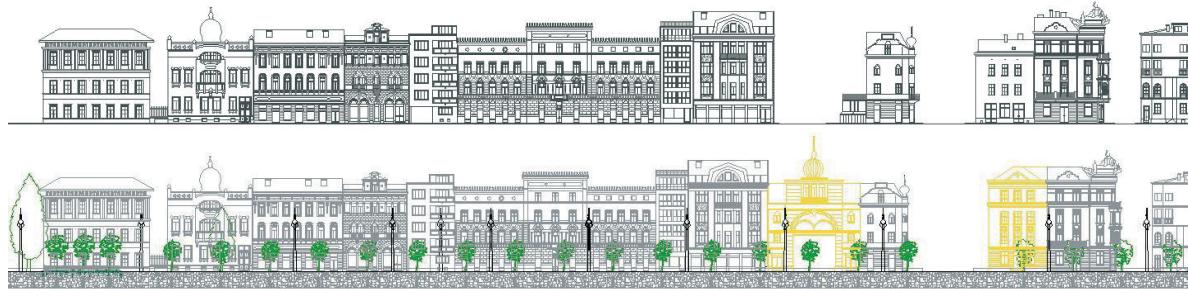
Metode redizajna po osnovi značaja obuhvataju: a) higijensku – model redizajna po tipu sanacije, b) interventnu – sinteza sanacije i higijenske metode redizajna, c) estetsku – u funkcionalnom smislu, podrazumijeva intervencije i na pojedinačnim objektima i u njihovom neposrednom okruženju – mikrolokalitetu, d) okolišnu – sinteza estetske i interventne metode redizajna, e) monumentalnu – intervencije velikog mjerila u urbanoj morfološkoj strukturi i f) historijsku – opšti uticaj historijskog konteksta na temat redizajna. Općenito, ovim metodama redizajna propituju su zatečene datosti tretiranog prostornog obuhvata u fizičkom, ambijentalnom, kulturno-historijskom i funkcionalnom kontekstu i, temeljem uočenih vrijednosti, kreiraju programi i modeli njegove transformacije ili stepena zaštite.

Metode redizajna po osnovi načina u postupku transformacije obuhvataju: a) parcialni redizajn – intervencije na samo jednom segmentu u okviru cjelokupnog ansambla i mogu obuhvatati sanaciju, bez promjene postojećeg sadržaja ili interpolaciju, uz dodavanje novog sadržaja u postojeću strukturu, b) građevinsku transformaciju – intervencije na objektu i njegovoj konstrukciji i c) totalni redizajn – intervencije na objektu ili prostornom obuhvatu urbanog konteksta, a za koje su utvrđene urbo-arhitektonske, historijske ili građevinske vrijednosti, pa ukoliko su na niskom nivou, metoda dozvoljava uklanjanje fizičkih struktura, novu izgradnju ili slične radikalne intervencije.

Metode redizajna po osnovi veličine zahvata, obuhvata ili obima transformacije podrazumijevaju intervencije na: a) pojedinačnim objektima – plombiranje, ukoliko veličina zahvata ne prelazi više od 10% ukupne površine objekta ili interpolacija, ukoliko je veličina zahvata veća od prethodno opisane i b) grupnim objektima – nivo bloka, mjesne zajednice, gradskog centra ili makrourbane cjeline.

Metode redizajna po izboru mjesta (lokaciji) ili *in situ* njegove pozicije obuhvataju intervencije u izgrađenoj i neizgrađenoj, integracionoj, prirodnoj i artificijelnoj sredini. Između artificijelne i izgradene sredine postoji razlika – prva podrazumijeva

⁶⁶ Izostaje komentar u trenutku kada analiziramo memorijalne ili sakralne monumente, jer, metafizički gledano, čovjeku zaista nedostaje upravo takav karakter prostora kojeg će ponizno, religiozno i bez rezerve prihvati i podržavati.

Slika 31: Dizajn-projekat transformacije urbanog partera na nivou arhitektonskog objekta

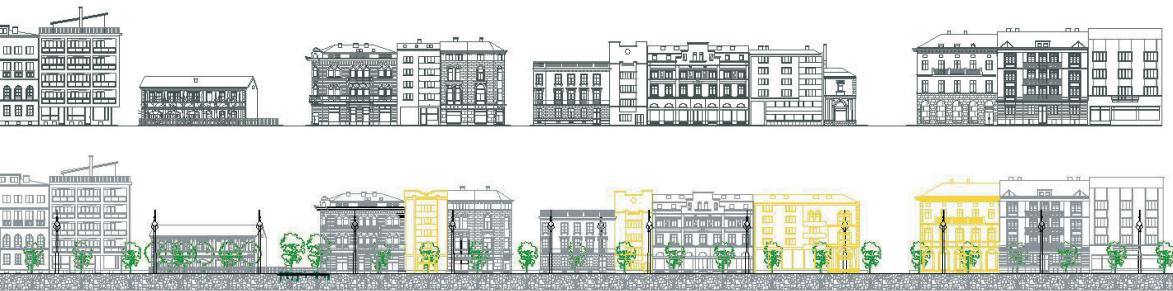
izgrađeni prostor, a druga izgrađene objekte. Transformacija u neizgrađenoj sredini zahtijeva poštovanje datosti prostora i pažljive projekcije njegovog budućeg korištenja. Integraciona sredina govori o koeficijentu integracije fizičke strukture u pejzažu i njegovim pozitivnim i negativnim potencijalima za buduću izgradnju ili redizajn postojećih struktura. U kontekstu lokacije, ova metoda podrazumijeva i vrednovanje optimalne lokalizacije funkcija, temeljem kojih se potvrđuje primjerenost zadržavanja postojećih ili uvođenja planiranih funkcija ili se donose odluke o lokomociji.

Metode redizajna po vremenskom trajanju zahvata podrazumijevaju transformacije koje mogu biti planske i interventne. Planske se sastoje iz tri faze: a) izrade projektne dokumentacije, b) usvajanja i donošenja odluke o provođenju projektom predviđenih intervencija i c) realizacije. Interventne transformacije su one kod kojih se, pod određenim okolnostima (npr. zemljotres, poplava), započinje intervencija u urbanom prostoru, ali bez prethodne izrade projektne dokumentacije i bez provođenja faza karakterističnih za planski redizajn urbanih morfoloških struktura. Ovdje postoji potencijalna opasnost od stvaranja preduslova za bespravnu i stihijuksu gradnju.

Redizajn urbanog partera se, dakle, provodi u skladu s odabranom jednom ili više metoda, a prema vrednovanju svih aspekata čovjekovog djelovanja u prostoru i s konačnim ciljem očuvanja konteksta lokalnih kodova identiteta.

Dizajn-projekat transformacije urbanog partera

Konačnu artikulaciju dizajn-projekta transformacije urbanog partera ili sintezu rezultata identifikacije postojećeg urbanog karaktera mjesta, njegove percepcije u kontekstu društveno-komunikacijskih odnosa, analize aktuelne prostorno-planske dokumentacije i referentnih primjera praksisa, usvojenog koncepta – shematskog alternativnog rješenja dizajna urbanog partera, te odabrane jedne ili više adekvatnih metoda redizajna, moguće je iščitati u tri prostorna okvira promatranja konteksta partera: a) nivoa arhitektonskog objekta, b) nivoa susjedstva – urbo-arhitektonskog ansambla i c) nivoa grada, a za koje se taj proces

Slika prikazuje zatečeno stanje uličnog platna (fronta ili fasade) ulice i njegov redizajn u postupku interpolacije jednog objekta i transformacije fasada ostalih pet, hortikulturni zahvat i uvođenje novog urbanog mobilijara na lokaciji – intervencije po modelu poštovanja zatečenih karakteristika kulturno-historijskih, morfološko-strukturalnih i kompoziciono-oblikovnih slojeva konteksta ambijenta
(Obala Kulina bana, Sarajevo, sekvence A i B).

planira i koji je orijentisan ka ublažavanju ili potpunom uklanjanju konsekvenci degradacije kulturnog pejzaža i ka socio-društvenim transformacijama stalnih i povremenih korisničkih grupa, unutar njih samih i u odnosu na grad u cjelini (vidi Čakarić et al., 2016).

Tako je redizajn urbanog partera na nivou arhitektonskog objekta mnogoznačan i može se odvijati u više smjerova, a u najširem kontekstu, dizajn-projekat transformacije može se odnositi na sanaciju oštećenog objekata (jednog ili grupe, s posebnim fokusom na one koji su nosioci ambijentalnih vrijednosti), prenamjenu funkcija, finalizaciju nedovršenih i izgradnju novih struktura, te redizajn ili uklanjanje neprikladnih, antikontekstualnih novih gradnji, gdje svaka od intervencija mora biti u skladu s mjerilom osnovne oblikovnosti zatečenog stanja neposrednog okruženja.

U tom smislu, dizajn-projekat sanacije objekta, posebno ako je riječ o nosiocu kulturno-historijskih ili ambijentalnih vrijednosti kao traga toka vremena i različitih društvenih strujanja, podrazumijeva njegov popravak, rekonstrukciju i revitalizaciju i to različitim modelima⁶⁷ integracije starog i novog, od kojih svaki model intervencije, da bi bio kvalifikovan kao kontekstualan, mora poštovati i preuzeti morfološko-strukturalne i kompoziciono-oblikovne odlike, module/mjere, volumene, nagibe krovnih površina, oblike, veličine i ritam otvora objekata koji su prepoznati kao karakterističan tip⁶⁸ promatrane prostorne cjeline urbanog partera.

Određivanje buduće namjene objekta treba biti vođeno postupkom optimalne lokalizacije funkcija i može rezultovati revitalizacijom sadržaja za koje je poznato

⁶⁷ Na primjer, za objekat u ruševnom stanju moguće je pretpostaviti konzervaciju zatečenih artefakata, uz interpolaciju nove strukture unutar postojeće, pod uslovom da ta interpolacija oponaša siluetu starog objekata i to materijalizacijom takvom da je na prvi pogled jasno koja je struktura nova, a koja naslijedena. To doprinosi revitalizaciji i očuvanju slike cjelokupnog historijskog okruženja, ali samo onda kada je ugradnja nove strukture izvedena materijalima, vizuelno i kvalitativno, srodnim onim naslijedenim. Pritom je važno voditi računa o stepenu očuvanosti zatečene strukture, ali i o namjeni koju će novi objekat imati u budućnosti.

⁶⁸ Ovi podaci prikupljaju se istraživanjima arhivskog materijala, pisane grade, foto-dokumentacije, novinskih isječaka, putopisa, sjećanja lokalnog stanovništva, odnosno, putem cjelokupne dostupne dokumentacije o promatranom prostornom obuhvatu urbanog partera.

da su tu ranije bili smješteni ili, obrnuto, njihovom prenamjenom, a koja može biti predložena u svrhu kvalitetnije turističke ponude, edukacije, kulture, servisa, usluge.

S druge strane, dizajn-projekat interpolacije nove strukture i funkcije ne mora biti vezan uz zatečeni objekat, već se može odnositi i na gradnju kojom se nastoji revitalizovati izvorna slika uličnog platna (fasade ili fronta), a koja je vremenom isčezla i čije tragove nije moguće detektovati na lokaciji, već samo u istraživanju arhivske građe, historije, kulture, tradicije i *genius locia* kraja (Slika 31).

Osim toga, interpolacija nove strukture i funkcije može uključivati i izgradnju potpuno novog objekta, a koji se ni na koji način ne vezuje uz kulturno-historijske artefakte, već artikuliše slobodan prostor unutar promatranoj prostornog okvira urbanog partera i predstavlja produkt toka vremena i geneze potreba društva. Takav, on nerijetko degradira kontekst zatečenog ambijenta, što implicira nužnost identifi-

Slika 32: Dizajn-projekat transformacije urbanog partera
na nivou susjedstva – urbo-arhitektonskog ansambla

Iako nije primarni generator transformacije, interpolacija novog objekta prizori i model redizajna njegovog neposrednog urbanog okruženja, čitljiv u poštovanju tradiranih kodova artikulacije morfološko-strukturalnog i estetsko-vizuelno-perceptivnog karaktera urbanog partera na ovoj lokaciji, što se očituje u linijskom prostiranju ozelenjenih površina i drvoreda u gravitacionim okvirima susjedstva, ali s potencijalom uticaja na šire urbano okruženje i grad u cjelini (Obala Kulina bana, Sarajevo, sekvenca B).

kacije njegovih vrijednosti, potreba korisnika i stepena degradacije kao platforme za donošenje odluke o smjeru transformacije provođenjem dizajn-projekta, a koja može rezultovati njegovim zadržavanjem na lokaciji, finalizacijom (ukoliko je nedovršen), redizajnom u skladu s kontekstom neposrednog okruženja ili uklanjanjem.

Dizajn-projekat transformacije urbanog partera na nivou arhitektonskog objekta podrazumijeva i hortikulturne zahvate na pojedinačnim parcelama, a u okviru jedinstvenog koncepta pejzažnog uređenja cjevitog ambijenta.

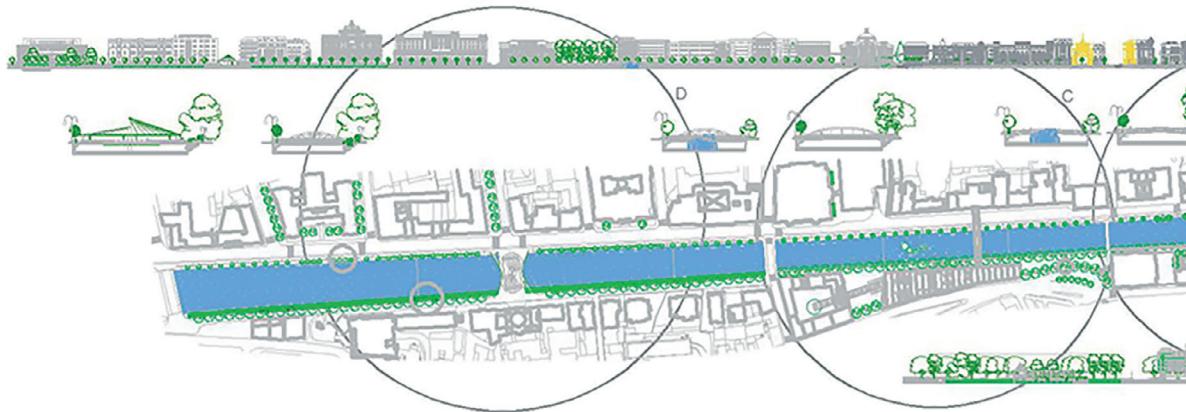
Redizajn prostornog okvira konteksta urbanog partera na nivou arhitektonskog objekta i njegovog neposrednog okruženja je istovremeno čitljiv i u prostornom obuhvatu transformacije susjedstva ili urbo-arhitektonskog ansambla, što impli-cira da dizajn-projekat prethodno opisanih građevinsko-estetsko-funkcionalnih dogradnji mora biti razmatran u okviru šireg konteksta partera, koji se ovdje poistovjećuje s ansamblom, i u sebi sistematizovati više kriterija u pristupu nje-govom redizajnu. Tu se misli na kontinuitet i jedinstvo prirodnog i artificijelnog ambijenta, naslijedenu urbanu matričnu kompoziciju, morfološku strukturalizaciju i vizuelno-estetsko-perceptivne odlike fizičkih struktura, distance, module/mje-re, kulturu formi, kod linije, namjene prostora, materijale, kolorit – opšti uticaj historije i kulture na temat redizajna. Takav pristup transformaciji osigurava da urbo-arhitektonski ansambl bude dio jedinstvene ideje i koncepta razvoja unutar svojih prostornih okvira, ali i u odnosu prema gradu u cjelini (Slika 32).

Dizajn-projekat, na ovom nivou transformacije susjedstva ili urbo-arhitektonskog ansambla, može uključivati: rješavanje uočenih problema svih vidova saobraćaja (kolskog, pješačkog, stacionarnog) i iznalaženje načina za kvalitetno povezivanje ovog sistema sa saobraćajnom mrežom ostatka grada, (re)dizajn urbanog mobilijara, rasvjete, popločanja, hortikulturno i pejzažno uređenje, kao i pokušaj ekološke rekonstrukcije negativnih posljedica djelovanja čovjeka u kontekstu ugroženosti njegove životne sredine.

Osim promjena urbo-arhitektonskih elemenata, na nivou ansambla uočavaju se i socio-društvene transformacije stalnih i povremenih korisničkih grupa, vidljive u konceptima redizajna koji uglavnom afirmišu participaciju lokalnog stanovništva u aktivnom korištenju urbanog partera (ulice, trga, bloka), pa transformacije na ovom nivou nisu više samo urbo-arhitektonsko promišljanje prostora, nego i socio-društveno, jer ovako koncipiran, redizajn poboljšava kvalitet života stanovnika, stalnih, povremenih i potencijalnih korisnika, te potiče identifikaciju i povezanost čovjeka s njegovim urbanim okruženjem.

Konačno, redizajn urbanog partera čitljiv je na nivou grada u jedinstvu i skladu svih transformacijskih procesa provedenih u okvirima nižih prostornih nivoa, gdje upravo zbir njihovih pojedinačnih doprinosa očuvanju kontekstualnih kodova ukupnog ambijenta pokazuje mogućnost evolucije različitih prostornih iskaza, od degradiranih do onih koji stvaraju potencijal za participaciju lokalnih zajednica u aktivnom korištenju urbanog partera. Međutim, za izradu jedinstvene strategije redizajna na nivou grada neophodno je buđenje svijesti svih njegovih stanovnika, jer je samo uz kolektivnu svijest o potrebi očuvanja tradiranih kodova konteksta (specifičnih društvenih i funkcionalnih matrica koje uključuju vrijednosti prirodnog krajolika i kulturnog pejzaža, ali i odnos artificijelnih struktura prema kontekstu neposrednog i šireg urbanog okruženja), kao i aktivnog korištenja partera moguće potvrditi i afirmisati njegovu vrijednost kao zajedničkog naslijeda čiji značaj nadilazi granice pojedinačnih lokacija (Slika 33).

Dizajn-projekat transformacije urbanog partera, u tehničkom smislu, sadrži priloge: a) situaciju, b) shemu partera (objekata i morfološko-strukturalnih elemenata), c) poprečne i podužne presjeke, d) fasade (prikazane u skladu s odabranim karakterističnim presjecima), e) trodimenzionalni prikaz redizajna cjelovitog tretiranog

Slika 33: Dizajn-projekat transformacije urbanog partera na nivou grada

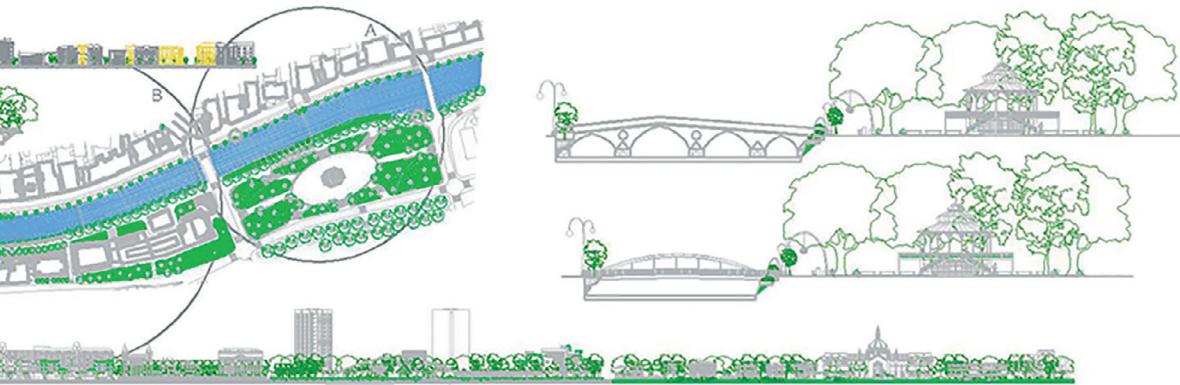
prostornog obuhvata, uz obavezu artikulacije fasada, f) izvedbene detalje (prikaze načina, tehnika i vrsta, npr. vezivaja novih elemenata na postojeće strukture, popločavanja, urbanog mobilijara, specifičnih fasadnih obloga) i g) tekstualno obrazloženje smjera urbane transformacije (uključuje i sva obrazloženja iz prethodnih faza izrade projekta).

Faza V: Usvajanje i provođenje dizajn-projekta transformacije urbanog partera

Peta faza metodološkog postupka u izradi dizajn-projekta transformacije urbanog partera uključuje njegovo usvajanje i provođenje, društvenu verifikaciju, a karakteristična je i po tome što i sam projekat može biti transformisan kako nailazi na raznovrsne vidove poimanja tradicije, ustaljena vjerovanja, različite vrste otpora, ali i na neočekivane prilike koje sobom nosi stvarni život. U tim okolnostima, skromno artikulisan prijedlog redizajna urbanog partera, koji se sporo i s okljevanjem pomjera od osnove, manje je efektivan u fazi usvajanja i provođenja od nekog izuzetno ambicioznog koji stimuliše imaginaciju grupe.

Ipak, krajnosti se nikada ne pokažu kao platforma pozitivnom ishodu, o ma kojem procesu da je riječ, pa tako i u redizajnu urbanog partera, pa je logičan zaključak da dizajn-projekat mora biti orijentisan ka poštovanju kontekstualnih premisa transformacije, ali i ostaviti otvoren prostor za promjene u kojem će fleksibilnost i prilagođavanje upravo tradiranim kodovima življenja biti njegovi osnovni atributi.

Da rezimiramo: Urbanu morfološku strukturu možemo razumjeti kao uređen skup prostornih cjelina koje se mogu klasifikovati, a klase definisati pomoću dimenzija ili faza dizajn-projekta transformacije urbanog partera i načina njihove artikulacije u domeni funkcionalnih rješenja koja su dio šireg prostornog, kulturno-historijskog

Redizajn urbanog partera na nivou grada je zbir svih procesa redizajna na nižim prostornim nivoima, gdje kontekstualnost transformacije direktno ovisi o poštovanju tradiranih morfološko-strukturalnih i vizuelno-estetsko-perceptivnih kodova na svakoj pojedinačnoj lokaciji i dalje na svakom pojedinačnom ansamblu, jer je, vidjeli smo, uspješan model dostizanja tog cilja upravo rješavanje konflikta iznutra – od generatora transformacije prema susjednim strukturama i logičnostima naspram ukupnog ambijenta (Obala Kulina bana, Sarajevo).

i socio-društvenog konteksta. To znači da dizajn-projekat, osim ove praktične, posjeduje i simboličku svrhu, jer u sebi nosi „(...) kognitivnu, katektičku i evaluativnu komponentu“ (Norberg-Schulz, 2009: 211). Njime se sagledava život u cjelini, kako bi generisao okruženje uređeno na način koji zadovoljava i pojedinca i zajednicu, što implicira da je više od instrumenta provođenja aktivnosti u očuvanju kontekstualnih morfološko-strukturalnih i vizuelno-estetsko-perceptivnih kodova urbanih ambijenata.

Metodološki postupak u redizajnu urbanog partera je, dakle, princip jedinstva prožet kroz sve etape oblikovanja modela kao intelektualne konstrukcije istinitosti konteksta u domeni fenomena trajnost-promjenljivost i sastoji se iz faza: a) konceptualne, proistekle iz *upoznavanja* s mjestom, kontekstom i društvenim prilikama, praksisom i strukovnim stremljenjima, b) definisanja modela redizajna, c) zaključnog oblikovanja i d) operacionalizacije. U tom procesu, kontinuitet se ogleda u neprekidnoj promjenljivosti – dograđivanju tokom upotrebe ulice, trga ili bloka, a manifestuje se u i konkretnom graditeljskom odnosu prema postojećem prostornom okviru u kojem se iščitava kontekst urbanog partera i u izgrađenom fizičkom modelu čije se korištenje pretvara u pamtljive prostorno-vremenske matrice bez kojih nije moguće suočavanje s artikulacijom egzistencijalnog miljea.

POGOVOR

Pouke o redizajnu urbanog partera

Naučno predstavljanje fenomena redizajna urbanog partera osciluje između simultanosti njegovog tehničko-organizaciono-strukovnog prestrukturiranja i raznovrsnosti bića – određenja sistema, koji se svodi na odnos pojedinca i zajednice prema (novoj) funkcionalnoj morfološkoj strukturalizaciji ulice, trga i bloka (susjedstva, urbo-arhitektonskog ansambla), na hijerarhiju između živog i neživog, dijalog između čovjeka i njegovog egzistencijalno-materijalnog okruženja. Za uspostavljanje ovog dijaloga, potreban je sistem znakova, koji u kreativnom činu preoblikovanja urbanog partera postaje *dokument* o vidljivim posljedicama redizajna, ali ne sveden na društvenu i kulturnu komunikaciju između konkretnе zajednice i *slika* u vremenu, već teži ka tome da bude razumljiv univerzalno i to transformacijom zatečene *slike* u komunikativni medij (moguće nove) funkcionalnosti, oblikovnosti, percepcije i očuvane zatečene kontekstualnosti.

Međutim, bez obzira na aktuelnost potrebe prestrukturiranja ili redizajna urbanog partera, za naučno predstavljanje fenomena potreban je i ogled u njegovu budućnost (što je integralni dio kulturne antropologije kao koordinate čovjekovog bitka) ili u načine razumijevanja odnosa fizičkog prostora i modela življenja u dimenzijama eksplikacije dizajn-projektima.

I stižemo do mjesta na kojem je moguće polučiti nekoliko važnih pouka o redizajnu urbanog partera ili o transformacijskim aspektima dizajn-procesa unutar prostornih okvira iščitavanja konteksta ulice, trga i bloka, izloženih cjelinom ovog istraživanja:

- Insistiranje na traganju za kontekstualizmom i njegovim fenomenskim značenjem u vremenu u kojem živimo izuzetno je važno zbog ovdje po- lučenog (sa)znanja da je to ispravan odabir pravca očuvanja naslijedenih kodova geneze elemenata morfološke strukture (u iskazima artikulacije artefakt-matrice urbanog partera) i tradicije života neke društvene zajednice, usmjerenog ka: a) uvidu u morfološke promjene konteksta urbanog partera u skladu s adekvatno odabranim kriterijima, b) socio- loškim aspektima redizajna, od stila života do zadovoljenja prostornih potreba i standarda, c) vizuelno-perceptivnim odrednicama redizajna, estetskoj interpretaciji upotrebe ulice, trga i bloka i pitanju *lijepog*, d) mogućim prognozama budućih promjena fizičke strukture, ansambla i grada u cjelini, a koji su podložni kontinuiranoj transformaciji potaknutoj zahtjevima aktuelnog trenutka.

- Veličina zahvata redizajna ovisi o mjestu i vrsti potreba za promjenama i može se posmatrati u tri prostorna nivoa: arhitektonskog objekta, susjedstva ili urbo-arhitektonskog ansambla i grada, a kojeg određuje i prepoznaće opšta legislativa i zakonodavstvo u oblasti prostornog planiranja i građenja.
- Održivost kontekstualizma tokom procesa redizajna ulice, trga ili bloka doprinosi da se, mentalnim slikama i nodalnim tačkama, održi kvalitet urbaniteta, artefakt-matrice, kompozicionih i funkcionalnih cjelina i skladan odnos svih morfološko-strukturalnih elemenata i fizičkih struktura. Služi planerima u odabiru adekvatnog pravca izrade programske i planske dokumentacije, a urbanistima-dizajnerima i arhitektima omogućava pravilne prostorne artikulacije ideja/dizajn-projekata.

Iz svega proizlazi zaključak o neosporno velikoj i izuzetno odgovornoj ulozi urbaniste u procesu kreiranja dizajn-projekta transformacije urbanog partera, u rasponu od definisanja programa redizajna do određivanja modela njegove realizacije, provođenja i konačne materijalizacije.

Potreba da se upravo ovdje ukaže na takvu njegovu ulogu je evidentna činjenica da urbanista djeluje u urbanom okruženju, pa su njegove ideje (u stvarnosti) rješenja problema koji potiču iz okoline, a dizajn-projekti transformacija konkretnih lokacija ulice, trga ili bloka imaju retroaktivna svojstva, jer u sebi kolektuju uzroke promjena i vraćaju u prostor njihove učinke, zbog čega je nužno ispitati šta to okolina zahtjeva i kako definisati dobro rješenje.

A šta znači graditi po nalogu okoline? Prije svega, podrediti se nečemu što je zadano, granicama koje proizlaze iz same namjene prostora, baš na mjestu razumijevanja urbanog okruženja na kojem se kriju prve prave zamke urbanizma: ako se pojам funkcije svede na pojam nužde, tada nastaju prazni parteri ili, suprotno, ako se stvarno shvati šta sve čini njegov sadržaj i kako se on čulno i emocionalno funkcionalizuje, tada nastaju životni parteri na čiji se strukturalno-funkcionalni poredak projicira identitet javnog života korisnika kao produžetak ili proširenje njegovog unutrašnjeg psihološkog prostora.

Pri svemu tome se i okolnosti u kojima urbanista djeluje konstantno mijenjaju, od društvenih, preko ekonomskih i političkih do kulturno-istorijskih, pa njegove ideje ili rješenja trebaju u tim promjenama osigurati materijalnu stabilnost, odnosno urediti i poboljšati odnose pojedinca i zajednice i njihovog u parteru definisanog mesta. Modele tih djelovanja treba tražiti u funkcionalno-strukturalnim aspektima dizajn-projekta transformacije, kao činjenicama koje tvore (novi) ambijent, ali i u njegovim simboličkim, vizuelno-perceptivnim aspektima, kao neminovnostima koje ga prate.

Posljednje se odnosi na stalne, povremene ili potencijalne korisnike redizajniranih prostora urbanog partera, a čiji se život sastoji iz nestalnih djelatnosti koje traže promjenljiva fizička okruženja, što znači da će ulica, trg ili blok *izgledati* različito već prema njihovom konkretnom stanju i da će time uticati na raspoloženje, što nameće zaključak da dizajn-projekat transformacije nema samo instrumentalnu namjenu, već i psihološku funkciju. S druge strane, korisnici ne doživljavaju uvijek

jednako ambijent, jer mogu imati različita iskustva prostora čak i kad se on ne mijenja, pa se nameće pitanje da li redizajn urbanog partera igra tek ulogu pozadine čovjekovih dnevnih aktivnosti, gdje, u najboljem slučaju, može pobuditi određene osjećaje. Odgovor se krije u logici da urbanista najprije mora prenijeti praktično-psihološko-društveno-kultурне okolnosti na ideju o redizajnu ulice, trga ili bloka, a zatim ideju pretvoriti u dizajn-projekat transformacije, što je jedini način da se dovedu u koralaciju generator promjene, program redizajna, dizajn-projekat i njegova realizacija na konkretnoj lokaciji.

Osim ovoga, važno je istaći i to da odgovoran dizajner ne smije temeljiti svoje ideje na isključivo proizvoljnim ukusima i željama javnosti. Zapravo, može se reći da funkcionalno-strukturalni i vizuelni haos našeg vremena prvenstveno proističe iz pokušaja urbanista da zadovolje pojedinačne ili pogrešno shvaćene potrebe ljudi, što navodi na zaključak da je *ispravan* put u kreiranju kvalitetnog rješenja transformacije zasnovan na razumijevanju svrhe, značaja i značenja (novog) urbanog partera.

A to znači da je za stvaranje funkcionalno-strukturalnog i vizuelnog reda potrebna metoda kojom se povezuje program transformacije i njegovo rješenje, što podrazumijeva definisanje potrebe za urbanim redizajnom, zatim klasifikaciju modela (ili tipa transformacije) za njegovu realizaciju i ukazuje na to kako oni jedni drugima odgovaraju. Proizlazi da bi metoda trebala objediniti teoriju i praksu, usklađivanjem različitih (ranije spomenutih) uticajnih faktora, umjesto da razvija urbane mikro ili makropoteze koji se ne mogu izgraditi ili fizičke strukture koje nemaju svrhu. Dakle, metoda (ili metode) treba da prihvata samo definiciju problema datu na objektivnoj identifikaciji postojećeg stanja mesta, a nakon toga treba da ponudi prenos u odgovarajuću ideju urbaniste i dizajn-projekat transformacije.

Taj prenos bi trebao da podrazumijeva i otvoreno planiranje i projektovanje, demokratizaciju koja se provalači kroz sve faze izrade dizajn-projekta transformacije urbanog partera, a kako bi se postigao dovoljan kvanitet i kvalitet podataka o odnosima čovjeka i prostora, specifičnim zakonitostima kontinuiteta u načinu života, te o optimalnim mogućnostima za konačnu realizaciju projekta, jer očuvanje kontekstualnosti konkretnog lokaliteta u skladnom odnosu pojedinca i zajednice i humanih dimenzija prostora treba biti polazni kriterij i osnovna dimenzija redizajna.

U tom smislu, u odabiru metode redizajna urbanog partera, urbanista bi trebao donositi odluke temeljem ovih kriterija:

- određivanja granice obuhvata transformacije konteksta urbanog partera nakon valorizacije morfološko-strukturalnih, oblikovnih i vizuelno-perceptivnih indikatora postojećeg stanja na konkretnoj lokaciji,
- zaključivanja o tome da li valorizacija zateženog stanja na lokaciji može polučiti stavove o opštim karakteristikama redizajna, a koje se načelno mogu usvojiti kao model i za buduće slične intervencije u urbanom tkivu, ili se manifestuju zakonitosti čije prepoznavanje može pomoći kod

rješavanja problema (samo) na posebnom lokalitetu, te daljeg korištenja tih zaključaka kao osnove izradi smjernica za redizajn,

- zaključivanja o tome da li je urbana transformacija (ovdje korišten termin kao krovni pojam za sve njene pojavnne tipove) vezana za jadan ili grupu arhitektonskih objekata ili za morfološko-strukturalne elemente urbanog partera (javne prostore) u kontekstu generalnog plana ili se ona, nakon provedene cjelovite analize postojećeg stanja na lokaciji, u premisama i očekivanim rezultatima razilazi s (aktuelnim) planom,
- zaključivanja o tome da li će artikulisani redizajn generisati transformaciju fizičke strukture, a koja će se manifestovati kao kvantitativna i/ili kvalitativna promjena konteksta urbanog partera, s jedne ili treba poći od stava da redizajn treba provesti jakim, energičnim potezima radikalne transformacije lokaliteta, s druge strane,
- donošenja suda o odnosu prema zateženom stanju na lokaciju u pogledu valorizacije stepena funkcionalne iskorištenosti kapaciteta (u kontekstu optimalne lokalizacije funkcija), mogućnosti zadržavanja postojećih strukturalno-funkcionalnih resursa ili neophodnosti njihovog redizajna ili uklanjanja, korelacije s tehničkom i komunalnom infrastrukturom, vizuelno-estetsko-oblikovno-perceptivnih karakteristika, te potreba, stavova, afiniteta i želja stalnih, povremenih i potencijalnih korisnika prostora partera,
- određivanja modela transformacije u granicama iščitavanja konteksta ulice, trga ili bloka – kontekstualnih kodova redizajna – linijskih, oblika, forme, što uključuje raščlanjivanje fizičke i funkcionalno-morfološke strukturalizacije na elemente i njihovo optičko prepoznavanje u smislu horizontalnosti poteza, verikalnosti ekstenzija u gabarit ili siluetu, slojevitosti i hijerarhije namjene, naglašenosti pravaca, nodalnih mentalnih tačaka, skupnosti i korespondenciji masa, ekoloških vrijednosti, bonifikacije, kao i svih elemenata vizuelno-estetskog oblikovanja struktura na mikrolokalitetu i
- procjene uticaja (novog) urbanog partera na psihosocijalni status stalnih, povremenih i potencijalnih korisnika u analizi njihovih potreba, stavova, afiniteta i želja i to putem ankete, intervjeta, jer je transformacija urbane stvarnosti očigledno složen proces koji pretpostavlja uključivanje čovjeka u mjeri kolektiva, ali ne kao sredstva društvene i političke manipulacije, već kao onog koji posjeduje moć uočavanja i vrednovanja *najpovoljnijih* uslova u kojima je moguće uspostaviti sklad između socio-društvenog i tehničko-strukovnog aspekta artikulacije redizajna.

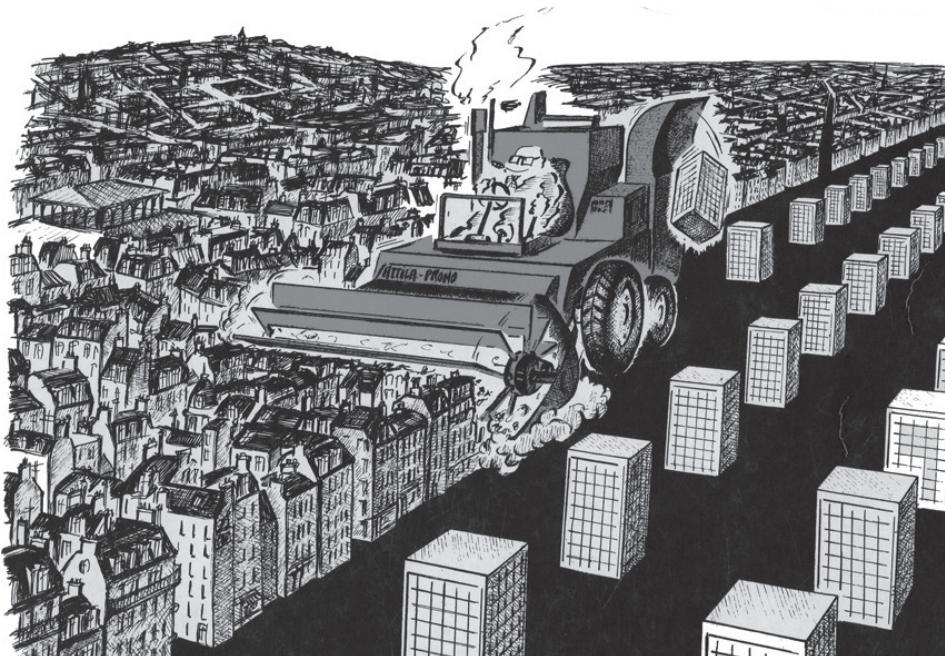
Konačno, društvo je, kao sistem, zasnovano na sopstvenim vrijednosnim kategorijama, a planiranje i projektovanje, kao izraz društvenosti, na svojim, pa se tu uspostavlja dvojak odnos – planiranje i projektovanje u funkciji *vlasti* i aktuelnih urbanih politika na jednoj, te planiranje i projektovanje kao angažovani dio društvene zajednice na drugoj strani.

Međutim, do sada uglavnom možemo govoriti o neutralnom odnosu planersko-projektantske prakse prema vrijednosnom sistemu društva, a koje je marginalno i u sferama društvene verifikacije i provodljivosti, jer je struka, u tom slučaju, apstraktna disciplina koja djeluje artificijelno i kreira planove i projekte izdvojene iz stvarnosti života i njegovih tokova. Zbog toga često i akcije redizajna urbanog

partera ostaju u sferama stručnosti kao nikada realizovane ili rješavaju parcijalne interese, u ovisnosti o usmjerenjima datog trenutka i logike da su pozicionirane u zakonske okvire, gdje donosilac zakona posjeduje i stručnu kvalifikaciju za svoje djelovanje, čime se krug zatvara.

Alternativa takvoj tehnokratskoj profilaciji redizajna urbanog partera (i uopšte planiranja i projektovanja, dizajna urbanog prostora) je konfliktno društvo, pri čemu diskursivne orientacije operacionalizuju pojам vrijednosno angažovanog planera ili projektanta, a koji svoje djelovanje zasniva na kritičkoj analizi društvene strukture u konstantno aktivnom odnosu s njom, bez obzira na to u kojoj mjeri takav angažman konvenira ustanovljenim odnosima. Ali, jedino tako redizajn urbanog partera može biti povezan s konkretnim problemima prostora i rješavati ih u svim fazama i oblicima pojavnosti, uspostavljajući odnos između društvene zajednice i struke koja za nju djeluje, te time posljedično provoditi korekciju i samog vrijednosnog sistema.

Ovo utoliko više, jer se potrebe društva mijenjaju, a s njima i urbana forma da bi prihvatile razvoj i rast. U tom smislu, urbani parter (ulica, trg i blok – susjedstvo, urbo-arkitektonski ansambl), kao poseban ambijent ubro-morfološke strukturalizacije i kulturološke interpretacije fizičkog okruženja, iskazane u ličnoj identifikaciji i povezanosti pojedinca i zajednice s materijalnom okolinom, sve više sugerise tenzije između zatečenih i novih kulturološko-prostornih artikulacija, prisnosti s naslijedenim i idejama progrusa, vezanim uz unapređenje lokalnih životnih prilika, pa uzroke njegove transformacije treba tražiti i u dualitetu između potrebe za očuvanjem zatečenih strukturalno-funkcionalnih i vizuelno-estetsko-perceptivnih

Slika 34: *Sans retour ni consigne* (Bez depozita ili povrata), Jean-François Batellier (1979)
Naslovica Batellierove zbirke crteža možda najučinkovitije prizori konačni iskaz
redizajna urbanog partera artikulisanog po modelu koji odustaje od prostornih,
istorijskih, kulturnih i tradicijskih kodova konteksta.

vrijednosti, s jedne i težnje za njihovim uključivanjem u savremene tokove života grada, s druge strane.

Ipak, razmatranje konteksta urbanog partera ne može biti odvojeno od kulture, historije i tradicije, jer zajedno, one su suština čovjekovog i života grada, dinamična i razvijajuća komponenta zajednice i stalna spona između prošlosti i sadašnjosti, put prema budućnosti, pa uzroci materijalnih i perceptivnih, vidljivih i nevidljivih promjena ulice, trga i bloka mogu biti kvalitetno prevaziđeni jedino redizajnom koji slijedi kodove konteksta, percipirane upravo unutar lokalnih prostornih, historijskih i kulturnih okolinosti i u okviru tradicije (Slika 34).

Na kraju zaključujemo da, koncipirana postavljenim ciljem i strukturom ovog istraživanja, težnja za dostizanjem objektivne naučne istine o fenomenu redizajna urbanog partera predstavlja prilog mišljenju o potrebnoj društvenoj svjesnosti njegovog značaja i značenja u svrhu uspostavljanja kontekstualne ravnoteže između elemenata urbo-morfološke i socio-društvene sfere, nužno sagledive u distanci upotrebe aktuelnih strukturalno-funkcionalnih kapaciteta koncepata redizana u predviđanju budućih potreba njegovih korisnika. Vjerujemo da, u tom smislu, cijela rasprava nudi vrijedan naučno-teorijski doprinos urbanologiji i humanoj ekologiji.

IZVORI I LITERATURA

Knjige i monografije

- Allen, S. (1999): *Points + Lines. Diagrams and Projects for the City*. New York, Princeton Architectural Press
- Alexander, C., Ishikawa, S., Silverstein, M., Jacobson, M., Fiksdahl-King, I. i Angel, S. (1977): *A Pattern Language. Towns. Buildings. Construction*. New York, Oxford University Press
- Arnhajm, R. (1987): *Umetnost i vizuelno opažanje*. Beograd, Univerzitet umetnosti u Beogradu
- Arnhajm, R. (1990): *Dinamika arhitektonske forme*. Beograd, Univerzitet umetnosti u Beogradu
- Arnhajm, R. (1998): *Moć centra*. Beograd, SKC
- Bacon, E. (1978): *Design of Cities*. Chicago, M.I.T. Press
- Bašlar, G. (2005): *Poetika prostora*. Beograd, Alef
- Bazik, D. (1995): *Scenario života u gradu. Process nastajanja gradske scenografije*. Beograd, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu (Edicija Arhitektonika; kolo A)
- Bećić, E. (2010): *Urbani fenomeni kontekstualizacije. Ogled o krajnosti fragmentacije grada*. Sarajevo, Blicdruk
- Bense, M. (1978): *Estetika*. Rijeka, Otokar Keršovani
- Bentley, I. (2002): *Urban Transformations. Power, People and Design*. London, Routledge
- Bogdanović, R. (1992): *Ulice*. Beograd, Naučna knjiga
- Bojanić, P. i Đokić, V. (2011): *Misliti grad*. Beograd, Arhitektonski fakultet
- Boyer, M. C. (1996): *The City of Collective Memory. It's Historical Imagery and Architectural Entertainments*. Massachusetts, The MIT Press
- Brolin, C. B. (1988): *Arhitektura u kontekstu*. Beograd, Građevinska knjiga
- Butina-Watson, G. i Bentley, I. (2007): *Identity by Design*. Oxford, Architectural Press
- Carmona, M., Heath, T., Oc, T., i Tiesdell, S. (2010): *Public Places, Urban Spaces*. Boston, MA, Elsevier/ Architectural Press
- Castex, J., Depaule, J. C. i Panerai, P. (1989): *Urbane forme*. Beograd, Građevinska knjiga
- Collin, R. i Koetter, F. (1984): *Collage City*. Massachusetts, The MIT Press
- Cullen, Gordon (1971), *Gradski pejzaž*, Građevinska knjiga, Beograd

- Čakarić, J. (2012): *Semantika transformacija urbo-vodnih konteksta*. Sarajevo, Mas Media
- Čakarić, J. (2024): *Urbana transformacija 1. Od arhetipa i simbola do savremenog grada*. Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu – Arhitektonski fakultet
- Čaldarović, O. (2011): *Urbano društvo na početku 21. stoljeća. Osnovni sociološki procesi i dileme*. Zagreb, Naklada Jesenski i Turk
- Dantzig, g. B. i Saaty, T. L. (1973): *Compact City. A Plan for a Liveable Urban Environment*. San Francisco, W. H. Freeman and Company
- Day, C. i Parnell, R. (2003): *Consensus Design. Socially Inclusive Process*. Oxford, Architectural Press
- Durbin, L. (2005): *Architectural Tiles. Conservation and Restoration*. London, Routledge
- Đokić, V. (2004): *Urbana morfologija. Grad i gradski trg*. Beograd, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu
- Đokić, V. (2009): *Urbana tipologija. Gradski trg u Srbiji*. Beograd, Arhitektonski fakultet
- Eko, U. (2001): *Granice tumačenja*. Beograd, Paideia
- Ellin, N. (2013): *Integral Urbanism*, New York, Routledge
- Fajf, N. (2002): *Prizori ulice. Planiranje, identitet i kontrola u javnom prostoru*. Beograd, Clio
- Folić, Lj. (2005): *Analiza arhitektonske forme u stanovanju*. Beograd, Građevinska knjiga
- Francis, M. (2003): *Urban Open Space. Designing for User Needs*. Washington, Island Press
- Garmory, N. i Tennant, R. (2005): *Spaced out. A comprehensive guide to award winning spaces in the UK*. Oxford, Architectural Press
- Gel, J. (2010): *Život među zgradama. Korišćenje javnog prostora*. Beograd, Urbanički zavod Beograda
- Gel, J. (2018): *Gradovi za ljude*. Beograd, Palgo centar
- Hajdeger, M. (1982): *Gradijanje, stanovanje, mišljenje*. Beograd, Nolit
- Halprin, L. (1974): *Gradovi*. Beograd, Građevinska knjiga
- Halvenka, N. (2012): *Socijalna percepcija*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Hamidović, M. (2014): *Gramatika Bosne 2. Semantika konteksta ideja stvari svrhe. Vrednovanje idioma bosanske kulturne baštine*. Sarajevo, Zagreb, Buybook
- Horvat, S. (2007): *Znakovi postmodernog grada. Prilog semiologiji urbanizma*. Zagreb, Naklada Jesenski i Turk
- Horvat-Pintarić, V. (2013): *Od kiča do vječnosti*. Zagreb, EPH Media d.o.o. Studio Rašić
- Jacobs, A. B. (1995): *Great Streets*. Boston, MIT Press
- Jokilehto, J. (1999): *History of Architectural Conservation*. London, Routledge
- Karatani, K. (1995): *Architecture as Metaphor. Language, Number, Money*. Cambridge, Massachusetts, London, The MIT Press

- Keller, G. (1975): *Dizajn*. Zagreb, Vjesnik
- Kostof, S. (2001): *The City Shaped. Urban Patterns and Meanings Through History*. London, Thames&Hudson
- Krešić, I. (1977): *Prostorna ekonomija. Osnove teorije lokacije, razmještaja i organizacije u prostoru*. Zagreb, Informator
- Krier, R. (1999): *Gradski prostor u teoriji i praksi*. Beograd, Građevinska knjiga
- Landry, C. (2006): *The Art of Citi-Making*. London, Earthscan
- Lang, J. (2005): *Urban Design. A Typology of Procedures and Products*. London, Architectural Press
- Lawson, B. (2001): *The Language of Space*. Oxford, Architectural Press
- Lefevre, H. (1974): *Urbana revolucija*. Beograd, Nolit
- Linč, K. (1974): *Slika jednog grada*. Beograd, Građevinska knjiga
- Lynch, K. (1971): *Site Planning*. Cambridge, Massachusetts and London, England, The MIT Press
- Lynch, K. (1981): *A Theory of Good City Form*. Cambridge, Massachusetts, London, England, The MIT Press
- Malović, N. (2011): *Herceg-Novi: Grad sa 100.001 stepenicom*. Herceg-Novi, Knjižara So
- Mamford, L. (2010): *Kultura gradova*. Novi Sad, Mediterran Publishing
- Madanipour, A. (1996): *Design of Urban Space. An Inquiry into a Socio-Spatial Process*. Chichester, John Wiley
- Madanipour, A. (2003): *Public and Private Spaces of the City*. London, Routledge
- Marinović-Uzelac, A. (1978): *Socijalni prostor grada*. Zagreb, SNL
- Marinović-Uzelac, A. (1989): *Teorija namjene površina u urbanizmu*. Zagreb, Tehnička knjiga
- Marinović-Uzelac, A. (2001): *Prostorno planiranje*. Zagreb, Dom i svijet
- McKee, H. J. (1970): *Recording historic buildings. The historic American buildings survey*. Washington, U. S. Department of the interior, National Park Service
- Merlau-Ponty, M. (1990): *Fenomenologija percepcije*. Sarajevo, Svjetlost
- Milošević, S. (2002): *Percepcija, pažnja i motorna aktivnost*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Mirković, B. (1978): *Osnovi urbanizma 1A i 1B*. Beograd, Građevinska knjiga
- Monclús J. i Guardia M. (2006): *Culture, Urbanism and Planning*. Hampshire, Ashgate publishing
- Moris, Č. (1975): *Osnove teorije o znacima*. Beograd, BIGZ
- Moughtin, C., Cuesta, R., Sarris, C. i Signoretta, P. (1999): *Urban Design. Method and Techniques*. Oxford, Architecture Press
- Moughtin, C., Oc, T. i Tiesdell, S. (1999): *Urban Design. Ornament and Decoration (Second Edition)*. Oxford, Architecture Press
- Moughtin, C. (2003): *Urban Design. Street and Square (Third Edition)*. Oxford, Architecture Press
- Moughtin, C. (2005): *Urban Design. Green Dimensions (Second Edition)*. Oxford, Architecture Press

- Norberg-Schulz, C. (1990): *Stanovanje. Stanište, urbani prostor, kuća*. Beograd, Građevinska knjiga
- Norberg-Schulz, C. (2009): *Intencije u arhitekturi*. Zagreb, Naklada Jesenski i Turk
- Orbašli, A. (2002): *Tourists in Historic Towns. Urban Conservation and Heritage Management*. London, New York, Taylor&Francis e-Library
- Osgood, C. E., Suci, G. i Tannenbaum, P. (1957): *The Measurement of Meaning*. Champaign, Illinois, University of Illinois Press
- Pallasmaa, J. (2005): *The Eyes of the Skin. Architecture and the Senses*. Chichester, John Wiley & Sons
- Pasqualotto, G. (2007): *Estetika praznine. Umetnost i meditacija u kulturama Istoka*. Beograd, Clio
- Perović, M. (1985): *Iskustva prošlosti*. Beograd, Zavod za planiranje grada Beograda
- Petrović, Lj. (2018): *Teorija uzorka i planiranje eksperimenta*. Beograd, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
- Pušić, Lj. (1997): *Grad, društvo, prostor*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Pušić, Lj. (2009): *Grad bez lica*. Novi Sad, Mediterraen Publishing
- Radović, R. (2003): *Forma grada. Osnove, teorija i praksa*. Novi Sad, Beograd, Stylos, Orion Art
- Rapoport, A. (1977): *Human Aspects of Urban Form. Towards a Man – Environment Approach to Urban Form and Design*. Oxford, Pergamon Press
- Reba, D. (2010): *Ulica – element strukture i identiteta*. Beograd, Orion Art
- Richter, V. (1964): *Sinturbanizam*. Zagreb, Mladost
- Ričards, G. i Palmer, R. (2013): *Uzbudljivi gradovi. Kreativni menadžment i revitalizacija grada*, Beograd, Clio
- Rosi, A. (1996): *Arhitektura grada*. Beograd, Građevinska knjiga
- Russ, T. H. (2002): *Site Planning and Design Handbook*. New York, McGraw-Hill
- Rykwert, J. (2000): *The Seduction of Place. The History and Future of the City*. New York, Oxford, Oxford University Press
- Schorske, C. E. (1997): *Beč krajem stoljeća. Politika i kultura*. Zagreb, Antibarbarus
- Sennett, R. (2015): *Nestanak javnog čovjeka*. Zagreb, Naklada Jesenski i Turk
- Shaftoe, H. (2008): *Convivial Urban Spaces. Creating Effective Public Places*. London, Earthscan
- Supek, R. (1978): *Ova jedina zemlja. Idemo li u katastrofu ili u Treću revoluciju? (2. dopunjeno izdanje)*. Zagreb, SNL
- Tachieva, G. (2010): *Sprawl Repair Manual*. Washington, Island Press
- Tallon, A. (2010): *Urban Regeneration in the UK*. London, New York, Routledge
- Thomas, D. (2002): *Architecture and the Urban Environment*. London, Routledge
- Vaništa Lazarević, E. (2003): *Obnova gradova u novom milenijumu*. Beograd, Classic map studio
- Venturi, R. (2001): *Složenosti i protivrečnosti u arhitekturi*. Beograd, Građevinska knjiga

- Vresk, M. (2002): *Grad i urbanizacija. Osnove urbane geografije*. Zagreb, Školska knjiga
- Walters, D. i Brown, L. L. (2004): *Design First. Design-based Planning for Communities*. Oxford, Architectural Press
- Whyte, W. H. (1980): *The Social Life of Small Urban Spaces*. New York, Project for Public Spaces
- Woolley, H. (2003): *Urban Open Spaces*. London, Taylor & Francis
- Zite, K. (2006): *Umetničko oblikovanje gradova*. Beograd, Građevinska knjiga
- Žuljić, V., Čengić, N. i Čakarić, J. (2015): *Sarajevo metropola. Model razvoja*. Sarajevo, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Radovi ili poglavlja u knjigama, monografijama, enciklopedijama, zbornicima

- Akkerman, A. (2003): Harmonies of Urban Design and Discords of Urban Form. U: Cuthbert, A. R. (ur.): *Designing Cities. Critical Readings in Urban Design*, str. 76-97, Malden, Blackwel Publishers Ltd.
- Alić, S. (2009): Perspektiva i mediji: Od Platona do McLuhana. U: Paić, Ž. i Purgar, K. (ur.): *Vizualna konstrukcija kulture*, str. 95-110. Zagreb, Antibarbarus
- Atanasoglu-Kalmajer, N. (2004): Ružno. U: Nelson, R. S. i Šif, R. (ur.): *Kritički termini istorije umjetnosti*, str. 346-362. Novi Sad, Svetovi
- Briski Uzelac, S. (2009): Umjetnost u doba kulturne rekonfiguracije: Od umjetničkog artefakta prema vizualnom tekstu. U: Paić, Ž. i Purgar, K. (ur.): *Vizualna konstrukcija kulture*, str. 85-94. Zagreb, Antibarbarus
- Castells, M. (2003): The New Historical Relationship between Space and Society. U: Cuthbert, A. R. (ur.): *Designing Cities. Critical Readings in Urban Design*, str. 59-68, Malden, Blackwel Publishers Ltd.
- Cifranič, M. (2014): Localization factors in decision making of location of selected enterprises. U: *International Scientific Days 2016. The Agri-Food Value Chain: Challenges for Natural Resources Management and Society*, str. 305-313. Nitra, Slovak University of Agriculture
- Čačinović, N. (2009): Vidljivo i spoznaja. U: Paić, Ž. i Purgar, K. (ur.): *Vizualna konstrukcija kulture*, str. 63-70. Zagreb, Antibarbarus
- Čakarić, J. i Idrizbegović Zgonić, A. (2020): Nameless Settlements of Sarajevo. U: *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* 960 032020
- Čakarić, J., Miljanović, S. i Idrizbegović Zgonić, A. (2021): Transformation by Method of Sanation – Unregulated Residential Settlements of Sarajevo. U: *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* 1203 022090
- Čapo, J. i Gulin Zrnić, V. (2011): Oprostornjavanje antropološkog diskursa. Od metodološkog problema do epistemološkog zaokreta. U: Čapo, J. i Gulin Zrnić, V. (ur.): *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*, str. 9-68. Zagreb, Biblioteka Nova etnografija
- Dell, C. (2018): Ways of understanding, expressing, and practising looking at the city. U: Grubbauer, M. i Shaw, K. (ur.): *Thinking Through Urban Research. Across Theory and Practise*. Berlin, Jovis Verlag GmbH

- Elsner, J. (2004): Stil. U: Nelson, R. S. i Šif, R. (ur.): *Kritički termini istorije umetnosti*, str. 133-147. Novi Sad, Svetovi
- Galović, M. (2009): Slika u tehničkom dobu: Tehnička destrukcija jezika i slike. U: Paić, Ž. i Purgar, K. (ur.): *Vizualna konstrukcija kulture*, str. 43-62. Zagreb, Antibarbarus
- Gaskel, I. (2004): Lepo. U: Nelson, R. S. i Šif, R. (ur.): *Kritički termini istorije umetnosti*, str. 330-345. Novi Sad, Svetovi
- Gerc, K. (1998): Politika značenja. U: *Tumačenje kultura II*, str. 83-106. Beograd, Biblioteka XX vek
- Gilbert, A. (1978): Industrial Location Theory: Its Relevance to an Industrialising Nation. U: Hoyle, B. S. (ur.): *Spatial aspects of Development*, str. 271-289. Chichester, New York, Brisbane, Toronto, John Wiley & Sons Ltd.
- Gorter, C. i Nijkamp, P. (2001): Location Theory. U: Smelser, N. J. i Baltes, P. B. (ur.): *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, str. 9013-9019. Amsterdam, Elsevier
- Harirchian, M., Esmaeili, M. i Kermanshahi (2018): A New Perspective on Urban Street Design. U: *The Transportation Research Board (TRB), 97th Annual Meeting*. Washington, Walter E. Washington Convention Center
- Holliday, J. (1973): British City Centre Planning. U: Holliday, J. (ur.): *City Centre Redevelopment*, str. 4-29. London, Charles Knight & Co. Ltd.
- Kerner, Dž. L. i Rausing, L. (2004): Vrednost. U: Nelson, R. S. i Šif, R. (ur.): *Kritički termini istorije umetnosti*, str. 499-516. Novi Sad, Svetovi
- Klemen, P. i Škrbić Alempijević, N. (2012): Festivali i festivalizacija – pojmovi i pristupi. U: Klemen, P. i Škrbić Alempijević, N.: *Grad kakav bi trebao biti. Etnološki i kulturnoantropološki osvrti na festivale*, str. 25-95. Zagreb, Naklada Jesenski i Turk
- Levi, B. (2010): Gradski trg u Evropi kao idealno mesto. U: Gerva, S. i Rose, F. (ur.): *Mesta Evrope. Mitovi i granice*, str. 89-115. Beograd, Biblioteka XX vek
- Madanipur, A. (2003): Why are the Design and Development of Public Spaces Significant for Cities?. U: Cuthbert, A. R. (ur.): *Designing Cities. Critical Readings in Urban Design*, str. 139-151, Malden, Blackwel Publishers Ltd.
- Mejer, R. (2004): Identitet. U: Nelson, R. S. i Šif, R. (ur.): *Kritički termini istorije umetnosti*, str. 418-434. Novi Sad, Svetovi
- Metik, P. M. (2004): Kontekst. U: Nelson, R. S. i Šif, R. (ur.): *Kritički termini istorije umetnosti*, str. 148-169. Novi Sad, Svetovi
- Moxey, K. (2009): Vizualni studiji i ikonički obrat. U: Paić, Ž. i Purgar, K. (ur.): *Vizualna konstrukcija kulture*, str. 71-83. Zagreb, Antibarbarus
- Paić, Ž. (2009): Dekonstrukcija slike: Od memezisa, reprezentacije do komunikacije. U: Paić, Ž. i Purgar, K. (ur.): *Vizualna konstrukcija kulture*, str. 9-41. Zagreb, Antibarbarus
- Prelovskaya, E. i Levashev, A (2016): Modern Approach of Street Space Design. U: *Transportation Research Procedia 20*, str. 523-528. St. Petersburg, Elsevier
- Rodwin, L. (1981): Four Approaches to Urban Studies. U: *Cities and City Planning*, str. 189-209, New York, Plenum Press
- Rodwin, L. (1981): The Profession of City Planning. U: *Cities and City Planning*, str. 256-271, New York, Plenum Press

- Rodwin, L. i Hollister, R. (1981): Images of the City in the Social Sciences. U: *Cities and City Planning*, str. 61-78, New York, Plenum Press
- Smigielski, W. K. (1973): Leicester. U: Holliday, J. (ur.): *City Centre Redevelopment*, str. 135-174. London, Charles Knight & Co. Ltd.
- Šif, R. (2004): Originalnost. U: Nelson, R. S. i Šif, R. (ur.): *Kritički termini istorije umetnosti*, str. 191-207. Novi Sad, Svetovi

Radovi u periodičnim publikacijama

- Alekseeva, V., Koltsova, H. A. i Skovorodnikova N. A. (2020): Formation of Tactical Urbanism by Means of Street Art as the Design-Method. U: *IOP Conference Series: Earth and Environment Science*, 459 032091
- Badri, M. A. (2007): Dimensions of industrial location factors: Review and exploration. *Journal of Business and Public Affairs*, 1(2), str. 1-27
- Calderon, C. (2020): Unearthing the political: differences, conflicts and power in participatory urban design. *Journal of Urban Design*, 25(1), str. 50-64
- Carmona, M. (2010): Contemporary Public Space, Part Two: Classification. *Journal of Urban Design*, (15), str. 157-173
- Čakarić, J. i Idrizbegović-Zgonić, A. (2016): Urban transformation of historic areas: A case study of Nezir-aga mosque complex, the old town of Mostar. *Facta Universitatis, Architecture and Civil Engineering*, 14 (2), str. 167-180
- Čakarić, J. (2017): Paradigm of the Urban Space Semiotics. *Facta Universitatis, Architecture and Civil Engineering*, 15 (2), str. 167-178
- Čadarović, O. i Šarinić, J. (2008): Suvremena komunikacijska tehnologija i urbana sredina – prostor, mjesta, vrijeme. *Socijalna ekologija*, 17(4), str. 331-341
- Čaldarović, O. (2010): Još jednom o urbanoj obnovi. O pojmovima i procesima obnove urbanog naslijeda. *Kvartal*, VII(1-2), str. 70-75
- Đokić, V. (2007): Morfološka istraživanja u urbanizmu. *Arhitektura i urbanizam* 20-21, str. 61-72
- Gatfield, T. i Yang, C. (2006): New industrial space theory – A case study and empirical analysis of factors effecting newly emerging key industries in Queensland. *Australasian Journal of Regional Studies*, 12(1), str. 47-61
- Giddings, B., Charlton, J. i Horne, M. (2011): Public squares in European city centres. *Urban Design International*, 16(3), str. 202-212
- Gjerde, M. (2011): Visual evaluation of urban streetscapes: How do public preferences reconcile with those held by experts? *Urban Design International*, 16(3), str. 153-161
- Hotelling, H. (1929): Stability in Competition. *The Economic Journal*, 39(153), str. 41-57
- Idrizbegović Zgonić, A. i Čakarić, J. (2020): Spatial typologies study of Sarajevo. U: *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* 960 032070
- Jäkel, F., Singh, M., Wichmann, F. A. i Herzog, M. H. (2016): An overview of quantitative approaches in Gestalt perception. *Vision Research*, 126, str. 3-8
- Kara-Pešić, Ž. (1977): Između potreba i težnji. *Kultura. Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 39(3), str. 9-17

- Kogan, L. B. (1977): Urbanizacija i neka pitanja gradske kulture. *Kultura. Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 39(3), str. 105-117
- Lazić, S. (1977): Potrebe i stavovi korisnika gradskih centara. *Kultura. Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 39(3), str. 190-204
- Levy, A. (1999): Urban morphology and the problem of the modern urban fabric: some questions for research. *Urban Morphology*, 3(2), str. 79-85
- Livernois, J. (2009): On the Empirical Significance of the Hotelling Rule. *Review of Environmental Economics and Policy*, 3(1), str. 22-41
- Loordin, H. i Thufvesson, O. (2023): Which architectural style makes an attractive street scape? Aesthetic preferences among city centre managers. *Journal of Urban Design*, 28(1), str. 25-43
- Parham, S. i Jones, A. (2021): Exploring sustainable urbanism in masterplanned developments: a collective case study of slippage between principles, policies, and practices. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 14(1), str. 97-124
- Perović S. i Bajić Šestović J. (2019): Creative Street Regeneration in the Context of Socio-Spatial Sustainability. A Case Study of a Traditional City Centre in Podgorica, Montenegro. *Sustainability*, 11(21) 5989
- Pogačar, K., Žižek, A. i Šenk, P. (2022): Mapping the Transformation Potential of Streets Using Urban Planning Parameters and Open Spatial Datasets. *Sustainability*, 14(14), 8563
- Praliya, S. i Garg, P. (2019): Public Space Quality Evaluation. Prerequisite for Public Space Management. *The Journal of Public Space*, 4(1), str. 93-126
- Ratković, I. (1977): Gradovi bez imena. *Kultura. Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 39(3), str. 183-189
- Raymond, F. E. (2017): A Modern Validation of Hotelling's Rule. *Theoretical Economics Letters*, 7(7), str. 2070-2080
- Rozman Cafuta, M. (2015): Open Space Evaluation Methodology and Three Dimensional Evaluation Model as a Base for Sustainable Development Tracking. *Sustainability*, 7 (10), 13690-13712
- Thompson, C. W. (2002): Urban open space in the 21st century. *Landscape and Urban Planning*, 60, str. 59-72
- Vaništa Lazarević, E. i Đukić, A. (2006): Urbana regeneracija kao instrument održivog razvoja. *Arhitektura i urbanizam* 18-19, str. 72-79
- Witkowski, J., Cheba, K., Kiba-Janiak, M. (2017): The macro and microenvironmental factors of decisions of production facility location by Japanese companies in Poland. *Forum Scientiae Oeconomia*, 5(1), str. 1-14
- Wolfram, M., Frantzeskaki, N. i Maschmeyer, S. (2016): Cities, systems and sustainability. Status and perspectives of research on urban transformations. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 22, str. 18-25
- Young-Jin, A. i Juraev, Z. (2023): Review on „Location Theory” – From Classic to Modern Perspectives. *Sciences of Europe*, 120, str. 11-21

Doktorske disertacije, magistarski i diplomske radovi, studije, skripte, predavanja

Bajić Šestović, J. (2023): *Javni prostori gradova Boke Kotorske. Transformacije u kontekstu tranzicijskih društvenih promjena*. Doktorska disertacija. Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet

Bojović, M. (2021): *Socio-prostorne manifestacije transformacija dobrog življenja u kontekstu tranzicijskih društvenih promjena. Poseban osvrt na tranzicijsko arhitektonsko stvaralaštvo Crne Gore*. Doktorska disertacija. Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet

Čakarić, J. (2002): *Urbana obnova u kontekstu ambijenta. Potez: Latinska čuprija – most Skenderija*, Sarajevo. Diplomski rad. Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet

Čakarić, J. (2008): *Grad i voda*. Magistarski rad. Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet

Čakarić, J. (2010): *Voda u „ideji“ grada. Poseban osvrt na transformaciju i kontekst*. Doktorska disertacija. Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet

Čakarić, J. (2012a): *Urbane transformacije*. Skripta. Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet

Čakarić, J. (2012b): *Urbanističko projektovanje 4*. Skripta. Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet

Dunn, N., Cureton, P. i Pollastri, S. (2014): *A visual history of the future. Future of cities: working paper*. London, Foresight, Government Office for Science

Đurić, N., Hamidović, M., Kiso, F., Kovačina, N., Perišić, D., Rehnicer, R. et al (1983): *Transformacija, organizacija i prostorno uređenje sela u Bosni i Hercegovini*. Studija. Sarajevo, Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje Arhitektonskog fakulteta

Grande, T. R. (2020): *Traditional architecture gives better sense of well-being than contemporary glass and steel buildings*. Study (VR). Ås, NMBU, Norwegian University of Life Sciences

Hamidović, M. (1978): *Utvrđivanje optimalnih kriterija kod izbora lokacije objekata kulture*. Magistarski rad. Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet i Institut za društvena istraživanja

Hamidović, M. (1986): *Urbane rekonstrukcije*. Skripta. Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet

Jukić, T., Mrđa, A. i Perkov, K. (2020): *Urbana obnova. Urbana rehabilitacija Donjeg grada, Gornjeg grada i Kaptola/Povijesne urbane cjeline Grada Zagreba*. Studija. Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet

Kenović, D. (1985): *Neke metodološke osnove urbane rekonstrukcije na primjeru Sarajeva*. Magistarski rad. Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet

Lončar, J. (2019): *Faktori lokacije industrije i poslovanja*. Skripta. Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek

Lučić, D. (2020): *Strategije urbane regeneracije – Urbana perspektiva*. Završni rad. Osijek, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, Preddiplomski studij – Menadžment

Pjanić, Lj. (1977): *Teorija lokacije*. Poslediplomske studije. Kurs – stanovanje. Beograd, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet

Internetski izvori

Internet 1: <https://www.freepik.com/> (preuzeto 03.05.2023.)

Internet 2: <https://newsroom.3deluxe.de/en/pioneering-city-plaza-project-designed-by-3deluxe/> (preuzeto 04.06.2022.)

Internet 3: http://www.lad.roma.it/html_version/?page_id=11040 (preuzeto 04.06.2022.)

Internet 4: <https://www.kokaistudios.com/portfolio/vanke-anting-square.html> (preuzeto 04.06.2022.)

Internet 5: <https://www.cobe.dk/projects/karen-blixens-plads> (preuzeto 04.06.2022.)

Internet 6: <https://www.howellslondon.com/projects/paradise> (preuzeto 04.06.2022.)

Olsson, L. i Loerakker (2013): *Revisioning Amsterdam Bijlmermeer*. Dostupno na: <https://failedarchitecture.com/the-story-behind-the-failure-revisioning-amsterdam-bijlmermeer/> (preuzeto 28.04.2023.)

POPIS I IZVORI SLIKA

- 29 Slika 1: Geometrijski kodovi horizontalnog linijskog prostiranja ulice – prava, kriva – čitanje artefakt-matrice u konstrukciji morfološko-strukturalne dimenzije konteksta (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 29 Slika 2: Modeli oblikovanja ulice u konstrukciji morfološko-strukturalne dimenzije konteksta, prositekli iz trodimenzionalne ekstenzije geometrijskih kodova njenog linijskog prostiranja u gabarit ili siluetu (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 30 Slika 3: Ulična platna (fasade ili frontovi) – konstrukt vizuelno-estetskog identiteta ulice (izvor: Moughtin, 2003: 162, 154, 150, 143)
- 31 Slika 4: Oblikovne karakteristike objekata – konstrukt vizuelno-estetskog identiteta uličnog platna (fasade ili fronta) (izvor: Čakarić, 2002)
- 32 Slika 5: Integracija plošnog prostiranja i prostorne artikulacije u jedinstven vizuelno-estetski identitet ulice (izvor: Malović, 2011: 16, 18; Moughtin, 2003: 135, 146)
- 34 Slika 6: Morfološko-strukturalna dimenzija ulice naglašena materijalizacijom dekorativno-utilitarnih elemenata (izvor: Internet 1)
- 36 Slika 7: Geometrijski kodovi artikulacije trga iz osnovnih oblika – kvadrata, kruga, trougla – čitanje artefakt-matrice u konstrukciji morfološko-strukturalne dimenzije konteksta (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 36 Slika 8: Modeli oblikovanja trga u konstrukciji morfološko-strukturalne dimenzije konteksta, prositekli iz trodimenzionalne ekstenzije geometrijskih kodova njegove artikulacije iz oblika u gabarit ili siluetu (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 37 Slika 9: Morfološka strukturalizacija trga definisana horizontalnim i vertikalnim koloraturama (izvor: Internet 2)
- 38 Slika 10: Tipovi trgova u odnosu na dominantnu funkciju (Izvor: Internet 3, 4, 5, 6)
- 39 Slika 11: Geometrijski kodovi artikulacije bloka (susjedstva, urbano-arkitektonskog ansambla) iz osnovnih pojavnih oblika artefakt-matrice – ortogonalnog, geomorfološkog i koncentričnog u konstrukciji morfološko-strukturalne dimenzije konteksta (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)

- 39 Slika 12: Morfološko-strukturalna dimenzija bloka određena konceptom prostornog razmještaja fizičke strukture (izvor: Olsson et al., 2013)
- 40 Slika 13: Tipovi bloka (susjedstva, urbo-arhitektonskog ansambla) ilustrovani na osnovu pojavnih oblika ili geometrijskih kodova njegove osnove (poda ili partera) (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 40 Slika 14: Tipovi bloka (susjedstva, urbo-arhitektonskog ansambla) ilustrovani na osnovu njegovih trodimenzionalnih karakteristika (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 41 Slika 15: Ulična platna (fasade ili frontovi) – konstrukt vizuelno-estetskog identiteta bloka (susjedstva, urbo-arhitektonskog ansambla) (izvor: Čakarić, 2002)
- 42 Slika 16: Silueta urbanog partera oslikava karakter njegovog autentičnog identiteta (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 45 Slika 17: Percepcija konteksta urbanog partera u hodološkom iskustvu posmatrača i u odnosu na uglove vidnog polja i rastojanja od nodalnih tačaka (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 45 Slika 18: Percepcija konteksta urbanog partera u hodološkom iskustvu posmatrača i u odnosu na horizontalnu i vertikalnu ravan (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 46 Slika 19: Redizajn geometrijskih kodova horizontalnog linijskog prostiranja i osnovnih oblika urbanog partera (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 47 Slika 20: Redizajn nodalnih mentalnih tačaka urbanog partera po vertikalnoj ravni – oblikovna transformacija uličnog platna (fronta ili fasade) (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 48 Slika 21: Redizajn nodalnih mentalnih tačaka urbanog partera superponiranjem prostornih elemenata (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 51 Slika 22: Sociološke dimenzije javnosti urbanog partera: privatnost-javnost, otvorenost-zatvorenost, vezanost, atraktivnost, propustljivost, krhkost (izvor: Internet 1)
- 56 Slika 23: Principi optimalne lokalizacije funkcija na individualnoj lokaciji (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 56 Slika 24: Dejstvo funkcija grupne lokacije od ili na centar kao centrifugalne ili centripetalne sile (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 58 Slika 25: Historijsko-hronološki kontinuitet kvalitativne transformacije fenomena istrajnosti lokacije – individualna lokacija → koncentracija lokacija → grupna lokacija (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 60 Slika 26: Radijusi dejstva funkcija kao faktori uticaja na promatranoj lokaciju (Lo) – interni (lf) i eksterni (Ef) (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)

- 61 Slika 27: Optimalna lokalizacija funkcije – Varijabla 1. (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 62 Slika 28: Optimalna lokalizacija funkcije – Varijabla 2. (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 62 Slika 29: Optimalna lokalizacija funkcije – Varijabla 3. (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 79 Slika 30: Mogući izgled kartona objekta (ilustracija: Jasenka Čakarić, 2024)
- 91 Slika 31: Dizajn-projekat transformacije urbanog partera na nivou arhitektonskog objekta (izvor: Čakarić, 2002)
- 92 Slika 32: Dizajn-projekat transformacije urbanog partera na nivou susjedstva – urbo-arhitektonskog ansambla (izvor: Čakarić, 2002)
- 93 Slika 33: Dizajn-projekat transformacije urbanog partera na nivou grada (izvor: Čakarić, 2002)
- 101 Slika 34: Sans retour ni consigne (Bez depozita ili povrata), Jean-François Batellier (1979) (Boyer, 1996: 390)

SAŽETAK

Knjiga pod naslovom *Urbana transformacija 2. Redizajn urbanog partera* je nauk o fenomenu supstance konteksta urbanog partera u postupku raščlanjivanja konstitutivnosti njegove forme na artefakt-reference, reprezentativne derive – ulici, trg, blok, što inicira pitanje stvaranja i emisije značenja i funkcionalnosti iskaza u odnosu fizička struktura-urbano okruženje, opredmećenih dizajn-projektom transformacije u svrhu prepoznavanja sličnosti ili razlikovanja poruka koje nosi njegova morfološko-strukturalna i vizuelno-estetsko-perceptivna dimenzija. Tu je važno razotkrivanje svojstava konteksta arhitekture i njene okoline – prostornog, kulturno-historijskog, socio-društvenog, oblikovno-estetskog, mentalno-perceptivnog – temeljnog kriterija za utvrđivanje indikatora prioriteta kod formiranja modela transformacije i odabira metode redizajna, gdje konačna integracija izvorišne funkcije u strukturu plana artikuliše i derive i cjelinu konteksta, promovišući time artefakt-reference u kreaciji fizičkog smisla doživljaja ulice, trga i bloka u vremenu. Pritom, poštovanje sistema vrijednosti jednog društva i grada stoji nasuprot zanemarivanju konteksta, što je antiurbana aktivnost koja poništava zatečene, kodifikovane simbole prostornih sekvenci i tradicionalne modele življenja, pa je cilj cijelog istraživanja sublimiran u pokušaju razotkrivanja relevantne naučne istine o fenomenu kontekstualnosti redizajna ulice, trga i bloka. Tako je elaboracija strukturirana po segmentima, gdje prvi donosi teorijski okvir u koji se umiješta redizajn urbanog partera i obuhvata naučno, terminološko opredjeljenje i utemeljenje pojava i procesa – urbanog konteksta, manifestnih oblika transformacije koji mijenaju izgled i značenje njegovih prostornih nivoa, a koji vode ka kontekstualnosti samog procesa, te urbanog partera kao dominantne prostorne odrednice cjeline (tematske, terminološke, strukturalno-funkcionalne, psihološke, sociološke, kulturološke, lokacijske i komunikacijske). Na tom teorijskom okviru zasniva se dalje formiranje kriterijalnih premsa metodološkog postupka redizajna urbanog partera i donosi tumačenja pet faza izrade dizajn-projekta transformacije, kvalitativno utemeljenih na kontekstualnom pristupu promjenama, ubličenom ovdje u nastojanje da se razjasni stvarnost morfološko-strukturalnih elemenata partera u svjetlu vrijednosti koje su neophodne kako bi se prostorne, ekonomski, društvene, socijalne, ideološke, perceptivno-vizuelno-estetske činjenice dovele u sklad s potrebama pojedinca, zajednice i grada u cjelini. A postavljeni cilj i struktura istraživanja u postupku definisanja jednog viđenja fenomena redizajna urbanog partera predstavljaju prilog mišljenju o potrebnoj društvenoj svjesnosti značaja i značenja kontekstualnog pristupa promjenama čovjekovog neposrednog okruženja i, u tom pogledu, nagovještavaju naučno-teorijski doprinos urbanologiji i humanoj ekologiji.

INDEKS IMENA I POJMOVA

A

ad hoc 14, 25, 53, 65, 73
afiniteti 26, 49, 64-66, 67, 68, 69, 70, 80, 81, 100
akulturacija 13
amalgam 14, 28
anketa (vidi uzorak)
ansambl 13, 17, 19, 21, 23, 24, 25, 28, 38, 39, 40, 41, 42, 49, 52, 53, 58, 73, 74, 75, 77, 84, 85, 89, 90, 92, 93, 97, 98, 101
antiurbana 14, 119
arhetipski 6, 13, 14, 26, 28, 43, 44, 73, 75
arhitekta 27, 44, 48, 70, 73, 88
artefakt 46, 50, 91
kulturni 28
matrice 13, 28, 29, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 53, 97, 98
reference 14, 119
urbani 84

B

blok 5, 6, 7, 13, 14, 17, 24, 25, 28, 38-42, 47, 49, 50, 51, 52, 70, 73, 74, 75, 83, 84, 85, 89, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 119

Č

Čalđarović, Ognjen 21, 48, 50

D

destimulisati 47, 81
dizajn 13, 14, 18, 26, 27, 28, 33, 36, 37, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 64, 66, 67, 69, 73, 75, 77, 84, 88, 90, 101
dizajner 14, 53, 65, 66, 70, 87, 98, 99
praksa 55
pristup 54
-proces 13, 97
produkt- 24

-projekat 5, 14, 15, 17, 20, 23, 24, 49, 52, 53, 73, 74, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 90-93, 94, 97, 98, 99, 119
-rješenje 53
usaglašavanje 55
društvo 5, 6, 13, 14, 21, 27, 48, 49, 52, 57, 59, 65, 73, 86, 87, 89, 90, 100, 101
društveno 15, 17, 18, 20, 25, 33, 42, 43, 50, 54, 55, 57, 58, 59, 64, 65, 66, 70, 74, 82, 86, 87, 90, 93, 94, 97, 99, 100, 101, 102, 119
biće 49
centar 36
djelatnosti 77
grupe 50
infrastrukturne 41
javnosti 48
kapacitet 14
kontekst 13, 36, 94
nesigurnost 50
odnose 52
razmjeni 64
sistem 22
teorija 19
transformacije, mijene 23, 24, 90, 93
uređenje 5
verifikaciju 94, 100
veze 5
vrijednosti 26
zajednice 13, 35, 37, 54, 83, 101
život 22
društvenost 26, 50, 51
-komunikacijski odnosi 26, 64, 65, 66, 80, 81, 84, 90
doživljaj 6, 13, 14, 28, 30, 32, 33, 43- 49, 51, 68, 81, 98, 119
dvosmislenost 43

E

ekstenzija 14, 19, 24, 28, 29, 35, 36, 39, 40, 42, 46, 80, 100

ekstenzivno 37
emocija 13, 14, 98
izazov 5
sadržaj 88
empirija 14, 19, 73

F

faktor 26, 35, 54, 57- 59, 60- 64, 73, 78, 83, 86, 99
fizički 13, 22, 27, 56, 84, 87, 89, 97, 100
aktivnosti 5
činjenica 49
infrastruktura 23
karakteristike 63, 75
model 94
ograđe 19
okruženje 13, 43, 50, 51, 68, 98, 101
okvir 5, 52, 81
operacija 43
osobine 54
pojava 26
prepreka 50
scenarij 5
smisao 14, 119
strukture 6, 13, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 35, 36, 39, 40, 44, 45, 46, 48, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 64, 67, 69, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 97, 98, 99, 100, 119
tkivo 22
transformacija 86
veze 57
vrijednosti 44
faza 15, 22, 25, 54, 66, 69, 74, 80, 81, 82, 84, 85, 90, 93, 94, 99, 101, 119
manifestne 22
procesa 20
razvoja 19, 30, 36
realizacije 25
fizionomija 28

- H**
- Hamidović, Muhamed 21, 23, 53, 54, 85
 - heterogenost 45, 50, 57
 - homogenost 17, 19, 25, 63, 64
 - horizontalno 14, 19, 24, 29, 31, 33, 36, 37, 42, 45, 46, 47, 59, 79, 100
 - Horvat-Pintarić, Vera 18, 24, 27, 87
 - humana ekologija 14, 15, 102, 119
 - humanitari 99
 - ambijent 23, 70
 - humanizacija 13, 37
 - najhumaniji 86
 - ideja 5, 6, 13, 18, 20, 46, 48, 52, 59, 68, 69, 82, 85, 92, 98, 99, 101
 - idejni, projekat 24, 25, 74
 - perspektive 44
 - indikatori 13, 14, 19, 24, 46, 50, 52, 53, 54, 66, 69, 70, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 99, 119
 - inertnost (vidi lokacija)
 - interurbane 28
 - topografske jedinice 28
 - intervju (vidi uzorak)
 - ispitanik (vidi uzorak)
 - istrajnost (vidi lokacija)
 - izmještanje 53
- J**
- javni 21, 28, 37, 38, 49, 77, 81, 87
 - javnost 22, 42, 43, 47-52, 67, 70, 77, 81, 87, 89, 99
 - površina 50, 77, 86
 - prostor 5, 13, 14, 21, 33, 35, 37, 38, 41, 48, 49, 51, 53, 75, 81, 86, 100
 - sadržaja 21, 86
 - život 13, 48, 98
 - jednoznačno 87
 - jezik 59
 - konteksta 47
 - redizajna 14
 - strukte 13
 - transformacije 14
 - urbanologije 28
- K**
- kapacitet (vidi lokacija)
 - Kenović, Dijana 21, 23, 75
 - kod 13, 14, 18, 19, 26, 28, 35, 73, 89, 92, 93, 94
 - artefakt 28
 - geneze 26, 70, 97
 - geometrijski 29, 33, 36, 39, 40, 42, 45, 46, 80
 - identiteta 90
 - kodifikovane 13, 15, 119
 - kodirane 13, 14
 - kontekstualni 84, 93, 100, 101
 - kulturološki 44
 - memorije 13
 - transformacije 22
 - koncept 13, 14, 17, 20, 25, 30, 37, 39, 44, 46, 48, 49, 65, 67, 69, 80, 82, 84, 90, 91, 92, 93, 94, 102
 - koncepcija 21, 28, 51
 - konceptualizacija 18, 48, 65, 66, 74, 81, 83, 84
 - konsekvence 55, 90
 - kontekst 6, 13, 14, 17, 23, 24, 25, 28, 29, 33, 35, 38, 42, 43, 44, 52, 70, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 93, 94, 97, 99, 101, 102, 119
 - arhitekture 14
 - kontekstualizam 23, 26, 27, 49, 55, 70, 73, 74, 97
 - kontekstualnost 5, 6, 7, 14, 15, 26, 26, 28, 30, 31, 39, 42, 53, 67, 73, 81, 83, 84, 91, 93, 94, 97, 99
 - kulturni 43
 - lokalni 27
 - partera 14
 - podkontekstualnom 18
 - transformacija 23, 26, 82
 - urbani 15, 17-20, 23, 26, 27, 46, 47, 52, 55, 57, 59, 64, 70, 74, 87, 89
 - korisnik 14, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 35, 36, 37, 44, 49, 51, 52, 55, 56, 58, 60, 64-66, 67, 68, 69, 70, 73, 77, 80, 81, 82, 86, 87, 90, 91, 93, 98, 100, 102
 - kriterij 6, 13, 14, 19, 23, 24, 25, 28, 30, 35, 44, 49, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 74, 75, 76, 78, 82, 83, 87, 92, 97, 99, 119
 - lociranja 54
 - optimalni 52
 - planerski 70
 - premisa 15, 18, 19, 39, 41, 55, 73, 119
 - skala 77, 80
 - urbanistički 58
- L**
- Lampard, Eric E. 18
- lokacija 18, 22, 25, 40, 41, 50, 52, 53, 54, 55-60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 85, 89, 90, 91, 92, 93, 98, 99, 100
 - lokacijski 5, 15, 53, 54, 57, 119
 - lokalitet 23, 25, 34, 37, 54, 69, 70, 74, 75, 78, 99, 100
 - lokalizacija 48, 52-55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 77, 80, 85, 90, 91, 100
 - lokalno 18, 27, 33, 34, 43, 70, 74, 77, 81, 82, 86, 90, 91, 93, 101, 102
 - mikrolokacijski 53, 57, 65, 78, 83, 84, 89, 100
 - relokacija 53
 - teorija 54
- M**
- makro 13, 74, 84
 - makropoteze 99
 - makrourbane 28, 89, 99
 - manipulišu 53
 - memorije 6, 13, 20, 33, 89
 - metafizički 89
 - Metik, Pol 18
 - mentalne, nodalne tačke (vidi nodalne)
 - metoda 6, 14, 18, 21, 35, 42, 53, 61, 63, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85-90, 99, 119
 - metodički 45
 - metodologija 67
 - metodološki 13, 14, 15, 17, 65, 73, 74, 80, 84, 94, 119
 - mikro 13, 84, 99
 - mikroklimatske 18, 22
 - mikrolokacijskog 53, 57, 58, 59, 65, 78, 83, 84, 89, 100
 - mikropoteza 27
 - mikrourbane 24, 69, 74, 99
 - mjesto 5, 6, 13, 18, 19, 21, 26, 28, 33, 35, 37, 42, 44, 46, 49, 50, 53, 54, 55, 61, 62, 66, 67, 68, 69, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 84, 85, 89, 90, 94, 98, 99
 - mnogoznačan 28, 90
 - model 5, 13, 18, 19, 20, 22, 27, 28, 29, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 49, 54, 55, 56, 57, 64, 66, 67, 68, 69, 74, 75, 82, 83, 84, 89, 91, 92, 93, 94, 98, 99, 101
 - grupisanja 75

interpretacije 87
kulturološki 83
modifikacija 20, 22, 23, 40, 46, 68
modulator 46
ponašanja 27
recepције 43
redizajna 46, 89, 94
transformacije 14, 24, 37, 46, 70, 82, 89, 99, 100, 119
vrednovanja 75, 76, 78, 85
življenga 15, 97, 119
modernizacija 23, 35, 39
modul 27, 28, 88, 91, 92

N

narativ 13
nemjesto 18
neplansko 59
neregulisana 23, 86
nivo 5, 19, 20, 24, 27, 38, 39, 42, 47, 52, 54, 57, 58, 60, 73, 76, 80, 81, 82, 84, 86, 89, 93
ansambla 24, 93, 98
arhitektonskog objekta 19, 23, 24, 90, 91, 92, 98
centraliteta 56
cjeline, urbane 24
dokumentacije 24, 25, 26
funkcionalni 27
grada 20, 23, 26, 57, 61, 63, 86, 90, 93, 98
intervencije 37, 79, 85
konteksta, urbanog 20
lokacije 61, 63
parcele 24
produkt-dizajna 24
prostorni, okvir, planski 15, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 42, 52, 57, 70, 74, 78, 82, 85, 88, 93, 98, 119
redizajna 53
socijalni 50
susjedstva 19, 23, 24, 90, 92, 98
transformacije 5, 20, 26, 52, 64, 70, 92
urbaniteta 55
nodalne, mentalne tačke 13, 19, 30, 33, 35, 38, 44-47, 48, 74, 75, 77, 79, 85, 98, 100
nodalnost 42

O

opštedoruštvenim 17
optimalno 55, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 68, 70, 78, 99

kriterij 52, 53
lokalizacija 48, 52-55, 56, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 77, 80, 90, 91, 100
mjesto 44, 69, 74, 84
mogućnosti 54
razvoj 59, 77
redizajn 14
rješenja 57
smještaj 59, 60, 66
veličine 57
vrijednosti 61
optimalizacija 54, 57
osmišljavaju 18, 22, 86
označava 17, 18, 21, 44, 45, 46, 49, 51, 53, 57, 67, 75, 78, 84, 87

P

parter, urbani (vidi urbani)
pejzaž 24, 37, 90, 91, 92
artifitsijelni 28, 42
kulturni 5, 13, 23, 24, 26, 28, 44, 57, 90, 93
prirođni 20
percepcija 6, 7, 13, 14, 15, 17, 26, 27, 30, 32, 33, 35, 37, 43-47, 48, 50, 51, 52, 70, 74, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 87, 90, 92, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 119
plan 13, 14, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 31, 35, 38, 53, 55, 60, 65, 66, 67, 73, 82, 83, 100, 119
dokumentacija 20, 70, 81, 82, 84, 90, 98
institucije 82
nivo 23-26, 70, 82
planer 14, 27, 50, 53, 64, 65, 66, 70, 85, 98
planski 21, 23, 25, 48, 49, 51, 52, 55, 58, 60, 63, 64, 67, 69, 70, 73, 85, 86, 90, 98, 99
praksa 55, 89, 100
protoplanski 28
razvojni 26
regulacioni 24, 25
regulativa 24
transformacija 26, 82
urbanistički 26
urbo-planersko 13, 54, 57
polifunkcionalne 77
polimorfija 14
polivalentne 61
polujavni, prostor 49
pomodarstvo 24

potrebe 26, 49, 64-66, 67, 68, 69, 70, 80, 81, 100
privatno-javno 13, 28, 32, 35, 41, 42, 49, 50, 55, 69, 75, 77, 80
protomodel 19

R

razmjestač 39, 40, 52, 54, 56, 57, 64, 70
redizajn 5, 6, 17, 21-26, 27, 33, 37, 38, 45-48, 57, 63, 69, 70, 82, 83, 90, 92, 97, 99, 100
akcije 100
alternativno 80
rješenje 80, 84
artikulisan 100
aspekti 97
budućeg 84
dimenzije 99
ekonomika 83
fenomen 15, 17, 70, 97
implikacija 81
jezik 14
kod 14, 100
kompleksnost 73
koncept 82, 84, 93
konceptualizacija 74, 84
kontekst 17
kontekstualnost 15
kvalitetnog 81
metode 14, 70, 74, 79, 84, 85-90, 99
model 94
mogućnosti 59
odrednice 97
optimalan 14
posljedice 97
postupak 14, 31, 73, 82, 94
potreba 43, 44, 99
prijetlog 84, 94
prikaz 93
pristup 82, 83
procedure 73
proces 14, 42, 53, 82, 93, 98
profilacija 101
program 98, 99
smjer 74, 77, 78, 80, 81, 84
smjernice 83, 100
suptilan 34, 43, 74
tema 82
zahtjev 58
zahvat 98
remodelovanje 53
retroakcija 18

S

samodovoljnost 27, 63
segment 15, 19, 33, 86, 89, 119

sekvence 13, 15, 28, 33, 44, 46, 91, 92, 119
silueta 14, 19, 26, 28, 29, 31, 35, 36, 40, 41, 42-43, 55, 73, 74, 75, 78, 80, 83, 91, 100
simbioza 33
simbol 13, 15, 28, 51, 119
 simbolički 13, 33, 47, 50, 81, 94, 98
 simbolika 14, 49, 81, 88
 simbolizam 51
smisao 5, 6, 14, 17, 18, 21, 24, 44, 45, 77, 78, 82, 83, 85, 88, 89, 93, 100, 119
smještaj 53, 57, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 67, 91
stavovi 26, 49, 64-66, 67, 68, 69, 70, 80, 81, 100
stepen 43, 52, 53, 64, 76, 100
 artificijelizacije 78
centraliteta 54
degradacije 91
grupisanja 63
homogenosti 17
intervencija 25
javnosti 50, 77
koncentracije 60, 63, 64
očuvanosti 91
organizacije 58
stopenice 32, 36, 37, 47
valorizacije 25
zagodenja 78
zaštitе 89
stimulisati 22, 47, 81, 94
stvarnost 6, 14, 15, 18, 43, 50, 52, 54, 73, 74, 81, 87, 94, 98, 100, 119
sukus 19
susjedstvo 13, 17, 19, 23, 24, 28, 38-42, 49, 52, 73, 74, 75, 77, 84, 85, 90, 92, 97, 98, 101
 susjedni 31, 35, 38, 43, 62, 74, 75, 79, 80, 93
svijest 14, 69, 86, 93
svijet 18, 43, 45, 50

T

tip 5, 14, 28, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 50, 53, 54, 61, 68, 69, 74, 75, 79, 89, 91, 100
 arhetip 6, 13, 14, 26, 28, 43, 44, 73, 75
 podtip 57
 prototip 28
tipizacija 23, 49, 55, 60
tipološki 19, 25, 76, 83, 89
tipsko 65
transformacije 20-23, 24, 86, 99

transformacija, urbana (vidi urbani)
trg 5, 6, 7, 13, 14, 17, 19, 24, 28, 35-38, 40, 41, 42, 47, 49, 50, 51, 52, 57, 70, 73, 74, 75, 77, 83, 84, 85, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 119
 trgovaca 67
 trgovačka 29, 50
 trgovina 77

U

ulica 5, 6, 7, 13, 14, 17, 24, 28-34, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 70, 73, 74, 75, 77, 78, 83, 84, 85, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 119
 ulične fasade 31, 36, 41, 46, 47, 75, 91
 ulični front 31, 36, 41, 46, 47, 75, 91
 ulična mreža 76, 83
 ulično platno 30, 36, 41, 46, 47, 75, 91
umještene 19
urbani 44, 59, 69, 73, 74, 75, 76, 80, 84, 85, 99
 aglomeracija 52, 54
 aktivnosti 52, 60
 ambijent 5, 19, 43, 74, 94
 artefakt 84
 bogatstvo 35
 cjeline 24, 25
 forma 5, 19, 27, 48, 52, 101
 interakcije 37
 javnost 48, 81
 kontekst 13, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 28, 39, 46, 47, 52, 55, 59, 61, 70, 74, 82, 86
 kontinuitet 24, 25, 27, 70, 74
 matrična kompozicija 28, 35, 38, 39, 44, 70, 74, 92
 mobilijar 33, 37, 87, 91, 92, 93
 morphološka struktura 13, 18, 19, 21, 24, 28, 35, 38, 47, 52, 57, 60, 73, 74, 88, 94
 okruženje 6, 14, 17, 19, 23, 24, 27, 33, 67, 79, 81, 85, 92, 98
 parter 13, 17, 19, 24, 28, 35, 38, 42, 43, 47, 69, 73, 74, 84, 85, 90, 93, 97
 elementi 5
 područja 21, 23, 83
 praksa 55
 problematika 52

prostor 13, 17, 19, 20, 21, 27, 35, 42, 44, 55, 59, 69, 73, 83, 86, 90, 101
politika 14, 22, 55, 65, 100
potezi 24, 25, 26
razvoj 5, 19, 24, 26, 59, 74, 76
 strukture 19
reperi 79
scena 37
sistem 27, 54
sredina 24, 38
standard 22, 54, 66
strukture 38, 43, 74
stvarnost 52
tendencija 44
teritorij 33
transformacija 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 61, 69, 73, 75, 81, 85, 93, 99
 obnova 21, 38
 redizajn 21, 22
 regeneracija 23
 rekonstrukcija 21, 26
 restauracija 23
 revitalizacija 22
 sanacija 23
utopije 48
veduta 32, 33, 44
zona 22
života 33, 37
urbanista 20, 27, 44, 46, 48, 70, 73, 88, 98, 99
urbanistički 20, 44, 57, 60, 65, 75, 80, 88
kapacitet 54
koncept 46
kriteriji 58
plan 26, 53, 54, 57
projekat 20, 24, 25, 74
 -tehnički pokazatelji 24
teorije 27
urbanitet 14, 24, 55, 74, 98
urbanizam 19, 27, 98
 revolucionarni 22
urbanologija 14, 15, 102
uzorak 55, 67-70

V

vertikalno 14, 19, 24, 29, 31, 33, 36, 37, 42, 45, 46, 47, 58, 79
višestepeni 68, 69
višeznačan 17, 20, 33, 36, 70, 85, 88
vizuelno 14, 15, 17, 19, 23, 24, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 41, 42, 43-47, 50, 58, 70, 73, 74, 75, 78, 83, 84, 85, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 119

Z

značenje 5, 6, 13, 14, 15, 20,
23, 24, 28, 33, 36, 43, 44, 45,
49, 50, 51, 53, 55, 57, 68, 69,
75, 84, 85, 97, 99, 102, 119

Ž

želje 26, 49, 64-66, 67, 68, 69,
70, 80, 81, 100

Formirani stav Jasenke Čakarić u ovoj knjizi o fenomenu transformacije – (re) dizajna – je autorski *designiran* kontekst forme partera. Indikativno kriterijalno formiranim modelom, relevantno zasnovanim antropološkim obrascem racionalno-iracionalnog ponašanja, autorica uvezuje razvoj urbane kulture (*duhovni i znakovni fenomenološki kompleks*), gdje ideja procesa *uzrokuje oblik-formu-izgled urbanog partera*. Naravno, nalaže i arhitekturno-kreativne uslove rješenja njihove integracije u odraz stila ili strukturalnu potrebu da *doktrinom općeg kontekstualizma* poluči *moralnost* stava u etičkom suđu sličnosti tokom različitog *čitanja detalja*. Ove sugestije uvezuju fenomenski aspekt namjene da postupak umijeća transformacije u *slučaju svrhe* preoblikuje prostor urbanog partera. Tada arhitekturi ostaje umjetničko-funkcionalni *domet*, dok urbanizam *unosi etičko-socijalne potrebe*, a kojih se tiču i aspekti umjetnosti (komponovane cjeline, ambijent, kulturni pejsaž). Autorica smatra da je *univerzalna urbana istina* o funkciji događanja vječna težnja čovjeka, iako je danas usmjerena ka tehničkom svijetu. Konačno, ovaj naučno vrednovani stav – model-obrazac – kao posrednik iskustva, ukaz je eksplikacije o bihevioralnom i predstavlja (u introspektivnoj psihologiji) semantiku urbanog partera.

Prof. dr Muhamed Hamidović, dipl. ing. arh.

Recenzirani rukopis predstavlja vrijedan i poželjan doprinos u prenošenju stečenog znanja, a njegova naučna relevantnost proizilazi iz sistematičnog i koherentnog naučnog objašnjenja urbane transformacije kao višeslojnog procesa kojeg autorica vezuje ne samo za urbane strukturalno-morfološke teze, već i za one najfinije socijalne procese restrukturiranja društva koji se sustiću u međuovisnom i uzročnom odnosu. Kompleksnost djela ogleda se u pomirenju teorijske rasprave i uspostavljanja praktičnog metodološkog pristupa, pojačanog stilskim i jezičkim približavanjem teme i njenog naučnog doprinosa čitaocu sa manje iskustva i prethodnog znanja, ne gubeći pri tome visoki akademski nivo.

Doc. dr Nasiha Pozder, dipl. ing. arh.